

Část osmá

1989–2014

V zájmu jednotlivce
Literární cenzura
v období neoliberalismu
a postmoderny

Pavel Janáček

Zpěněná bystřina: cenzura v individualizované společnosti	1366
Přechod od informačního monopolu k pluralitnímu knižnímu a mediálnímu trhu	1380
Nový nakladatelský a tiskový zákon a právní hranice svobody slova	1386
Od hegemonie ke krizi liberálního konsenzu. Diskurz o cenzuře	1391
Případ Kasarda: „Umělecký text nemůže posuzovat světský soud“	1391
Zločin TV Nova: „Zakažme okamžitě všechny zakazy“	1396
<i>Mein Kampf</i> : „Nejsme tak liberální, jak si namlouváme“	1401
Rapper Rezník: „Všechny svobody najednou padají“	1404
Ve znamení zdrženlivosti. Následná cenzura knih a periodik	1409
Politika paměti, dědictví komunismu a filtrování textů minulosti	1409
Antisemitismus, rasismus a nenávistné projevy extremismu	1412
Transgrese jako obchodní model	1417
Hranice soukromí a dobrého jména	1423
Nestátní cenzura a sociální regulace literatury	1427
Knihy ztracené v období revoluce a transformace knižního trhu	1427
Politická korektnost a problém individuální zkušenosti	1436
Spisovatelé, literatura a (veřejnoprávní) média	1440
Fenomény cenzury v současné literatuře	1445
Okraj okraje: státní cenzura za hranicemi institucionalizované literatury	1445
Cenzura tichem a trhem: komunistická strana a její literární okruh	1449
Cenzura jako fetiš: inscenace zákazu a jeho marketingové využití	1453
Absence cenzury jako ztráta významu: téma pro literární kritiku	1456
Nástup internetu: první signály remediace cenzury	1458

Období po demokratické revoluci, jejíž roznětkou se v Československu stal policejní zásah proti studenty organizované demonstraci 17. listopadu 1989,¹ přineslo z hlediska publikace a cirkulace literárních textů nejvolnější podmínky za celých dvě stě padesát let, jimž je věnována přítomná kniha. Institucionalizovaná kontrola periodického i neperiodického tisku ze strany státu se v tomto období maximálně přiblížila ideálnímu typu liberální cenzury. V souladu s ním neprosazuje stát prostřednictvím cenzury žádný kulturní program s výjimkou obecného hodnotového rámce liberální demokracie, v žádné z oblastí mediální soustavy není uplatňována předběžná cenzura a pod kontrolou justičních orgánů, v níž je rozhodující role svěřena nezávislým soudům, zůstalo několik velmi malých, zákony vymezených okruhů výpovědí. Jedno jejich jádro představují reprezentace specifických projevů lidské sexuality. Zatímco v minulosti procházela hranice zakázané pornografie oblastí reprezentace běžných sexuálních praktik a za nepřijatelně skandální se pokládalo i ztvárnění těch modelů sexuálního života, které byly ve společnosti praktikovány většinou, v současnosti se předmětem represe stávají až reprezentace takových forem sexuality, které jsou praktikovány okrajově a z hlediska medicíny nebo práva jsou kategorizovány jako úchylna nebo trestný čin. Druhé jádro kontrolovaných výpovědí představuje rasismus, antisemitismus, xenofobie, propagace a komemorace nacismu, zvláště pokud lze dovést jejich pragmatickou souvislost s kolektivní politickou činností.

Velmi opatrné uplatňování těch nástrojů, které si stát k regulaci zmíněných okruhů výpovědí ponechal, odpovídá přitom hegemonii liberální ideologie s jejím akcentem na individuální svobodu i odpovědnost jedince za sebe sama. Liberalismus v těch svých podobách, které od konce sedmdesátých let 20. století proměňovaly společnosti západní Evropy a Spojených států, se pro české kulturní elity stal na počátku devadesátých let téměř neotřesitelnou normou, a to nejen jako součást jejich otevření se transferu aktuálních institucí a hodnot Západu, označovaného za „návrat do Evropy“, ale v neméně míře v reakci na kolektivistické a paternalistické přístupy prosazující se s obdobnou intenzitou ve všech oblastech existence české společnosti od sklonku třicátých let 20. století.

K základním rysům státní cenzury po listopadu 1989 patří, že se důsledně vyhýbala a vyhýbá sféře literatury. Za celé čtvrtstoletí, které uplynulo od demokratické revoluce, se až na nepatrné výjimky nedotkla nejen „vysoké“, umělecké, ale dokonce ani populární literatury – té, jejíž kontrola v zájmu ochrany a výchovy kulturně méně kompetentních vnímatelů, „lidu“ a dětí, byla velkým tématem i dilematem moderní cenzury od osvícenství až po éru státního socialismu. Lze v tom spatřovat mimo jiné vyústění modernizačního procesu, v němž se umění a literatura v užším smyslu literatury krásné, beletrie, od osvícenství vydělovaly z komplexu sociální komunikace jako relativně autonomní pole společenského jednání a současně se prosazovalo právo umění a umělců překračovat na

1) Naše označení společenských změn, k nimž v Československu došlo od listopadu do prosince roku 1989 a v širším pohledu do prvních demokratických voleb konaných v červnu následujícího roku, za „revoluci“ nebo „demokratickou revoluci“, se hlásí k terminologickému řešení přijatému v pracích historiků soudobých dějin, srov. Jiří Suk: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha, Prostor 2003, s. 15–34; Michal Kopeček: „Stigma minulosti, pouto sounáležitosti. První desetiletí českého polistopadového komunismu“, in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček, Petr Roubal, Jiří Suk, Tomáš Zahradníček: *Rozdělení minulosti. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 343–380.

tomto poli ty morální, kulturní a ideologické hranice, jejichž respektování společnost od svých členů v jiných oblastech či na jiných polích vymáhala nebo vymáhá. Oblast, kde stát uplatňuje represi, tak v současnosti začíná až za okrajem institucionalizované literatury, chápeme-li pod tímto pojmem veškeré slovesné a literární projevy, o kterých píše jako o literatuře kritika, které jsou jako součást beletrie katalogizovány a popisovány knihovníky a bibliografy, vydávány tiskem v literárních nakladatelstvích nebo šířeny prostřednictvím webů vnímaných v rámci uměleckého či populárního oběhu jako médium s určitou mírou prestiže.

Minimální rozsah institucionalizované státní cenzury neznamena, že současná literární komunikace je zcela prosta sociální regulace. Abychom pletivo reglementujících sil procházejících literárním, kulturním či intelektuálním polem zahlédli, je pouze třeba podstoupit od liberálně-modernistického narativu o cenzuře, který přítomnost pojímá jako završení pokrokových procesů, zákonitě vedoucích k odstranění cenzury, a činí transformované podoby sociální regulace neviditelnými. Čeho jsme v období po demokratické revoluci ve skutečnosti svědky, je přesun ve směru od státní cenzury k restriktivním intervencím nestátních aktérů a od institucionalizované cenzury k mechanismům strukturální regulace kulturní produkce. Skutečnost, že se v přítomné části knihy věnujeme těmto „měkkým“ regulacím v nesrovnatelně větší míře než v částech předcházejících, neznamená, že by dříve neexistovaly. Situace, kdy má státní dohled nad literární komunikací marginální význam a výkon cenzury tak ztrácí svůj střed, však nabízí možnost zahlédnout právě ty síly regulující vypovídání, jež procházejí pod povrchem či po okrajích literárního pole, a to i v jejich souvislostech s cenzurou institucionalizovanou a na přechodech k ní. Podobné souvislosti a přechody lze zároveň předpokládat ve všech obdobích předcházejících, a speciálně v těch etapách kulturního vývoje, pro něž bylo charakteristické uplatnění liberálního cenzurního modelu.

Následující výklad je inverzí předchozích rámcových kapitol; zatímco jejich těžiště představoval popis institucí, normativních východisek i praxe předběžné a následné státní cenzury literatury, zde představují těžiště společenská rozprava o cenzuře, projevy cenzury nestátní a strukturální regulace. Podobný akcent lze pozorovat v tematice případových studií. Patrně nejzazší pokus o využití pojmu strukturální cenzury – cenzury zajišťované samotnou strukturou literárního pole – v celé knize proto přináší případová studie o situaci romské literatury, kterou absence pravopisné kodifikace či pravopisného povědomí činí „nepsatelnou“ a představy literárnosti odvozené od vyspělé moderní majoritní literatury „nečitelnou“.² V menší části svých oddílů a pododdílů pojednává poslední rámcová kapitola přítomné knihy o běžném, byť miniaturním a specificky se utvářejícím systému institucionalizované cenzury liberálního typu. Ve zbývajících partiích ukazuje mimo jiné to, jak literární cenzura účinkuje skrze svoji nepřítomnost, jak literární prostor po demokratické revoluci reaguje na paměť autoritativní cenzury.

Odlišnost poslední části ve srovnání s předchozími představuje také to, že se poprvé věnuje období, které je otevřené. Rok 1989 volíme za spodní periodizační mezník ne s ohledem na jeho symbolický význam v kontextu politických dějin, ale proto, že přinesl

2) Viz případová studie Karolíny Ryvolové „Psaní přes překážky. Role cenzury v procesu utváření romského písennictví“, s. 1525–1536.

okamžitý zánik rozptýlené cenzurní soustavy: první nová kniha byla mimo dosavadní schvalovací procedury vydána v prosinci zmíněného roku. Naopak letopočet 2014 žádnou podobně převratnou událost neoznačuje. Jde pouze o rok, kdy byl uzavřen text naší knihy i sběr pramenů pro tuto poslední rámcovou kapitolu. Pokud bychom v uplynulých pětadvaceti letech hledali nějaký – alespoň částečný – mezník v proměnách cenzurního řádu, museli bychom ho daleko spíše situovat na přelom nultých a desátých let nového století, kdy se v diskurzu o cenzuře významným způsobem začala znovu prosazovat jiná ideologická východiska, než jsou ta liberální. Ostatní složky sociální regulace literatury a umění zůstaly však touto změnou prozatím nedotčeny.

Rámcovou kapitolu zahajujeme v prvním oddílu pojmenováním ideologických, společenských a kulturních kontextů dnešní sociální regulace literatury a nastíněním těch jejích rysů, které ji charakterizují na pozadí obecných znaků cenzurního modelu liberálního typu. Následující dva oddíly se zabývají událostmi přechodu od rozptýlené cenzurní soustavy k liberálnímu cenzurnímu systému devadesátých let, demontáží právních základů státního tiskového monopolu a vytvářením nového mediálního práva. Čtvrtý oddíl, věnovaný diskurzu o cenzuře, ukazuje na čtyřech celospolečensky významných případech historicky bezprecedentní sílu liberálně-modernistických postojů českých kulturních elit ke svobodě slova a k autonomii umění po listopadu 1989 a pozvolnou erozi tohoto konsenzu. Pátý oddíl mapuje v období od demokratické revoluce do současnosti všechny významnější případy následné cenzury knih (vesměs neliterárního obsahu); zmiňuje se i o sporadických případech postihů periodického tisku. Další dva oddíly poukazují k existenci společensky významných momentů či forem nestátní cenzury a strukturální regulace literární komunikace a naznačují jejich důsledky pro současnou literární tvorbu i recepci. Některé případy rozebíráme ve více než jednom z pododdílů, pokaždé ovšem z jiného hlediska. Konečně v posledním, osmém oddílu krátce zmiňujeme některé dnes viditelné aspekty procesu remediace cenzury, k němuž v globálním měřítku vedlo prosazení internetu, aplikace World Wide Web a zejména participativních aplikací tzv. Webu 2.0, sloužících tvorbě a recepci hypertextových dokumentů. Vzhledem k tématu přítomné knihy, jímž je cenzura tištěné literatury, má tento oddíl funkci symbolického epilogu.

Odrazem variability a komplexnosti postmoderní společnosti posledních desetiletí 20. století a počátku 21. století je množství přívlastků, s jejichž pomocí je pojmenována v sociálních vědách.³ Z plejády vzájemně se doplňujících i překrývajících výrazů, které s citem pro hlubinné souvislosti dějin idejí, umění a sociálního vývoje nabídl pro tento účel sociolog Zygmunt Bauman, volíme jako ústřední pro celou poslední rámcovou kapitulu ten, jenž zdůrazňuje roli jednotlivce jako míry všech věcí a spolu s tím i „děsivou zodpovědnost“,⁴ která je na něj v současné společnosti uvalena: individualizovaná společnost.⁵

Individualizovaná společnost je charakterizována mimo jiné krizí normativity a její funkce v životě společnosti. Svět dnešního života je podle Baumana světem „rozpadu pevných struktur a tvrdých a pevných pravidel“, v němž se instituce „každodenního dozoru“ vládnoucích nad ovládanými i další „nákladné způsoby“ jejich „přímé kontroly“ staly nadbytečnými.⁶ Orientační body, kterými se sociální jednání donedávna řídilo, se ocitly „na kolečkách“ a vyznačují se „znepokojující tendencí vytrácet se z dohledu ještě dřív, než si stačíme přečíst a promyslet instrukce, které nabízejí“.⁷ Globalizace, která uvedla do pohybu všechny základní charakteristiky lidské situace, zpochybnila nejen existenci „přirozených hranic“, ale i samo ponětí limitu jako nevyhnutelného rámce lidského jednání.⁸ Postmoderní společnost naplňuje proto podle Baumana sny anarchistů o „světu práv bez povinností“, „bez rádců a policajtů“, usměřovaném pouze privátními zájmy a potřebami jednotlivců-konzumentů.⁹ Její mírou je svoboda „konečně ničím nespoutaná, jednou provždy osvobozená od povinnosti „sloužit vyšším cílům“.“¹⁰ V individualizované společnosti se tak problematizuje pojem obecného blaha či veřejného zájmu, který byl předtím po celou moderní dobu diskurzivní oporou i důvodem cenzury.

Pro českou společnost po demokratické revoluci, nesené mohutným oživením idejí liberalismu, měla kritika veřejného zájmu mimořádnou přitažlivost. Touha zbavit se obručí plánované ekonomiky, řízené kultury a státu násilně kolonizujícího společnost i soukromý prostor jednotlivců vytvořila již v prvních měsících či letech po revoluci prostor pro masové přijetí té varianty liberální ideologie, která v posledním půlstoletí proměňovala společnosti Západu a ve volném trhu spatřovala univerzální mechanismus produkce hodnot všeho druhu včetně těch kulturních – neoliberalismu. Co na neoliberálních doktrínách oslovovalo nové postkomunistické elity i v konkurenci jiných liberálních tradic,

3) Srov. Miloslav Petrušek: *Společnosti pozdní doby*, Praha, Sociologické nakladatelství 2007.

4) Zygmunt Bauman: *Individualizovaná společnost*, přel. Martin Ritter, Praha, Mladá fronta 2004, s. 19.

5) Srov. Miloslav Petrušek, Jan Balon: *Společnost naší doby. Populární sociologie (ne)populárních problémů*, Praha, Academia 2011, s. 98–119.

6) Z. Bauman: *Individualizovaná společnost*, cit. dílo, s. 22.

7) Zygmunt Bauman: *Globalizace. Důsledky pro člověka*, přel. Jana Ogrocká, Praha, Mladá fronta 1999, s. 96.

8) Tamtéž, s. 95–97.

9) Zygmunt Bauman: *Úvahy o postmoderní době*, přel. Miloslav Petrušek, Praha, Sociologické nakladatelství 2002, s. 138.

10) Tamtéž, s. 139.

spjatých především s prostředím opoziční kultury sedmdesátých a osmdesátých let,¹¹ byl principiální důraz kladený na svobodu jednotlivce i jeho odpovědnost za vlastní existenci, předpoklad těsné souvislosti mezi ekonomickou a politickou svobodou, převzatý z neoklasické ekonomie (v ní je kapitalismus volné soutěže chápán jako „nepostradatelný prostředek“, nutná podmínka existence svobodné společnosti),¹² a konečně právě tabuizace jakéhokoli omezování individuálních transakcí „kolektivním úsudkem“.¹³

Filozof Václav Bělohradský, který počátkem devadesátých let formuloval pro české prostředí program kapitalismu jako kulturního úkolu, psal v těchto souvislostech o trhu jako „přirozeném živlu“ moderní kultury, zajišťujícím permanentní prostor pro umělecké inovace, myšlenkové revoluce i nonkonformní díla, a vyzýval k ukončení „mimotržního postavení intelektuálů ve společnosti“.¹⁴ Na rozdíl od státních dotací, které ze spisovatele či intelektuála dělají „parazita“ politické moci, měly podle něj demokracie a trh moc vrátit spotřebiteli – čtenáři – „ztracenou svrchovanost jak v oblasti ekonomické a politické, tak i kulturní“.¹⁵ „Homo economicus“, jednatel racionálně se rozhodující tak, aby maximalizoval svůj soukromý užitek, představoval v perspektivě neoliberalismu druhý pilíř přirozených autoregulačních mechanismů společnosti. Nikoli náhodou postavil Bělohradský ve svých esejích z let 1990–1991 tohoto jednotlivce do opozice k ideji obecného blaha jako něčeho, „co je předem dáno a čemu se lidé musí podřítit“. „Neexistuje jiný veřejný prospěch,“ psal tehdy, „než uspokojení co největšího počtu jednotlivců, z nichž každý je sám soudcem nad tím, co mu prospívá.“¹⁶

Přesvědčení, podle něhož nelze překročit partikulární hodnotové pozice jednotlivců směrem k obecně platným normám, s sebou přinášel i transfer filozofických a literárních výkladů postmodernismu. Z něj bylo v první chvíli po demokratické revoluci vstřícně recipováno přesvědčení o absolutní partikularitě hodnotových měřítek, vyloučení ideje pravdy jako kolektivně zavazující instituce, centra duchovního úsilí národní společnosti. K nečetným veřejným intelektuálům počátku devadesátých let, upírajícím aktuálnímu konglomerátu idejí neoliberalismu a postmodernismu osvobozující étos a vykládajícím je naopak jako sílu „destruující společnost, patřil filozof Karel Kosík. „Nová ideologie“, založená podle Kosíka vedle postulátu „neexistence pravdy“ ještě na dvou dalších dogmatech, představovaných úspěchem jako náhražkou morální a duchovní kvality lidství a trhem a „chováním trhovců“ jako jedinou a nejvyšší realitou,¹⁷ vede podle něj k tomu, že člověk ztrácí schopnost „rozlišovat mezi dobrým a zlým, dovoleným a zakázaným“.¹⁸ Nebylo náhodou, že když počátkem 21. století hledal nakladatel Michal Zítka filozofické odůvodnění pro své právo vydat Hitlerův spis *Mein Kampf* i pro odmítnutí kritiky, která se

11) Michal Kopeček: „Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989“, in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Praha – Litomyšl, Paseka 2008, s. 232–264.

12) Milton Friedman: *Kapitalismus a svoboda*, přel. Jiří Jonáš, Praha, Liberální institut 1994, s. 20.

13) David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press 2005, s. 5.

14) Václav Bělohradský: *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, Československý spisovatel 1992, s. 46, 44.

15) Tamtéž, s. 44.

16) Tamtéž, s. 105.

17) Karel Kosík: „Obrana Karlova mostu“, in týž: *Století Markéty Samsové*, Praha, Český spisovatel 1993, s. 150–155, zde s. 151.

18) Karel Kosík: „Pravda exilu – exil pravdy“, in týž: *Století Markéty Samsové*, cit. dílo, s. 172–176, zde s. 174.

na něj za tento ediční počín snesla, odkázal právě na tyto rané diskuse o postmodernismu (demokratická revoluce zastihla Zítka jako maturanta a vše, co následovalo, vstřebával již jako autor a redaktor science fiction i jako začínající nakladatelský pracovník):

V postmoderní době prostě nejsou obecné totemy a tabu, protože existence posvátného nutně předpokládá všeobecný souhlas s posvátností. Vydání *Mein Kampf* společnost názorově nestmelilo, ale rozdělilo, a pokud byla a je některá z těch dvou nestejných částí menší, pak část odpůrců vydání, kteří bez logických argumentů a znalosti věci, neobtěžují se si získat bližší informace, brojila za tabu, které bylo a je už jen zákazem pro ně samé.¹⁹

Třetím zdrojem odporu k jakékoli regulaci veřejného projevu byla po listopadu 1989 tragická zkušenost české společnosti s rozptýlenou cenzurní soustavou období státního socialismu i s mírou, v níž cenzura až do revoluce prostupovala všechny oblasti kulturní praxe od žurnalistiky přes umění a populární kulturu až po rituály, jako byly pohřby. Na počátku devadesátých let se tato zkušenost stala jedním z nejméně frekventovaných společenských i literárních témat. Mimo jiné prostřednictvím vzpomínek spisovatelů a prostřednictvím literárních děl tematizujících předchozích čtyřicet let, jako byl výbor z deníků Jana Zábrany, se cenzura stala součástí tzv. paměti komunismu coby sociálně sdíleného souboru obrazů jevů, institucí a hodnot, které nemají ve společnosti, jež se osvobodila od totalitarismu a pokládá se za strážkyni této paměti pro sebe samu i pro svět, který podobnou zkušeností neprošel, žádné místo.

Touha po uvolnění mezi prosazovaných až dosud cenzurou komunistického státu zahrnovala všechny dimenze života. Proto se mohl za nebývale široké shody české společnosti raných devadesátých let etablovat jako „jeden z nejvýmluvnějších symbolů ‚osvobozené‘ a ‚demokratické‘ kultury zbavené chomoutu cenzury“ nový pornografický průmysl, reprezentovaný nejprve stohy domácích i zahraničních publikací erotického obsahu, kupících se v českých městech na stáncích pouličních prodejců knih.²⁰ První původní český pornografický časopis *Leo* dosáhl na konci roku 1990, půl roku po svém založení, nákladu 480 000 výtisků; nahé ženské tělo vstoupilo jako nástroj zábavy, komerční reklamy i politického marketingu do veřejného prostoru ve významech a intenzitě, které by na západ od někdejší železné opony nebyly možné vzhledem k morálním skrupulím veřejnosti, reprezentaci konzervativních postojů v politickém životě ani porozumění pro tu z feministických interpretací, která pornografii pokládá za nástroj prosazování patriarchálních stereotypů ženy.²¹

Cenzuru a sociální regulaci společenské a umělecké komunikace v české společnosti po demokratické revoluci, podléhající principům pozdní modernity a zformované ve specifických rámcích postkomunistické transformace, odlišují od starších systémů cenzury liberálního typu čtyři strukturální rysy: přesun, decentralizace, privatizace a globalizace.

19) Michal Zítka: *Můj pětiletý boj. Zpověď nakladatele Mein Kampf*, Brno, Centa 2005, s. 66.

20) Jiřina Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, Leiden - Boston, Brill 2011, s. 290.

21) Adéla Gjuríčová: „Revoluce odkládá sametový háv. Erotika a nahé tělo v českém veřejném prostoru po roce 1989“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 11, s. 40–43; srov. též Ondřej Formánek: „Porevoluční lekce erotiky“, *Hospodářské noviny* 59, 2015, č. 21, 30. 1., příloha Víkend, s. 10–13.

Zábrany litanie o cenzuře

Říkal jsem mu něco, co říkám pořád, že jsem ze všeho umoženej, že je to všechno stejně marnost v té kleci cenzury, v tom obskurním lese blbců... (od 6. ledna do 17. února 1974)

Navíc to, co jsem v letech 69–74 musel odpřekládat, bylo na mně víceméně vynuceno, musel jsem odedít práci za 2–3 roky, kterou mi nezaplátili nebo zaplátili jen zčásti, když se v roce 1969 a 1970 znovu utáhl šroub cenzury! (od 12. do 28. července 1974)

Barokní literatura, trpěná oficiální katolickou cenzurou, je artefakt zasluhující si stejného morálního odplivnutí jako kolaborantská literatura, trpěná cenzurou loutkové vlády, dosazené sovětskými okupanty zjara 1969. (od 10. listopadu 1974 do 5. ledna 1975)

Už týden si slouhové sovětských okupantů dennodenně rozdávají medaile a vyznamenání, vítají jednu „návštěvu“ za druhou, jedni prdelkují kolem Rusů v Praze, druzí létají dekorovat ruské generály do Moskvy, dennodenně chrstají na lidi z tribun, rádia a televize chcanky frází, jakýkoli projev je znemožněn, cenzura proměněna v absolutistickou vladařku všeho, idolatrie a sakriface vrahů nemá konce (Gottwaldovi se odhalují nové pomníky) [...] (od 25. března do 25. dubna 1975)

Literatura publikovaná (ne psaná, ale publikovaná) pod cenzurou – a tohle je publikovaná literatura – nemůže, prostě nemůže v konečném součtu a in effecto za nic stát. To je axiom. (od 15. října do 5. listopadu 1976)

Neuvěřitelná pravda. Ale pro mě vždycky neuveřejnitelná. Pro ně neuveřejnitelná ne proto, že by byla neuvěřitelná; ne, neuveřejnitelná proto, že uveřejněná by byla zcela snadno uvěřitelná. A tak – celé generace, které zestárlý, celé životy, které uplynuly za vlády cenzury. (od 6. června do 15. července 1979)

Výbor z deníků, které si básník a překladatel z ruštiny a angličtiny Jan Zábrana vedl od roku 1970 až do své smrti v roce 1984, se stal neúspěšnějším titulem ankety *Lidových novin* o knihu roku 1992 i literární událostí počátku devadesátých let. Jednu z podstatných tematických linií v knize představuje cenzura, kterou Zábrana traktuje jako všudypřítomný krunýř vlastního tvůrčího života i všeobecné degradace literárního umění za doby komunistického panství. Součástí knihy byly také starší Zábrany deníky nebo zápisky vedené od druhé poloviny čtyřicátých do konce šedesátých let. Edice Zábranových zápisků tak akcentovala neměnnou identitu komunistické cenzury. Bez ohledu na vnitřní přesuny a proměny rozptýlené cenzurní soustavy od období stalinismu do doby normalizace jde pro Zábrana stále o jednu a tutéž „cenzuru“. Ta je navíc vztahována k jednomu z ústředních obrazů národně historického narativu – k rekatolizační cenzuře pobělohorské doby.

Zdroj: Jan Zábrana: *Celý život. Výbor z deníků*, sv. 1, 2, eds. Dušan Karpatský, Jan Šulc, Praha, Torst 1992, s. 294, 315, 349–350, 390, 517, 722.

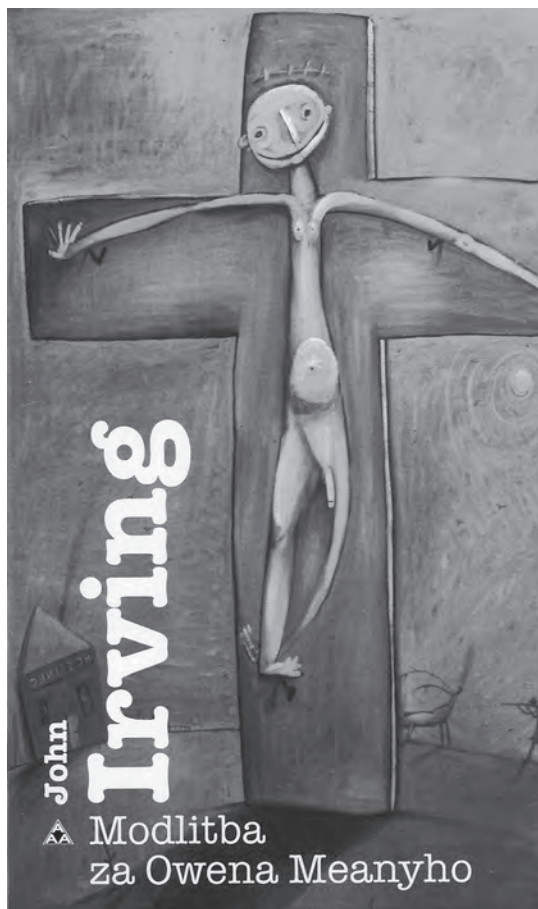
Přesun se z pohledu literatury jeví jako odvrácení pozornosti. Jde o důsledek série mediálních změn, v jejichž průběhu se v druhé polovině 20. století do centra kultury navrátila vizualita. Tisk přestal být společensky dominantním médiem a toto postavení na vrcholu mediální hierarchie po něm zaujala nejprve audiovizuální elektronická média v čele s televizí a posléze internet. Demokratická revoluce se v Československu odehrála nedlouhou potom, kdy se státy západní Evropy začaly vzdávat veřejného monopolu na televizní vysílání a v rámci tzv. duálního modelu otvíraly postupně od osmdesátých let prostor terestriálního vysílání (šířeného pozemskými vysílači) i pro komerční kanály. Oba komponenty duálního modelu, zavedeného po revoluci rovněž v Česku, se v polistopadovém období

Od Ježíška Franty ke Klausuře: vějíř případů cenzury vizuálního umění

První výstavou, o jejímž cenzurování se po listopadu diskutovalo v celostátních médiích, se počátkem roku 1992 stala expozice malířů a sklářských výtvarníků Martina Velíška a Michala Machata. Protesty místních věřících a krajní pravice (republikáni Miroslava Sládka) vyvolala putovní expozice těchto autorů při své zastávce ve znojenském Domě umění. Problém představovalo zejména Velíškovu naivistické, antipatetické a antitradicionální pojetí ukřižování na plátně nazvaném *Ježíšek Franta* (v roce 1999 bylo použito na obálku jednoho z Irvingových románů, vydaných v nakladatelství Argo). Z podnětu duchovního, který vedení Domu umění i znojenského muzea, jehož byla výstavní síň součástí, obvinil z toho, že se dopouští trestného činu šíření pornografie a urážky křesťanského přesvědčení, nechalo vedení galerie až do rozhodnutí prokuratury část obrazů zahalit látkovým závěsem, upraveným ovšem tak, aby pod něj mohli návštěvníci na základě svého osobního rozhodnutí nahlédnout. Expozice jako celek byla zároveň opatřena výhradou, že je přístupná až návštěvníkům starším 18 let. Případ *Ježíška Franty* byl prvním porevolučním případem cenzurování uměleckého díla z důvodu blasfemie nebo náboženského přesvědčení. Reakce řádu svaté Voršily na tematizaci nahých těl na výstavě malíře Romana Franty, instalované v roce 2010 v pražské Nové síni, v objektu nacházejícím se v rádivém vlastnictví, vedla k zakrytí genitálií na obrazech černými přelepky a k předčasnému ukončení výstavy ze strany umělce. Akt cenzurování, kritiku církevního prostředí a nahlížení do zakázaných oblastí tělesné zkušenosti Franta vzápětí využil v jiné galerii v expozici *Nešikovný cenzor B. B.* (tj. Bag Bug = brouk Pytlík), kde se do přelepování sexuálně explicitních míst na obrazech mohl interaktivně zapojit i divák.

Jako zvláště provokující se od devadesátých let v prostředí vizuální kultury ukazuje umělecké atakování hranic ženské intimity. Kupříkladu v roce 2011 uspořádala spisovatelka a kurátorka Kateřina Tučková výstavu *Cenzurované umění*, sestavenou z těch děl mladých autorů, která při předchozích prezentacích narazila na umlčování či cenzuru. Expozice, která byla představena v Praze a v Chrudimi, zahrnuje například sochu menstrující *Princezny* od Markéty Korečkové nebo kombinované kresby z cyklu *Chlupatic*, ženských aktů, které Alena Kupčíková vytváří s využitím reálného pubického ochlupení svých přítelkyň (na následující stránce nahoře reprodukce obrazu *Zlato ve dlaních*, 2012).

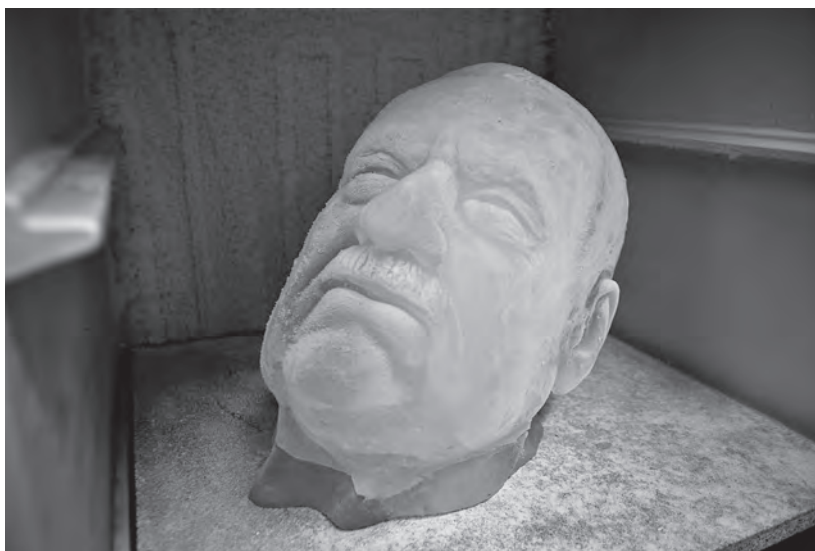
Série konfliktů s cenzurním podtextem, přerůstající v boj umělců a uměleckých frakcí o moc nad Veletržním palácem, se odehrála v době, kdy galerii jako generální ředitel vedl Milan Knížák, sám aktivní umělec. Svým představám o umělecké hodnotě, vlastnímu postavení v uměleckém poli i konfliktním vztahům s částí jeho představitelů podřizoval Knížák zejména prezentaci živého umění v sídle sbírky moderního umění Národní galerie. Před Veletržním palácem se tak například v roce 2000 za účasti prezidenta Václava Havla uskutečnilo předání Chalupeckého ceny sochaři Davidu Černému, kterého předtím nechal Milan Knížák z Veletržního paláce vyvést ochrankou.

Na výstavě vítěze Chalupeckého ceny za rok 2001 Tomáše Vaňka ve Veletržním paláci v Praze byla zahalena jedna z instalací. Konceptuální umělec v ní přepracoval kresby Josefa Lady, jehož postavčkáám doplnil primární i sekundární pohlavní znaky. Stažení děl si vynutili dědicové slavného malíře a ilustrátora, podle nichž Vaněk užil Ladova díla v rozporu s autorským zákonem a navíc způsobem, kterým byla snížena jejich hodnota. Případ upozornil na rozpor mezi praxí postmoderního umění, pro nějž jsou techniky palimpsestu, citace či aluze klíčové, a autorským zákonem (či alespoň jeho interpretací). Do konfliktního prostoru vstoupila poté skupina Pode Bal, která na přehlídce současného českého politického umění v pražském kulturním prostoru NoD v roce 2006 vystavila své apropriace Ladových děl, do nichž převzatým rukopisem vepsala traumatické symboly českých dějin, nebo skupina Guma Guar, která si v roce 2008 za účelem kritiky Milana Knížáka a jeho chování v čele Národní galerie a v dalších veřejných funkcích přisvojila identitu tohoto umělce a připravila prodejní výstavu modifikovaných padělků jeho děl.

Aktivistické kolektivy jako Pode Bal, Ztohoven, Guma Guar provokují od druhé poloviny devadesátých let při svých uměleckých akcích nejen ideologické předsudky a traumatická místa společenské paměti, ale nezřídka i hranice zákona. Soudní dohru měla mediální manipulace skupiny Ztohoven, která v roce 2007 propašovala do vysílání České televize sekvenci jaderného výbuchu a vložila ji do záběrů z kamer snímajících aktuální krajinu. Na rozpuštění Komunistického svazu mládeže (KSM), o němž v roce 2006 rozhodlo ministerstvo vnitra a které v roce 2008 potvrdil Městský soud v Praze, zareagovala měsíc po rozhodnutí soudu skupina Guma Guar. Prostor pro svou chystanou výstavu na Staroměstské radnici v Praze postoupila na protest proti tomu, co označila za první „politický proces“ po listopadu 1989, rozhodnutí „neslučitelné s právem na svobodu slova“ a součást sílicího „štetinovského a mejstříkovského antikomunistického

trendu“; právě zakázané ultralevicové organizaci. Expozice ideologických a propagandistických materiálů KSM nazvaná Meze tolerance byla po několika dnech napadena skupinou zahalených osob. V důsledku nevratného poničení spreji ji galerie ukončila.

Citlivý typ výtvarných děl představují karikatury nebo travestie politických představitelů. Od roku 2001 do roku 2010 trval soudní spor mezi pražským politikem a (v době vzniku kresby) ministrem Karlem Březinou a vydavatelstvím Ringier, jehož příčinou bylo ztvárnění sexuálních aktivit Březiny, jeho manželky, spisovatelky Barbary Nesvadbové, a Březinových stranických kolegů z České strany sociálně demokratické v satirickém stripu *Zelený Raoul*, publikovaném v týdeníku *Reflex*. Ústavní soud v tomto případě nakonec potvrdil politicko právo na satisfakci v podobě omluvy časopisu za neúměrně intenzivní porušení práva na ochranu soukromí a lidské důstojnosti. V analogickém případě manželky premiéra a předsedy sociální demokracie Petry Paroubkové, rovněž ztvárněné v seriálu *Zelený Raoul*, se Ústavní soud naopak přiklonil na stranu autorů komiksu a vydavatele *Reflexu*.

Na cenzuru opakovaně naráží i ikonické reprezentace představitelů státu. V roce 2010 byla z výstavy klauzurních prací Vysoké školy uměleckoprůmyslové s názvem Veškeré úřední zvládnutí, konané v Lichtenštejnských zahradách v Praze, z rozhodnutí pracovníků úřadu vlády vyloučena ledová busta Václava Klause od sochařky Markéty Jáchimové. Oficiální instalace plastiky *Klausura*, reprezentující prezidentův světónázor spojený s globálním oteplováním, nebyla autorce na předem plánovaném místě umožněna s tím, že „prvoplánová politická manifestace směrem k prezidentu republiky“ není v prostorách spravovaných úřadem vlády možná. Umělkyně se rozhodla zákaz nerespektovat a formou happeningu své dílo vystavit při slavnostním zahájení výstavy. Umístila proto ledovou bustu do zahrad na místní kašnu, kde se plastika na slunci roztékala. Výstava trvala deset dní, umělkyně bustu každý den nahrazovala novou replikou. Snímek Adama Koláře zachycuje *Klausuru* v chladicím transportním boxu.

Zdroj: John Irving: *Modlitba za Owena Meanyho*, přel. Zuzana Mayerová, Praha, Argo 1999; foto *Klausury* Adam Kolář; Petruška Šustrová: „Ani nahý, ani oblečený“, *Respekt* 3, 1992, č. 6, s. 14; -map-: „Česká republika: Několik příkladů cenzury“, *Týden* 6, 1999, č. 43, s. 57; Martin Velíšek: „Šokoval jsem Woodyho Allena“, rozhovor vedla Alena Plavcová, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 18, 22. 1., příloha Pátek LN č. 3, s. 20–23; jmc [= Jana Machalická]: „Cenzurovaná galerie nemá smysl, říká malíř Franta“, *Lidové noviny* 23, 2010, č. 13, 16. 1., s. 9; čtk: „Malíř Franta reaguje na cenzuru voršilek“, *Hospodářské noviny* 54, 2010, č. 34, 18. 2., s. 13; Markéta Korečková, Ján Macek, Alena Kupčíková: „Umění proti srsti“, rozhovor vedla Kateřina Tučková, *Právo* 21, 2011, č. 252, 27. 10., příloha Salon č. 743, s. 8; (klr): „Chloupky, kůže. Zakázané umění šokuje naplno“, *Mladá fronta Dnes* 22, 2011, č. 252, 27. 10., s. 8; Lenka Lindaurová, Radek Váňa: „Melancholický podzim v galerii“, *Týden* 8, 2001, č. 50, s. 74; František Cinger: „Lada i Chaloupecký by se určitě zasmáli“, *Právo* 12, 2002, č. 10, 12. 1., s. 17; Pavel Tůma: „Určitě by se Lada zasmála?“, *Právní rádce* 10, 2002, č. 6, s. 30; Sylvie Petráková: „Pode Bal provokuje Ladou“, *Lidové noviny* 19, 2006, č. 272, 23. 11., s. 4; Edith Jeřábková: „New New Knížák. Rozhovor s autory výstavy Podivný Kelt“, *A2* 4, 2008, č. 7, s. 14–15; Ivan Svoboda, Jan Vidlička: „Meze tolerance“ [videoreportáž], *Artyčok.tv*, 24. 4. 2008, <<http://artycok.tv/lang/cs-cz/245/meze-tolerance>>, přístup 10. 10. 2014; Martina Buláková, Josef Chuchma: „Výstava podporující zakázané mladé ultrakomunisty musela být předčasně uzavřena“, *iDnes.cz*, 5. května 2008, <http://zpravy.idnes.cz/vystava-podporujici-zakazane-mlade-ultrakomunisty-musela-byt-predcasne-uzavrena-g2o-zpr_archiv.aspx?c=A080505_171825_kavarna_bos>, přístup 10. 10. 2014; Usnesení Ústavního soudu ČR zn. II. ÚS 468/03 ze dne 25. 11. 2010, dostupné na <<http://nalus.usoud.cz>>; Usnesení Ústavního soudu ČR zn. I. ÚS 2246/12 ze dne 17. 4. 2014, dostupné na <<http://nalus.usoud.cz>>; mev: „Úřad vlády zakázal sochu Klause z ledu, na výstavě se přesto objevila“, *Lidovky.cz*, 8. 6. 2010, <http://www.lidovky.cz/urad-vlady-zakazal-sochu-klause-z-ledu-na-vystave-se-presto-objevila-1g7-/kultura.aspx?c=A100608_175833_in_kultura_mev>, přístup 28. 11. 2014; Tomáš Tvrđý: „Divka, která nechala Klausovi roztát hlavu“, *Reflex.cz*, 11. 6. 2010, <<http://www.reflex.cz/clanek/kultura-archiv/37481/divka-ktera-nechala-klausovi-roztat-hlavu.html>>, přístup 28. 11. 2014.

ocitly v centru diskusí o cenzuře. Spory o škodlivosti či přípustnosti reprezentací násilí a sexuality v médiích se po začátku devadesátých let (po symptomatické diskusi v časopisu *Čtenář*, ústící v rezignaci veřejného knihovnictví na prohibitivní nebo selektivní přístup k populární literatuře) přemístila z literárního pole ke komerční televizi (viz dále).²²

22) Marie Huberová: „Čtivo a veřejné knihovny“, *Čtenář* 46, 1994, č. 6, s. 196–197; Jan Pěta: „Otazníky kolem braku“, *Čtenář* 46, 1994, č. 7/8, s. 240–241; Eva Žáková: „Ad: Čtivo“, *Čtenář* 46, 1994, č. 7/8, s. 241; Dana

Působení veřejnoprávní televize a koncepci i realizaci jejich zpravodajských pořadů provázely nepřetržité profesní i politické střety o svobodu vyjádření. V době tzv. televizní krize v zimě 2001–2002 přivedly tyto střety při největší demonstraci od dob demokratické revoluce na Václavské náměstí v Praze přibližně sto tisíc lidí.²³ Podobnou permanenci za uplynulé čtvrtstoletí mohou vykazat jen aféry kolem radničních novin, které jsou však na rozdíl od sporů o charakter veřejnoprávních vysílacích médií ve svých konkrétních instancích důležité vždy jen pro lokální komunity.

K odvrácení pozornosti od sebe samé přispěla také polistopadová literatura. V roce 1992 publikoval romanopisec Jiří Kratochvil programovou stať o uvolnění české literatury z „kozelve“ zástupných funkcí, které ji měly svazovat od dob národního obrození. Kratochvil vyložil situaci české literatury jako příležitost k novému začátku, ze kterého se zrodí písemnictví charakteristické svou „autistickou a solipsistickou izolací“, oproštěním od všech „společenských úvazků a národního očekávání“, jakož i tím, že „konfesí“ jeho autorů bude artistnost a artificialita, hravost a rozvíjení individuálních namísto kolektivních mýtů.²⁴ Jak ukázalo nedávné nové čtení literárních diskusí devadesátých let, absence zájmu o současnost a mimoestetickou sféru se skutečně staly znakem nové porevoluční literatury.²⁵ Tezi o apolitičnosti české literární postmoderny je sice nutno korigovat připomínkou souvislé linie děl, jimiž se zejména současná próza zapojovala do eminentně politického procesu tzv. vyrovnávání se s komunistickou minulostí, povýšeného v českém prostředí „na jednu z fundamentálních forem politiky“.²⁶ Způsob, kterým do politiky dějin a do politiky paměti nová česká literatura zasahovala, se však zřejmě nedostával do rozporu s dominantními obrazy minulosti ani představami o tom, v čem by mělo vyrovnání se s minulostí spočívat. Absence konfliktů mezi literárním a společenským polem vyniká v porovnání s výtvarným uměním, které systematicky zkoumá různé hranice svobody vyjádření, zahrnuje od devadesátých let i politicky aktivistické projevy a vyvolává nejrůznější – kulturně, morálně, politicky, ekonomicky, autorskoprávně i umělecky motivované – cenzurní aféry.

Decentralizací cenzury označujeme situaci, kdy je role státních institucí v procesech sociální regulace kulturní komunikace oslabena a k blokování komunikace dochází z rozhodnutí mnoha horizontálně rovnocenných aktérů. Projevy decentralizované cenzury mají obvykle omezenou platnost, jsou účinné jen ve svém bezprostředním okolí. Hranice svobody vyjádření jsou tak dnes vyjednávány zároveň na mnoha různých místech, vzdálených geograficky, kulturně i mocensky. Artefakt, který nelze vystavit v jedné galerii, může nalézt jiného vystavovatele i v témže městě, kniha, kterou ze sortimentu vyřadí jedno knihkupectví, se ke čtenářům dostane prostřednictvím jiných obchodníků; komunikační blok se nepřenáší z jednoho typu publikace na druhý, takže v knižním vydání na rozdíl

Kupcová: „Ad: Čtívo a veřejné knihovny“, *Čtenář* 46, 1994, č. 10, s. 339; Miroslava Frolíková: „Braková literatura v knihovnách“, *Čtenář* 46, 1994, č. 12, s. 426.

23) tva, ona [= Lucie Tvarůžková, Jana Ciglerová]: „Krise v ČT se přenesla do ulic“, *Lidové noviny* 14, 2001, č. 3, 4. 1., s. 1.

24) Jiří Kratochvil: „Obnovení chaosu v české literatuře“, *Literární noviny* 3, 1992, č. 47, s. 5, srov. Miroslav Balašík: *Postgenerace. Zátíší a bojiště poezie 90. let 20. století*, Brno, Host 2010, s. 21–26.

25) M. Balašík: *Postgenerace*, cit. dílo.

26) Michal Kopeček: „Úvod“, in A. Gjuríčová, M. Kopeček, P. Roubal, J. Suk, T. Zahradníček: *Rozdělení minulosti*, cit. dílo, s. 9–16, zde s. 16.

Privatizace cenzury v prózách Michala Viewegha

Báječná léta pod psa, 1992

Kvidova matka sice nikdy nemohla s naprostou jistotou říci, že ona vytržená stránka se Shakespearovým sonetem č. 66, kterou v pondělí večer našla v balíku s dědečkovými osobními věcmi, skutečně vyjadřuje jeho vědomé přání stran motta smutečního oznámení, ale protože svého otce dobře znala a věděla, že by s knihou něco takového neprovedl, pokud by k tomu neměl právě nějaký zcela mimořádný důvod, okamžitě tomu uvěřila. Četla sonet pohnutě znovu a znovu a navzdory bolesti, která ji celou prostupovala, pocítila malou radost, že nechá-li tuto báseň vytisknout v záhlaví, dá svému tatínkovi jakousi dodatečnou možnost ještě jednou oslovit své nejbližší a své dávné přátele něčím, co před svou smrtí snad opravdu cítil a co mu zřejmě připadalo důležité.

„Nebylo jí přáno,“ vyprávěl redaktorovi Kvido.

Kvidova matka to pochopila ve chvíli, když se její muž vrátil z Pohřební služby v Uhlířských Janovicích. Sotva vstoupil a ona uviděla, jak se tváří, bylo jí náhle všechno jasné – a dokonce se v duchu ve zlomku vteřiny podivila, jak vlastně mohla být tak naivní.

„Nejde to!“ řekla.

Kvido tázavě hleděl na otce.

„Nejde,“ řekl otec.

Kvidova matka se vrátila zpátky ke stolu, dlaněmi obemkla šálek čaje, ale nakonec se nenapila.

„Nejde to,“ opakovala zamyšleně.

„Dělal jsem, co jsem mohl, ale nebyla s nimi vůbec řeč. Nemají tehle citát na seznamu a basta.“

„Na seznamu?“

„Na seznamu **povolených** citátů,“ upřesnil otec.

„Povolených citátů? Shakespeare je nepovolený?! Chci snad, aby mi otiskli citát z Mussoliniho?! Řekl jsi jim vůbec, že je to Shakespeare?!“

„Řekl.“

Matka se sklonila nad šálek.

„Ježíšikriste,“ řekla.

Otec si k ní opatrně přitáhl židli.

od uvedení například v rozhlasu nevyvolá dramatický text žádné prohibitivní intervence apod. Účinnost takto decentralizované sociální regulace vzhledem ke komunikačnímu toku je nízká, na druhou stranu dochází ke zmnožování konfliktů, které decentralizované mechanismy blokování komunikace nebo filtrování významu vyvolávají.

O privatizaci cenzury se v mezinárodním kontextu uvažuje v souvislosti s činností velkých korporací, přisvojujících si veřejný kulturní prostor pomocí vlastnických práv k obchodním značkám, jež nejprve s pomocí sofistikovaných reklamních a marketingových nástrojů začlení do globálního lexikonu popkulturních symbolů a poté znemožňují takové jejich kreativní využití, jež neodpovídá zájmům příslušné korporace. Druhým kontextem, v němž je tento pojem využíván, je formátování masové kulturní produkce nadnárodními obchodními řetězci, jejichž pozice na globálním trhu je tak silná, že se rozhodnutím jejich marketingových expertů a vyžadovaným morálním a kulturním normám chtě nechtě podvolují velcí producenti takových artefaktů, jako jsou hudební alba, videa, časopisy či knihy.²⁷ Jako součást procesu privatizace cenzury byl v zahraničí popsán i rostoucí význam

27) Srov. Naomi Kleinová: *Bez loga*, přel. Pavel Kaas, Praha, Dokořán – Argo 2005, s. 161–192.

„Nemůžu za to, věř mi!“ řekl. „Zkoušel jsem tomu chlapovi dát všechny čtyři stovky, co jsem měl s sebou –“
„No a?“
„Řekl mi, že ještě neviděl nikoho, kdo by se za čtyři stovky nechal zavřít!“
„Nepovolil Shakespeara!“ Kvidova matka zatřepala hlavou. „To už nám vážně můžou zakázat úplně všechno.“
„Tu hudbu!“ řekl otec s jakousi obrovskou neochotou, „tu mi taky nevzali. Naštěstí tam ale měl toho Mahlera.“
„To je hnus!“ řekl Kvido. „Hnus, hnus, hnus!“
„Vždyť říkám,“ zasmála se matka hořce. „Zítřka nám zakážou žít!“
Kvidův otec ji vzal kolem ramen.
„Ani umřít nemůže člověk svobodně?!“ zvolala Kvidova matka.
„To jsem mu taky říkal,“ ozval se otec. „Řekl mi: Milej pane, jak žijeme, tak taky umřeme.“
„To je nakonec pravda,“ řekla matka.

Báječný rok (deník 2005), 2006

Po celé odpoledne mezi autogramiádami popíjím. Zalévám své mužské geny předurčující mě k polygamii, a ony bobtnají jako hrášky a vyrážejí klíčky... Volám blondýně do Vrchlabí, mimo jiné. Hodinu poté, co se na Smíchově rozloučím se Zuzanou Kanoczkou, jí píšu zprávu a zvu ji na večeri (naštěstí to odešlu na její slovenský mobil, takže si to přečetla až nazítří). A tak dále (cenzurováno).

Srovnání dvou ukávek z tvorby nejúspěšnějšího prozaika polistopadové české literatury poukazuje k procesu, v němž se z cenzury jako společenské instituce stává instituce privátního života. Epizoda z románu *Báječná léta pod psa*, jímž se Viewegh na počátku devadesátých let proslavil, prezentuje rozptýlení „tvrdé“, státní cenzury se všemi jejími atributy, jako jsou „seznamy“ a tresty „vězení“, které hrozí za nedodržování indexu, do nejzazších okrajů kulturního a společenského života v době socialistické diktatury. Jde o komic-kou variaci tématu cenzury v kontextu literárního konstituování paměti komunismu. Naproti tomu v druhé ukávce, pocházející z prvního z Vieweghových deníkových románů, je slovo „cenzurováno“ použito jako znak pro ty autorovy skutky či úvahy, které z vlastního rozhodnutí a s ohledem na reálné osoby vynechává jako příliš intimní.

Zdroj: Michal Viewegh: *Báječná léta pod psa*, Praha, Československý spisovatel 1992, s. 148–150; též: *Báječný rok (deník 2005)*, Brno, Druhé město 2006, s. 108.

právních expertů, kteří v nakladatelstvích či vydavatelstvích posuzují před publikací díla z hlediska sporů, které by mohla vyvolat.²⁸

Z pohledu české kultury polistopadového období chápeme privatizaci šíře: jako důsledek stavu, kdy stát pokud možno neprovádí sociální regulaci komunikace přímo, ale vytváří pro nestátní aktéry prostor, v němž mohou hranice svobody projevu vyjednávat mezi sebou, a poskytuje administrativní, právní a ekonomické nástroje pro prosazování výsledků tohoto vyjednávání. Významnou roli v něm sehrávají jednotlivci, nestátní instituce nebo občanské skupiny upozorňující na případy porušování svých specifických hodnotových kodexů nebo obecného zájmu a stojící tak na počátku jednotlivých cenzurních kauz. Tuto úlohu jednotlivce dokumentuje případová studie o prvním polistopadovém soudním procesu se skinheadskou skupinou Braník.²⁹ V kontextu privatizované sociální regulace dochází významně častěji než v předchozích obdobích k blokování komunikace

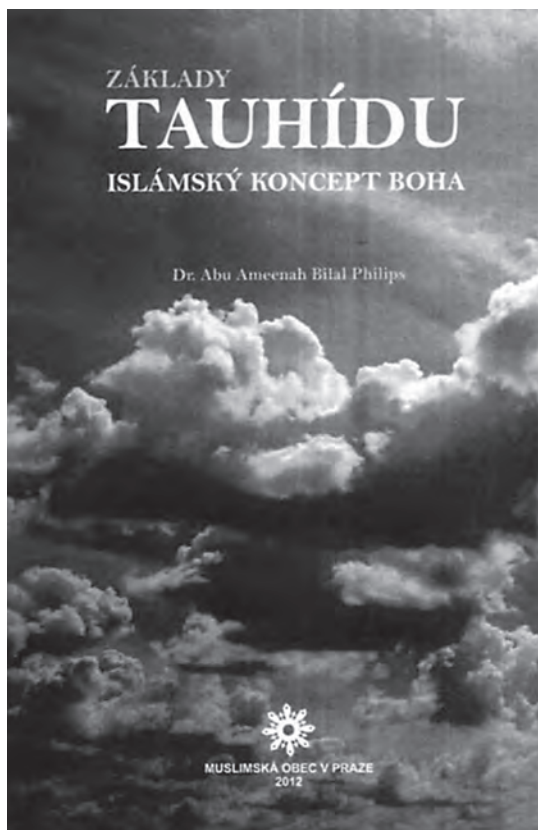
28) Claire Bruyère, Henriette Touillier-Feyrabend: „La censure et ses masques“, *Ethnologie française* 36, 2006, č. 1, s. 5–9.

29) Viz případová studie Stefana Segiho „Oi! na ROI. Texty skupin Orlík a Braník a formování vědomí závodnosti na počátku devadesátých let“, s. 1467–1481.

Cenzura v globalizovaném světě: *Satanské verše* a *Základy tauhídu*

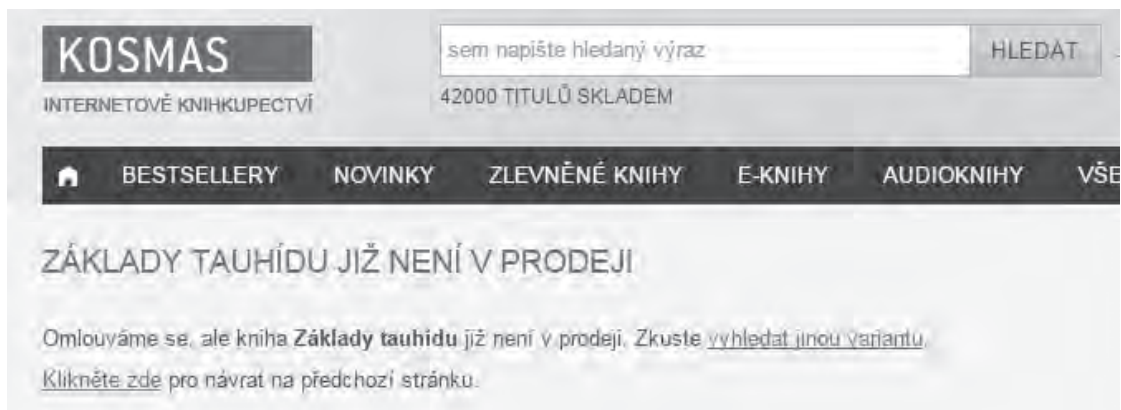
První případ exteriorizace cenzury, který české kulturní prostředí zasáhl přesně na přelomu osmdesátých a devadesátých let, byl rozsudek smrti vyhlášený v únoru 1989 iránským duchovním vůdcem, ajatolláhem Chomejmím, na britského romanopisce Salmana Rushdieho za jeho román *Satanské verše*. Za kačířské dílo měl být potrestán nejen sám Rushdie, ale i každý, kdo by mu jeho román pomáhal šířit kdekoli na světě. Obavy z této ultimativní cenzury se v českém prostředí projevily důsledně anonymizovanou edicí Rushdieho románu, vydanou před koncem roku 1994. V knize nebyl uveden překladatel, nakladatel, grafik ani tiskař. Jedinou jmenovitě uvedenou osobou se tak v českém překladu *Satanských veršů* stal arabista Miloš Mendel. Jeho starší kritický článek o Rushdiem a ohlasu jeho románu v Indii, Íránu a mezi muslimy obecně, publikovaný v odborném časopisu *Nový Orient*, byl v knize otištěn jako doslov. Majitel nakladatelství Cesty Vlastimil Svoboda, který anonymní edici vydal, byl později za neoprávněné užití článku odsouzen v civilním sporu (vedle satisfakce ve výši 1 milionu korun požadoval Miloš Mendel i zákaz distribuce díla). Později bylo zveřejněno, že román přeložil indolog Vladimír Miltner.

V roce 2012 vydala Muslimská obec v Praze (podle tiráže nakladatelství českého Ústředí muslimských obcí) překlad spisu v Kataru působícího teologa původem z Jamajky a Kanady Bilala Philipse *Základy tauhídu. Islámský koncept Boha* (slovo „tauhíd“ označuje doktrínu víry v jedinečnost Alláha). Na některé pasáže knihy, pojednávající mimo jiné o právu šaría a o závazku pravověrných muslimů zavádět je v zemích, kde mají většinové postavení, upozornil o dva roky později protiislámský aktivista Lukáš Lhořan, který také kvůli knize podal trestní oznámení na Ústředí muslimských obcí a Islámskou nadaci v Praze. V pátek 25. dubna 2014 uskutečnila Policie ČR domovní prohlídku ve dvou pražských mešitách, v ulici Politických vězňů poblíž Václavského náměstí a na Černém Mostě; jediným dosud známým důvodem prohlídky byla právě distribuce českého překladu Philipsovy knihy. Zahájeno bylo také trestní řízení proti

na ose soukromá osoba – soukromá osoba, a to na podkladě občanského zákoníku (který zakotvuje regulaci zobrazování konkrétních osob v literatuře nebo v umění) nebo i autorského zákona, který dává autorovi právo kontrolovat mimo jiné i určité intertextové výpůjčky z vlastního díla (když nedávno blíže neznámý autor začal pod pseudonymem Roman Rops, zvoleným podle postavy románů spisovatele Miloše Urbana, publikovat radikálně levicovou politickou lyriku, pokusil se mu v tom Urban zabránit mimo jiné pohrůžkou právního řešení).³⁰

30) Miloš Urban: „Z vraždy se stalo klišé“, rozhovor vedl Ivan Hartman, *Hospodářské noviny* 58, 2014, č. 57, 21. 3., příloha Víkend, s. 18–21.

předsedovi Muslimské obce v Praze Vladimíru Sářkovi, který vydání překladu organizoval (v tiráži je uveden jako odpovědný redaktor). Sářka byl policií obviněn z šíření náboženské nenávisti a v době, kdy se uzavíraly korektury přítomné knihy, potvrdil toto stanovisko orgánů činných v trestním řízení posudek znalce politického extremismu Miroslava Mareše. *Základy tauhídu* vyjadřují „puritánskou“ interpretaci islámu, blízkou salafijskému hnutí. To usiluje o návrat k základním dogmatům islámu, jež se zároveň snaží očistit od mnohých historických a kulturních nánosů. Přestože je Bilal Philips znám i svou podporou islámského terorismu, do češtiny přeložená kniha je teologický spis, jehož argumenty lze jen s obtížemi vykládat v bezprostředně politickém smyslu. Po policejní razii byly *Základy tauhídu* staženy z nabídky velkých internetových knihkupectví, jako je Kosmas.

Zdroj: čtk: „Vydání Satanských veršů prokázáno“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 214, 12. 9., s. 11; heslo „Vladimír Miltner“, *Databáze uměleckého překladu*, <http://www.obecprekladatelu.cz/_ftp/DUP/M/MiltnerVladimir.htm>, přístup 13. 9. 2014; Lukáš Lhořan: „Neislámské vlády je nutno upřímně nenávidět, píší muslimové v knize vydané v Česku“, *Reflex.cz*, 20. 3. 2014, <<http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/55342/neislamske-vlady-je-nutno-uprimne-nenavidet-pisi-muslimove-v-knize-vydane-v-cesku.html>>, přístup 13. 9. 2014; Lukáš Lhořan: „Zásah v pražské mešitě kvůli knize? Nevěřím tomu“, *Blog. iDnes.cz*, 26. 4. 2014, <<http://lukaslhořan.blog.idnes.cz/c/407095/Zasah-v-prazske-mesite-kvuli-knize-Neverim-tomu.html>>, přístup 13. 9. 2014; Jakub Pokorný: „Obviněný po zásahu v mešitě promluvil: Nám ta kniha nepřišla zlá“, *iDnes.cz*, 25. 7. 2014, <http://zpravy.idnes.cz/policie-uz-tri-mesice-vysetruje-muslimskou-knihu-a-zadava-posudky-1dq-/krimi.aspx?c=A140725_172908_krimi_ljp>, přístup 13. 9. 2014; Jan Čuřík: „Kniha, která k terorismu nepobízí, aneb Islámská nuda“, *Česká pozice*, 15. 5. 2014, <http://ceskapozice.lidovky.cz/kniha-ktera-k-terorismu-nepobizi-aneb-islamska-nuda-fxy-/forum.aspx?c=A140513_132101_pozice-forum_lube>, přístup 13. 9. 2014; Vladimír Ševela: „Muslimy už nevede obviněný Sářka. Nahradil ho muž z Palestiny“, *Echo24.cz*, 31. 7. 2014, <<http://echo24.cz/a/wFktb>>, přístup 13. 9. 2014; Bronislav Ostřanský: „Islamofobie bez muslimů“, *A2larm.cz*, 29. 10. 2014, <<http://a2larm.cz/2014/10/islamofobie-bez-muslimu>>, přístup 1. 12. 2014; Radim Vaculík: „Policie má usvědčující posudek na islámskou knihu“, *Novinky.cz*, 5. 1. 2015, <<http://www.novinky.cz/krimi/357805-police-ma-usvedcujici-posudek-na-islamskou-knihu.html>>, přístup 5. 1. 2015.

Krystalický případ podobného hledání kompromisu mezi hodnotovými představami a zájmy jednotlivých společenských skupin představuje případová studie o systému udělování státních doložek školním učebnicím.³¹ Zvláště aktivně v tomto vyjednávání vystupují církve a náboženské společnosti, zejména katolická církev a židovská náboženská obec. V jejich případě má prosazování vlastního hodnotového zakotvení jako obecného zájmu oporu v tradici i morálních, historických a teologických argumentech. Součástí

31) Viz případová studie Lenky Pořízkové „Učebnice jako *res publica*. Lektorské posudky prostředkem vyjednávání konsenzu“, s. 1509-1524.

vnitřního života katolické církve zůstává udělování *imprimatur* podle kanonického práva: církevní schválení je povinnou součástí publikací s liturgickým obsahem, náboženské a věroučné literatury. *Imprimatur* vyjadřuje soulad s aktuální ortodoxií církve a je podmínkou pro distribuci tiskovin v kostelích či chrámech. Navenek, ve vztahu k občanskému a kulturnímu životu, se křesťanské církve a židovské náboženské společnosti po celé polistopadové období projevují umírněnou, ale průběžnou obhajobou duchovních a morálních hodnot, katoličtí intelektuálové vnášejí do diskurzu o cenzuře téma zneužití svobody slova a akcentují společensky odpovědné využívání této svobody. K prvním případům s literárním rozměrem, kdy se církve střetly s profánním diskurzem postmoderny, patřil spor o lidovou „velkohru“ *Saracénský čert* z roku 1995. Text historické frašky napsali pro slavnosti k sedmistému výročí založení města Plzeň prozaikové a novináři Pavel Verner a Josef Kejha. Ochotnické provedení hry na náměstí se vedle plzeňské ekumenické rady církvi pokusili odvrátit republikáni Miroslava Sládka a vlastenečtí skinheadové, kteří hře vytýkali znevažování husitství.³²

Čtvrtým rysem, specifikujícím polistopadovou sociální regulaci kulturní komunikace na pozadí ideálního typu liberální cenzury, je globalizace. „Časoprostorová komprese“ světa, jak byl proces globalizace ve zkratce popsán, znásobila styčné plochy mezi jednotlivci i kulturami.³³ Kulturní diference, které šlo dříve ztotožnit s hranicemi států nebo kulturních regionů, se v důsledku působení globálních médií odpoutaly od lokálních kontextů a putují v počítačových sítích kolem světa. Případ karikatur proroka Mohameda, jejichž otištění v dánských novinách v roce 2005 podnítilo vlnu protestů po celém muslimském světě, ukázal, jak tyto diference – například v míře sekularizace, pojetí posvátných objektů a možnostech jejich zobrazování – vyvolávají v odlišných recepčních kontextech nepochopení, frustraci, znepokojení a hněv. Globální migrace a nomádismus jako životní styl části populace individualizované společnosti přemísťuje navíc dovnitř národních států nebo kulturních regionů ne již jen recepce, ale i produkce těchto kulturních diferencí. K důsledkům patří snaha pacifikovat tyto diference na vlastním území mimo jiné prostřednictvím cenzury a zároveň tendence k exteritorializaci cenzury, k prosazování estetických, ideologických, morálních či náboženských norem vlastní kultury mimo její tradiční státní území nebo kulturní region.

Zatímco cenzuru v období socialistické diktatury si lze představit jako přehradu, která je postavena do cesty řece, zastaví ji a naplní okolní krajinu tíživou masou vod čekajících na svůj vpád do říčního koryta, metaforou působení cenzury v současné individualizované společnosti je prudce tekoucí horská bystřina s korytem, v němž jsou rozházeny jednotlivé kameny. Proud není ve svém celku zabrzděn, pouze se rozděluje kolem jednotlivých balvanů i oblázků, vytváří za nimi lokální víry a mělčiny, aby se poté zase spojil. Na rozdíl od nehnuté a tiché hladiny přehradní nádrže je hladina horské říčky zvlněná a zpěněná a proud rozbíjející se o překážky je slyšet dodaleka.

Důsledkem je mimo jiné to, že v souvislosti s cenzurou se v současnosti diskutuje o širším okruhu projevů než dříve, zejména v dobách státního socialismu. Sémantické pole výrazu cenzura je poznamenáno privatizací, slovo je častěji než kdy předtím užíváno

32) Milada Krausová: „Mnoho povyku pro hru – Saracénský čert v Plzni“, *Husitský Tábor* 15, 2006, s. 121–146.

33) Z. Bauman: *Globalizace*, cit. dílo, s. 7–8.

v současném umění ve svých ryze psychologických významech (například film o možnostech upřímného dialogu matky s dcerou je uváděn pod titulem *Necenzurované rozhovory*). Užívání výrazu cenzura v situacích, kdy překážky v komunikaci mají ryze individuální charakter (například při sporech galeristy s umělcem nebo redaktora s autorem), je v kritickém diskurzu hodnoceno s despektem, jako výraz rozmazlenosti a egocentričnosti současných umělců. Jak to ironicky vyjádřil filmový kritik Ondřej Štindl, slovo cenzura má dnes „sladký zvuk“ a stalo se „vytouženou metou“ všech těch, kdo zapomněli, že „svoboda projevu je svobodou nejenom mluvit, [...], ale i mlčet“.³⁴

I když je záměrné inscenování cenzury v rámci sebeprosazení v literárním či uměleckém poli pro současnost typické, normativní hodnocení na základě modelu autoritativní cenzury neumožňuje současným diskusím o cenzuře porozumět. Jejich bujení i obecný přesun sociální regulace do lokálních a krátkodobých kontextů i individualizovaných komunikačních situací odráží strukturní povahu komunikačních bloků a poruch v individualizované společnosti. Právě s nimi se však současní autoři – na rozdíl od centralizované státní cenzury, která je z jejich hlediska věcí minulosti – musejí vyrovnávat. Závažnost decentralizované cenzury či sociální regulace se navíc jinak jeví z pohledu celku literárních a kulturních procesů a jinak z hlediska individuálního autora, jehož komunikační příležitosti jsou rovněž vždy časově a prostorově situovány a ohraničeny.

34) Ondřej Štindl: „Sladké slovo cenzura“, *Lidové noviny* 24, 2011, č. 244, 18. 10., s. 9.

Přechod od informačního monopolu k pluralitnímu knižnímu a mediálnímu trhu

Od roku 1987 se literární instituce působící uvnitř oficiální kultury začaly – nejprve krajně váhavě – připravovat na integraci oficiálního a paralelního komunikačního okruhu české literatury.³⁵ Některá kamenná nakladatelství (tímto výrazem označujeme podniky ve státním či polostátním vlastnictví, působící až do revoluce v podmínkách plánovaného hospodářství a řízeného knižního trhu), především Práce, Mladá fronta, Odeon, vstoupila do jednání s autory, kteří od počátku normalizace mohli vydávat jen v samizdatových či exilových edicích nebo své práce uplatňovat na cizojazyčných literárních trzích. Mladá fronta zařadila do svého edičního plánu výbor z poezie Ivana Wernische (vyšel ještě před revolucí), v červnu 1989 schválila Ústřední rada odborů, jíž patřilo nakladatelství Práce, záměr vydat v roce 1990 takové tituly, jako byly román Jaroslava Putíka *Muž s břitvou*, novela Ivana Klímy *Milostné léto*, soubor dokumentů a projevů Edvarda Beneše *Šest let exilu a druhé světové války* nebo skladba *Český orloj* Karla Šiktance.³⁶ Posledně jmenovaný autor vystoupil v únoru roku 1989 poprvé po dvou desítkách let pod svým jménem v legálním médiu, když rozhovor s ním otiskl časopis *Amatérská scéna*. V létě již čtvrtletník *Výběr z nejzajímavějších knih* uváděl interview s básníkem slovy: „Dvacet let čekala Šiktancova poezie před dveřmi našich nakladatelství, nyní se jí otevřely.“³⁷ Na procedurách přípravy ani schvalování edičních plánů se tím nic neměnilo, zprávy o chystaných návratech zakázaných autorů však naznačovaly posun v kritériích rozptýlené cenzurní soustavy a vyvolávaly naději, že se do oficiálního oběhu začnou tito spisovatelé navracet ve stále větším a větším počtu.

O průlom v cenzurní soustavě se z druhé strany snažili vydavatelé působící až dosud v paralelním oběhu. V únoru 1989 využila pětice nezávislých intelektuálů nového zákona o družstevnictví, přijatého v předchozím roce, a založila v Brně nakladatelské družstvo Atlantis.³⁸ Přestože brněnský městský národní výbor nedal k založení družstva kladné vyjádření a ministerstvo kultury podvkrát, v červnu a srpnu, rozhodlo neudělit mu vydavatelské oprávnění s poukazem na to, že počet státních nakladatelství je dostatečný a kapacita papírenské a tiskárenské výroby nestačí ani jejich potřebám, skupina své úsilí nevzdala. V červnu se vznikající družstvo rozšířilo o autory z okruhu samizdatového časopisu *Obsah*, v létě byl sestaven ediční plán z děl zakázaných prozaiků, básníků, teoretiků a kritiků a v říjnu Atlantis své plány na vydávání neoficiální literatury zveřejnil.³⁹

35) Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 4, 1969–1989, Praha, Academia 2008, s. 48–56.

36) Milan Soška: „Tři proudy v jednom řečišti“, rozhovor s ředitelem nakladatelství Práce vedl Jiří Blahota, *Květy* 1, 1990, č. 18, s. 38–39.

37) Karel Šiktanc: „Bojím se o všechno, co stojí za to“, rozhovor vedl Vladimír Sůva, *Výběr z nejzajímavějších knih* 1989, č. 3, s. 18–19, číslo bylo předáno do tisku 1. 6. 1989; srov. též Petr Hruška: *Někde tady. Český básník Karel Šiktanc*, Brno, Host 2010, s. 229–230.

38) Srov. poznámku Jana Šabaty v textu Jaroslava a Jana Šabatových: „Disidentské Brno aneb Brno v Husákově éře“, *Protestant* 18, 2007, č. 1, s. 6–7, zde s. 7.

39) „Z historie“, web nakladatelství Atlantis, <http://www.atlantis-brno.cz/inshop/scripts/show.asp?file=../stranky/o_nakladatelstvi/historie.htm>, přístup 29. 9. 2014.

Také vydavatelé samizdatového měsíčníku *Lidové noviny* se hned s prvním řádným číslem z ledna 1988 obrátili na Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI) a požádali o registraci tohoto tehdy ještě strojem psaného a kopírovací technikou rozmnožovaného periodika. Registrace jim sice byla odepřena, ale poukazu představitelů FÚTI na to, že si redakce musí nejprve nalézt řádného vydavatele, využily *Lidové noviny* k tomu, aby se prezentovaly jako podnik, který není ilegální, pouze se dosud (podobně jako tomu bylo v případě nakladatelství Atlantis) nachází v procesu své legalizace. Z kroků k registraci učinila redakce jedno ze svých témat, informovala o nich v pravidelné rubrice a vytvářela tak politický tlak na vládní moc.⁴⁰

Přestože vývoj české kulturní politiky dalece zaostával za odstraňováním cenzurních bariér v jiných státech sovětského bloku, především v samotném SSSR, ale i v Maďarsku či Polsku, otázku integrace tří proudů české literatury nebylo v tomto období již dále možné obcházet. Představitelé garnitury tzv. pětatřicátníků, kteří v těchto letech zaujali klíčové pozice v literárních i kulturněpolitických institucích (nejvýše z nich stanul básník a prozaik Jaroslav Čejka, který se na jaře roku 1989 stal vedoucím odboru kultury sekretariátu ÚV KSČ), navázali kontakty zejména s exilovým literárním prostředím a přispěli k tomu, že se do půjčovních fondů již v lednu 1989 vrátila první část normalizačních prohibit. Na plenární schůzi Svazu českých spisovatelů v březnu 1989 popsal nový, v předchozím roce zvolený předseda svazu, básník Michal Černík, jak by „překonání selekcionismu“ mělo podle jejich představ probíhat. Varoval před „tendencí k živelnosti a k bezbřehému liberalismu“ a dal najevo, že půjde o shora řízený proces, přičemž autorům z „vnitřní“ i „vnější emigrace“ bude publikační návrat umožňován postupně a výběrově podle toho, jaký postoj k současnému režimu se rozhodnou zaujmout.

Černíkova představa o „integraci všech zdravých tvůrčích sil, jejichž program je v souladu se socialistickými zájmy“, se ovšem tehdy již příkře rozcházel nejen s požadavky představitelů samotné „paralelní literatury“, ale neodpovídala ani radikalizující se atmosféře ve společnosti, v členské základně svazu i v oficiálních literárních institucích; ke kulturní opozici se v této době čím dál tím otevřeněji začali hlásit intelektuálové působící v legálních institucích.⁴¹ V *Lidových novinách* odmítl literární kritik Milan Jungmann pětatřicátnickou koncepci integrace jako „poskytování milosti odměřované na lékárnických vážkách, jejímž prostřednictvím vychutnává vrchnost dál svou moc nad bezmocnými“,⁴² a prorokoval, že ochránci „socialistické literatury“, kteří „s velkou slávou v sedmdesátých letech nastavěli hráze zákazů proti jakýmsi nesocialistickým vlivům, teď mohou s hrůzou očekávat den, kdy se ty hráze protrhnou“.⁴³ Proti politice selektivní integrace, podmíněné navíc projevem loajality či vzdáním se opoziční aktivity, začal být z druhé strany prosazován požadavek akceptace veškeré dosud zakázané literatury *en bloc*. První autoři, kteří

40) Jiří Ruml: „Samizdatové Lidovky“, in Jiří Pernes: *Svět Lidových novin 1893–1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*, Praha, Lidové noviny – Nakladatelství Lidové noviny 1993, s. 119–130.

41) Michal Černík: „Autorita tvůrčího činu“, *Kmen* 2, 1989, č. 11, s. 1, 3.

42) Milan Jungmann: „Co s neblahým dědictvím“, *Lidové noviny* 2, 1989, č. 6, červen, s. 16, cit. dle knižního faksimilového vydání *Lidové noviny 1989*, Praha, Lidové noviny – Státní nakladatelství technické literatury 1990.

43) Milan Jungmann: „Cestou necestou k dialogu“, *Lidové noviny* 2, 1989, č. 10, říjen, s. 22, cit. dle *Lidové noviny 1989*, cit. dílo.

(tak jako například Ivan Klíma) přistoupili na nabídky ze státních nakladatelství, zadali jim své knihy a začali v průběhu roku 1989 pronikat do oficiálních médií, byli zevnitř paralelního oběhu kritizováni za to, že na politiku výběrové integrace přistupují, zrazují tím své kolegy a oslabují společný postup v duchu požadavku „buď všichni, anebo nikdo“. Ústřední otázkou tak v průběhu roku 1989 přestávalo být, zda k integraci tří proudů české literatury někdy v budoucnu dojde. Předmětem hlavního konfliktu se stalo, kdo bude tuto integraci řídit a který ze segmentů české literární tvorby i autorské veřejnosti bude v tomto procesu dominovat: zda bude paralelní literatura integrována do té oficiální, anebo naopak nový systém hodnot vznikne na základě literárního a intelektuálního kontrakánonu, který rozptýlená cenzurní soustava až dosud vytlačovala mimo oficiální komunikaci.

Demokratická revoluce rozhodla nečekaně brzo i rychle o tom, že integrace půjde druhou z naznačených cest. K té se zároveň v danou chvíli přihlásila drtivá většina autorů, kritiků a literárních pracovníků. Funkcionářská garnitura tzv. pětatichtníků se vedle nově založené Obce spisovatelů, jejímž čestným předsedou se 3. prosince 1989 stal Václav Havel a výkonným předsedou Karel Šiktanc, pokusila zachovat i dosavadní spisovatelský svaz. S neúspěchem této snahy (v březnu 1990 se Svaz českých spisovatelů sám rozpustil) ztratila i naděje na zachování zbytků někdejšího oficiálního literárního oběhu jako relativně samostatné hodnotové a organizační základny. Neudržela tak pozici relevantní síly v poli nyní již živelně integrované české literatury a ze dne na den se ocitla v podřízeném postavení na jeho okraji.⁴⁴

Informační monopol, na jehož vrcholu se po celou dobu socialistické diktatury nacházela kulturně-politická administrativa komunistické strany, se rozpadl hned v prvních dnech revoluce. Instrukce, o které se až dosud opíral, přestaly být nakladatelstvími a redakcemi časopisů respektovány nebo se samy na základě vnitřního dění i změny osob ve svém čele k revolučním změnám připojily. Dne 5. prosince 1989 tak FÚTI udělil *Lidovým novinám* předběžný souhlas s vydáváním a registrací a 13. prosince – poté co vláda do čela úřadu jmenovala slovenského disidenta, politologa Miroslava Kusého, který jako člen redakční rady se samizdatovými *Lidovkami* spolupracoval – vydal úřad rozhodnutí, jímž se dokonce sám stal vydavatelem prosincového čísla tohoto časopisu. Poslední řádné číslo druhého ročníku vyšlo již tiskem v nákladu půl milionu výtisků a bylo k mání v běžné novinové distribuci, od ledna 1990 pak *Lidové noviny* začaly vycházet dvakrát týdně a od dubna téhož roku se staly deníkem.⁴⁵ Vedle dalších legalizovaných samizdatových periodik (z okruhu časopisů *Revolver Revue* a *Sport* vzešel týdeník *Informační servis*, který poprvé vyšel 21. listopadu 1989, 14. března 1990 byl přejmenován na *Respekt*) představovaly základ nového systému periodického tisku dosud oficiálně vydávané tituly, které se rychle vymanily ze systému následné cenzury i ze závislosti na svých vydavatelích.

První redakce oficiálních deníků, které až dosud podléhaly dohledu FÚTI a tiskového oddělení sekretariátu ÚV KSČ, se k Občanskému fóru přihlásily za čtyři až pět dnů po vypuknutí revoluce. Nejrychleji k tomu došlo ve *Svobodném slově* a v *Lidové demokracii*,

44) Kateřina Bláhová: „Svaz českých spisovatelů (2), 1972–1990“, in Michal Příbání a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1725>>, přístup 30. 9. 2014.

45) LN: „Kroky k registraci“, *Lidové noviny* 2, 1989, č. 12, prosinec, s. 15, cit. dle *Lidové noviny 1989*, cit. dílo.

denících dvou nekomunistických stran Národní fronty, Československé strany socialistické a Československé strany lidové, o něco později v deníku Svazu socialistické mládeže *Mladá fronta* a nejpomaleji v listech vydávaných komunistickou stranou.⁴⁶ Redakce na sebe od této chvíle fakticky převzaly vydavatelské pravomoci a nadále fungovaly v samosprávném režimu, jehož vyvrcholením se stala „spontánní privatizace zdola“.⁴⁷ Tou jako první z deníků prošla *Mladá fronta*, která od 1. září 1990 přešla do vlastnictví akciové společnosti založené redaktory a upravila svůj název na *Mladou frontu Dnes*.⁴⁸ K podobnému personálnímu, organizačnímu a nakonec právnímu osamostatnění ze závislosti na uměleckých svazech docházelo i v oblasti literárního a kulturního tisku: například v literárním týdeníku *Kmen* byl hned v listopadu 1989 suspendován šéfredaktor Karel Sýs, poté byla rekonstruována redakce i redakční rada (v čele časopisu nově stanuli romanopisec Michael Třeštík jako šéfredaktor a literární kritik a historik Pavel Janoušek jako předseda redakční rady); od 8. března 1990 začal časopis vycházet pod novým titulem *Tvar*.

Ve chvíli, kdy FÚTI přišel o svoji roli v usměrňování periodického tisku, pokusil se transformovat ve federální ministerstvo informací. Podle návrhů vypracovaných uvnitř FÚTI v prosinci 1989 a v lednu 1990 mělo toto nově konstituované ministerstvo vydávat vládní deník a vládní oznamovatel (nová koncepce informačního týdeníku vytvořená na přelomu roku již počítala s připojením ekonomické přílohy nazvané Profit), dále mělo zajišťovat funkce tiskového mluvčího vlády, provádět registraci periodik a zabezpečovat rozdělováním papíru podmínky pro jejich činnost, starat se o zahraniční novináře, zajišťovat výzkum veřejného mínění a jeho analýzy pro potřeby vlády, tvořit mediální legislativu a přispívat ke vzdělávání novinářů. Fakticky by tak šlo o úřad podobající se poválečnému ministerstvu informací, ovšem s akcentem na provádění státní propagandy a s oslabenou funkcí přímého řízení a obsahové kontroly médií.⁴⁹ Návrhy nezískaly podporu a v květnu 1990 byl FÚTI zákonem č. 166/1990 Sb. zrušen.⁵⁰

Kolaps rozptýlené cenzurní soustavy se ještě v průběhu revoluce projevil i na činnosti nakladatelství, knihoven, a dokonce i na pultech knihkupectví. Dne 27. listopadu 1989 vydal dosluhující ministr kultury Milan Kymlička příkaz navrátit do knihoven prohibita vyloučená podle seznamů z padesátých a z počátku sedmdesátých let. Ze seznamu z roku 1972 bylo tehdy ve zvláštním skladu drženo údajně ještě sto, ze seznamů z padesátých let přes osm set titulů. Po 7. prosinci, kdy se v Praze sešli zástupci tehdejší Státní knihovny ČSR (dnes Národní knihovna ČR), krajských a resortních knihoven, aby se dohodli o rozdělení a transportu knih ze zvláštního skladu, byly tyto svazky navraceny do

46) Milan Šmíd: „Česká média a jejich role v procesu politické změny roku 1989“, *Louč.cz*, <<http://www.louc.cz/pril01/listopad.pdf>>, přístup 30. 9. 2014.

47) Jakub Končelík, Pavel Večeřa, Petr Orság: *Dějiny českých médií 20. století*, Praha, Portál 2010, s. 258.

48) Marta Vildová: „O privatizaci deníku *Mladá fronta*“ [výťah z bakalářské práce obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze], *Britské listy*, 16. 6. 2005, <<http://blisty.cz/art/23779.html>>, přístup 30. 9. 2014.

49) Národní archiv (NA), Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI), kt. 8, Návrh vymezení působnosti Federálního ministerstva informací z 16. 12. 1989, Návrh organizační struktury Federálního ministerstva informací z 23. 12. 1989, Návrh vymezení působnosti Federálního ministerstva informací z 11. 1. 1990, Návrh zákona o zřízení Federálního ministerstva informací ze 7. 1. 1990, Návrh vymezení předmětu a rozsahu činnosti (působnosti) ministerstva informací ČSSR (bez data), Návrh vymezení působnosti ministerstva informací ČSR z 11. 1. 1990.

50) J. Končelík, P. Večeřa, P. Orság: *Dějiny českých médií 20. století*, cit. dílo, s. 257.

První necenzurovaná kniha: *Dálkový výslech* Václava Havla Ještě před volbou Václava Havla prezidentem Československa 29. prosince 1989, kterou lze pokládat za vyvrcholení první fáze demokratické revoluce (její zbývající část pak uzavřely svobodné volby v červnu 1990), se do knihkupectví dostala první kniha, jejíž přípravy i vydání již proběhly zcela mimo systém schvalování edičních plánů, organizovaný odborem knižní kultury ministerstva kultury. Šlo o *Dálkový výslech*, knižní portrét-interview Václava Havla, připravený Karlem Hvížd'alou.

Dálkový výslech předtím vyšel v exilu a v samizdatu v roce 1986. Byl prvním z řady knižních rozhovorů, jimiž v osmdesátých letech novinář a spisovatel Karel Hvížd'ala představoval osobnosti české opoziční kultury a jejich důvody i způsob vzpoury proti diktatuře komunistické strany. Kniha byla před listopadem 1989 v Československu dostupná pouze účastníkům paralelního oběhu; v prosinci 1989 se *Dálkový výslech*, představující ucelenou formou osobnost Václava Havla i jeho hlavní myšlenky, objevil v masivním nákladu v oficiální domácí distribuci. Kniha se prodávala kupříkladu při demonstracích na podporu Havlovy prezidentské kandidatury, v den prezidentské volby 29. prosince 1989 pak byla recenzována v *Rudém právu*. Převratně přitom na ty, kdo byli uvyklí na dosavadní fungování knižního trhu, působila i rychlost, s níž byla kniha vyrobena. Běžná lhůta pro vydání knihy překračovala před listopadem vinou nepružného schvalovacího systému, nedostatku tiskárenských kapacit a nízké efektivity veškeré ekonomické činnosti dva až tři roky. Představa, že by šlo vydat knihu během několika týdnů, či dokonce dnů, se jevila takřka jako nemyslitelná. Jak první domácí vydání *Dálkového výslechu* – zřejmě vůbec první česká kniha připravená a vydaná již zcela mimo cenzurní systém normalizačního období – vzniklo a jak došlo k jeho realizaci, vylíčil básník a prozaik Petr Kovařík. Od července 1989 stál jako šéfredaktor v čele nakladatelství Melantrich, které knihu vydalo:

Vzápětí po prvním melantrišském balkonu [vystoupení zástupců Občanského fóra z balkonu paláce Melantrich na Václavském náměstí č. p. 36 před demonstrující veřejností se poprvé uskutečnilo 21. listopadu 1989, PJ] jsem prostřednictvím redakčního kolegy ze *Svobodného slova* Petra Kučery nabídl Václavu Havlovi vydání knihy podle jeho vlastní volby s tím, že to zvládneme zřejmě rychleji, než on bude své knihy vydávat v chystaném nakladatelství Atlantis. Teprve po několika dnech, konkrétně tuším 10. nebo 11. prosince 1989, pověřil Václav Havel Edu Kriseovou, aby zavolala do Melantrichu, zda je nakladatelství schopno vydat knihu *Dálkový výslech* během jednoho týdne. Eda Kriseová ovšem volala řediteli Jiřímu Krátkému, který o mé nabídce nebyl informován. Slíbil jí, že se poradí a že dáme vědět. Přišel mne o telefonátu informovat s tím, ať děláme, co uznáme za vhodné, a z Melantrichu odešel. V následujících dnech jsem s ním na toto téma už vůbec nemluvil, mám za to, že v Melantrichu ani nebyl; později na jeho místo nastoupil Milan Nevole. Poradil jsem se s výrobním oddělením a díky dobrým kontaktům s tiskárnami se tehdejšímu vedoucímu tohoto oddělení Vladimíru Hüblovi podařilo dojednat sazbu v tiskárně Svoboda-Digiset. Zavola jsem zpět Edě Kriseové, že knihu do týdne vydáme, a následujícího dne se opravdu začalo pracovat na sazbě. Požádal jsem všech pět redaktorů nakladatelství (víc nás nebylo), abychom se včetně mne střídali ve dne v noci v tiskárně (ta pracovala na tři směny) a na místě pracovali na korektuře nové sazby. Bohužel dva z redaktorů se odmítli na této práci podílet (jeden si to pak rozmyslel a dodatečně přišel). Dne 13. prosince jsem s Václavem Havlem podepsal smlouvu (shodou okolností za přítomnosti Alexandra Dubčeka a Jaroslava Šabaty) a v nakladatelství Polygrafia domluvil tisk barevné obálky, kterou přes noc navrhl Joska Skalník. Když byla sazba hotova a bylo zřejmé, že se knihu podaří vydat, informoval jsem o vydání na stránkách *Svobodného slova*. Naplánovali jsme náklad 100 000 výtisků, z čehož 50 000 bylo skutečně dodáno do prodeje 20. prosince dopoledne. První výtisky obdržela pochopitelně melantrišská prodejna v dolní části Václavského náměstí, kde už přes noc navzdory mrazu čekala obrovská fronta čtenářů. Vydání jsem s nikým, ani s vedením Čs. strany socialistické, nekonzultoval. Předpokládal jsem, že by to vedlo pouze ke zpožděnému vydání. Tiskárna nám vyšla maximálně vstříc, její zaměstnanci, jak jsem sám viděl, měli sami dobrý pocit, že pracují na něčem „revolučním“.

Zdroj: E-mail Petra Kovaříka Pavlu Janáčkovi, 30. 3. 2014; Zdeněk Šimeček, Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014, s. 385.

výpůjčních fondů.⁵¹ V Klementinu byla 12. prosince 1989 zpřístupněna výstava Otevíráme paměť národa, na níž bylo k vidění pět set zakázaných knih, cenzurní indexy a směrnice k jejich provádění.⁵² Šlo o první z řady výstav, které poté až do poloviny devadesátých let představovaly české veřejnosti historii (s akcentem na období vlády komunistické strany) cenzurování knih a literatury v národním i mezinárodním měřítku. V maloobchodní síti se již v prosinci objevily knihy vydané exilovými nakladateli. Část dovezla skupina pražských knihkupců, která po 17. listopadu vyrazila do Německa a Švýcarska osobním vozem; dodávku 25 000 svazků do Prahy pomohla před polovinou prosince zorganizovat Nadace Charty 77.⁵³ Redaktoři kamenných nakladatelství začali horečně navazovat kontakty s dosud zakázanými spisovateli. Do konce roku 1989 bylo takto smluvně zajištěno vydání dvou stovek až dosud ineditních děl, jejichž seznam byl vzápětí vydán pro potřeby knihovníků-akvizitorů.⁵⁴ Vedle pětáctyřiceti existujících kamenných nakladatelství⁵⁵ se na proměně profilu budoucí ediční produkce začala podílet již i nová nakladatelství soukromá. Dne 30. listopadu 1989 udělilo ministerstvo kultury vydavatelské oprávnění družstvu Atlantis, 19. března 1990 bylo zaregistrováno nakladatelství Paseka.⁵⁶ Zakládání nových nakladatelství se lavinovitě šířilo: do konce roku 1990 jich získalo registraci 550.⁵⁷

51) Lubor Falteisek: „Konec koniášů“, *Kmen* 2, 1989, č. 50, s. 2.

52) cis: [„Otvíráme paměť národa“], *Kmen* 2, 1989, č. 50, s. 2.

53) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 286–287; Jiří Trávníček (ed.): *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno, Host 2013, s. 163; Zdeněk Šimeček, Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014, s. 384.

54) Brožura *Svobodné knihy 1990. Tituly nově zařazené do edičních plánů českých nakladatelství*, Praha, Národní knihovna 1990, zahrnuje 205 položek.

55) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 402.

56) Ladislav Horáček: *Přece tady nebudeme sedět nasucho. Bilanční rozhovor Petra Placáka s nakladatelem Ladislavem Horáčkem*, Praha – Litomyšl, Paseka 2014, s. 12.

57) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 402. Výrazně vyšší číslo uvádí Vladimír Pistorius: „Zpráva o knižním kolapsu“, *Tvar* 2, 1991, č. 27, s. 1, 4.

Nový nakladatelský a tiskový zákon a právní hranice svobody slova

Jako v celé společnosti, i v oblasti tisku, knižního trhu a elektronických médií předbíhalo po demokratické revoluci reálné ustavování nových institucí vytváření právního rámce pro ně. Prvním krokem k systému nového mediálního práva se stal zákon č. 86/1990 Sb. o některých opatřeních v oblasti periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků, schválený federálním parlamentem 28. března 1990. Šlo o novelu tiskových a mediálních zákonů z období socialistické diktatury, která zbavila tisk cenzury, vyvázala ho ze závislosti na FÚTI, zrušila omezení pro přístup k právu vydávat noviny a časopisy, přiznané od roku 1945 pouze společenským organizacím, a zkrátila a uvolnila proces registrace zájemců o vydávání periodik.⁵⁸ Pokud jde o vydávání neperiodických publikací, bylo nově upraveno tzv. nakladatelským zákonem z 27. února 1991, který nahradil „znárodňovací“ nakladatelský zákon z roku 1949 i sérii souvisejících vyhlášek a předpisů, na nichž byla regulace nakladatelské činnosti i distribuce knih založena po celou dobu státního socialismu. Zákon České národní rady č. 106/1991 Sb., o neperiodických publikacích, odňal státu právo rozhodovat, kdo smí knihy vydávat, i možnost ovlivňovat, co bude vycházet. Právo vydávat knihy a audiovizuální rozmnoženiny otevřel všem právníkům i fyzickým osobám, které zavázal pouze oznamovací povinností a odevzdáním povinných výtisků.

Nový tiskový zákon, plně již reflektující demokratický vývoj po roce 1989, se po několika neúspěšných pokusech podařilo české poslanecké sněmovně schválit až 22. února 2000. Zákon č. 46/2000 Sb. odstranil registrační řízení jako proces, v němž státu stále ještě připadá právo rozhodnout o vydávání nového časopisu nebo novin, jakkoli smí svůj souhlas s vydáváním příslušného titulu odepřít jen za podmínek stanovených zákonem. Nový tiskový zákon zavedl místo registrace pouhou ohlašovací povinnost a na ní založenou evidenci vydavatelů periodických tiskovin.⁵⁹ Zrušil také regulaci obsahu periodického tisku, která do té doby – jako důsledek provizorní novelizace socialistického tiskového práva – alespoň *pro forma* součástí českého právního řádu zůstávala. Šlo o zrušení zákazu propagovat v novinách nebo časopisech „násilí a válku, fašistickou či nacistickou ideologii, rasovou diskriminaci“, publikovat materiály jinak odporující lidskosti, útočit „proti celistvosti republiky a základům jejího ústavního zřízení“ nebo porušovat mezinárodní dohody.

Od roku 2000 tak české tiskové právo nezahrnuje prvky obsahové regulace periodického ani neperiodického tisku, nepředepisuje, jaká pravidla musí obsah časopisů, novin či knih splňovat (tím se významně liší od právního rámce pro elektronická vysílací média,

58) Hlavní změny shrnuje důvodová zpráva k zákonu, parlamentní tisk 280 z roku 1990, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0280_00.htm>, přístup 13. 9. 2014.

59) Helena Chaloupková: *Zákon o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku (tiskový zákon) a předpisy související. Komentář*, Praha, C. H. Beck 2006, s. xiv-xvii; Olga Pouperová: *Regulace médií*, Praha, Leges 2010, s. 111, 119-124; Jiří Herczeg: *Meze svobody projevu*, Praha, Orac 2004, s. 32.

Cenzura radničních novin Časopisy vydávané samosprávami zůstaly po privatizaci celostátních novin a časopisů na počátku devadesátých let jedinými tištěnými médii, která vycházejí pod bezprostředním vlivem politických stran, lokálních hnutí a koalic a zároveň jsou placena z veřejných prostředků. Jak v roce 2006 průzkumem jednoho sta titulů tohoto typu zjistila nezisková organizace Oživení, v radničních novinách běžně docházelo k porušování ústavního zákazu preventivní cenzury, a to například tím, že o zařazení článku do radničního periodika rozhoduje starosta nebo člen rady zastupitelstva. Výsledkem výzkumu, který vedl někdejší divadelník a politik Oldřich Kužílek, byly také četné doklady toho, jak masivně jsou radniční noviny zneužívány k „jednostrannému informování obyvatelstva ve prospěch aktuálně místní vládnoucí politické síly“. Alternativní názory byly publikovány jen ve čtvrtině periodik a byl jim věnován nepatrný podíl politických materiálů čísla. K jednostrannému informování docházelo například přednostním nebo výhradním otiskováním názorů členů rady zastupitelstva, ale také neúměrnou prezentací starostů či zástupců radniční koalice. Rekord vytvořilo podle Kužílkových zjištění předvolební číslo *Městských novin Ústí nad Labem* ze srpna–září roku 2006, obsahující „69 zmínek o primátorovi a 17 jeho fotografií“. Na obrázku je titulní strana prvního čísla čtvrtletníku z Újezdu nad Lesy (jenž je součástí hlavního města Prahy), který v roce 2011 vznikl na protest proti „hanebné cenzuře“ oficiálního radničního periodika.

Zdroj: Oldřich Kužílek: „Závěrečná zpráva průzkumu radničních periodik v rámci projektu Radniční listy bez cenzury“, prosinec 2006, s. 11, <http://www.bezkorupce.cz/documents/radnicni_listy/shrnuti-pruzkumu.pdf>, přístup 13. 11. 2014; Oldřich Kužílek: „Studie k řešení úkolu 1.6. Zavedení opatření proti zneužívání radničních periodik (Strategie vlády v boji proti korupci na období let 2010 až 2012)“, Ministerstvo kultury ČR, 2011, <<http://www.otevrete.cz/downloadfile/analiza-radnicnich-periodik>>, přístup 5. 1. 2015; Důvodová zpráva k návrhu novely tiskového zákona, parlamentní tisk 603/0 z 15. 2. 2012, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/sqw/text/tisk.sqw?o=6&ct=603&ct1=0>>, přístup 13. 11. 2014; Barbora Slováková: „Právní úprava vydávání ‚radničních‘ novin“, ePravo.cz, <<http://www.epravo.cz/top/clanky/pravni-uprava-vydavani-radnicnich-novin-83093.html>>, přístup 13. 11. 2014.

viz dále).⁶⁰ Existují dvě výjimky z tohoto principu: Tiskový zákon č. 46/2000 Sb. zavedl v zájmu ochrany fyzických a částečně i právnických osob instituty odpovědi a dodatečného sdělení. Právo na odpověď přísluší fyzické osobě, o níž bylo v určitém periodiku zveřejněno neúplné nebo zkreslující tvrzení dotýkající se její cti, důstojnosti nebo soukromí. Naposledy si neudržitelný stav tzv. radničních novin (zpravodajů obcí, měst a městských částí nebo krajů) vynutil novelu tiskového zákona č. 305/2013 Sb., která od listopadu 2013 této kategorii periodik jako jediné ukládá povinnost „poskytovat objektivní a vyvážené informace“ a zakotvuje také právo všech členů obecních zastupitelstev na zveřejnění jejich příspěvku.

Skutečnost, že obsah periodického a neperiodického tisku není regulován prostřednictvím nakladatelského a tiskového zákona, neznamena, že je svoboda vyjádření v polistopadovém Česku z pohledu práva bezbřehá. Listina základních práv a svobod, která se přijetím zákona č. 23/1991 Sb. z 9. ledna 1991 stala součástí českého ústavního pořádku, prohlásila v člancích 15 a 17 cenzuru za nepřipustnou a zaručila občanům České republiky svobodu vědeckého bádání, umělecké tvorby a projevu i právo svobodně vyhledávat a šířit informace. V duchu evropského pojetí svobody slova zároveň Listina připustila možnost omezit tyto svobody a práva zákonem, „jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti“.⁶¹ Nejvýznamnější omezení v tomto směru jsou konstituována trestním a občanským zákoníkem. Zveřejnění a rozšiřování informací či kulturních děl nebo sdělování jejich digitálních reprodukcí prostřednictvím internetu podléhá dále autorskému zákonu a dalším právním předpisům, jako je knihovní zákon, zákon o užívání státních symbolů apod. I tyto normy lze za jistých okolností využít způsobem, který má pro kulturní komunikaci cenzurní účinky.

Následnou cenzuru tisku i dalších médií (kupříkladu videodistribuce) provádí polistopadový liberálnědemokratický stát zejména na základě těch paragrafů trestního zákoníku, které definují dva okruhy trestných činů: šíření nebo výrobu pornografie a projevy nenávisti. Pro regulaci kulturní komunikace má značný význam také zákaz šíření toxikomanie nebo poplašných zpráv, které jsou rovněž popsány v trestním zákoníku.

Trestnými činy z nenávisti jsou ideologicky motivované skutky proti etnickým, náboženským, národnostně i rasově vymezeným skupinám osob či jejich přesvědčení a diskriminace příslušníků těchto skupin, schvalování genocidia, nacistických, komunistických i jiných zločinů proti lidskosti. „Starý“ trestní zákon č. 140/1961 Sb. tyto trestné činy z nenávisti popisoval zvláště v paragrafech 196, 198, 260–261, v „novém“ trestním zákoníku č. 40/2009 Sb. jsou vymezeny zejména v paragrafech 400–405.

Pokud jde o pornografii, „starý“ trestní zákon ji v § 205 definoval jako „tiskovinu, film, vyobrazení nebo jiný předmět, které ohrožují mravnost“. Zakazoval podobná kulturní díla vyrábět, uvádět do oběhu, činit veřejně přístupnými nebo je za tím účelem přechovávat. Distribuce pornografického materiálu mezi mládeží do 18 let věku a výroba či šíření za

60) J. Herczeg: *Meze svobody projevu*, cit. dílo, s. 83–84.

61) Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=23/1991&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>, přístup 13. 9. 2014.

Pokuta za česko-romskou vlajku V roce 2014 policie konfiskovala tři exponáty z výstavy v pražské galerii Art Space, představující výsledky projektu slovenského umělce Tomáše Rafy nazvaného *Výběrové řízení na česko-romskou vlajku* (na obrázku návrh č. 7). Vlajky byly poprvé představeny v předchozím roce na opěrné zdi Letenských sadů na nábřeží Kpt. Jaroše v Praze, provozované jako výstavní plocha Galerii Artwall, kde je v srpnu 2013 neznámý útočník poškodil například nasprejováním hákového kříže. Důvodem policejního zásahu, iniciovaného stoupenci pravicově extremistické Dělnické strany sociální spravedlnosti, bylo porušení zákona o užívání státních symbolů. Ten zakazuje umístit na státní vlajku jakýkoli text či vyobrazení. Rafa přitom na vlajku České republiky umístil mimo jiné červenou čakru, která je součástí vlajky mezinárodního romského hnutí. Za tuto uměleckou manipulaci byla Rafovi v přestupkovém řízení uložena Úřadem městské části Praha 7 pokuta, kterou Magistrát hlavního města Prahy jako nadřízený orgán na počátku roku 2015 zrušil.

Zdroj: „Policie zabavila část česko-romských vlajek, které byly vystaveny v galerii Art Space“, *Romea.cz*, 3. 3. 2014, <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/policie-zabavila-cast-cesko-romskych-vlajek-ktere-byly-vystaveny-v-galerii-art-space>>, přístup 11. 11. 2014; [Dokumentace a ohlasy projektu *Výběrové řízení na česko-romskou vlajku*], *ArtwallGallery.cz*, <<http://www.artwallgallery.cz/cs/content/tom-rafa>>, přístup 11. 11. 2014.

účelem výdělku představovaly přitěžující okolnost a vyšší sazbu trestu až v trvání dvou let vězení. Definicí podstatně zúžila novela „starého“ trestního zákona č. 392/1992 Sb. z 13. srpna 1992, která s jistým zpožděním kodifikovala proměnu společenských a morálních norem, jak se od revoluce zračila v celém českém veřejném prostoru. Podle nové podoby § 205 se předmětem prohibice stala pouze taková díla „ohrožující mravnost“, „v nichž se projevuje neúcta k člověku a násilí, nebo která zobrazují sexuální styk s dítětem, se zvířetem nebo jiné sexuálně patologické praktiky“. Trestným činem zůstalo také nabízení a zpřístupňování pornografického materiálu – v tomto případě jakéhokoli, bez omezení tematiky – mládeži do osmnácti let věku.⁶² „Nový“ trestní zákoník z roku 2009 na toto vymezení navázal a v paragrafech 191–192 zakázal takovou kulturní produkci, která zobrazuje násilný sex, pohlavní styk se zvířaty, která zobrazuje nebo jinak využívá dítě do 15 let věku. Trestné zůstalo i šíření pornografického materiálu – i nadále bez omezení tématu – mezi mládeží do 18 let. Chronickou otázkou právní teorie přitom zůstává definice

62) Jan Chmelík a kol.: *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*, Praha, Portál 2003, s. 41–54; Miroslav Mitlöhner: *Erotika a paragrafy*, Praha, Grada Publishing 1999, s. 52–58.

pornografie ve vztahu k uměleckým reprezentacím erotiky,⁶³ přestože praxe jednoznačně svědčí o tendenci neuplatňovat tyto paragrafy proti institucionalizovanému umění.

Občanský zákoník stanoví svobodě projevu meze zvláště v těch svých ustanoveních, která zajišťují ochranu lidské důstojnosti, osobní cti, dobré pověsti a jména fyzických či právnických osob. Soubor osobnostních práv je přitom částečně ochraňován i trestním právem, jež skutkově definuje pomluvu, anebo – jak už zaznělo – i v mediálním právu, kam byl promítnut právní princip presumpce nevinu.⁶⁴

63) Srov. např. Jan Chmelík: „Otázky spojené s mravnostní trestnou činností – II. část“, *Právní prostor.cz*, <<http://www.pravniprostor.cz/clanky/trestni-pravo/otazky-spojene-s-mravnostni-trestnou-cinnosti-ii-cast>>, přístup 13. 9. 2014.

64) J. Herczeg: *Meze svobody projevu*, cit. dílo, s. 83.

Od hegemonie ke krizi liberálního konsenzu. Diskurz o cenzuře

Těžiště všeho, k čemu v oblasti cenzury a sociální regulace kulturní a literární komunikace v českém prostředí v období po roce 1989 dochází, leží v oblasti diskurzu o cenzuře. Ročně jen v předních titulech českého periodického tisku padne tisíc až dva tisíce zmínek o tomto tématu, ať už jde o projevy cenzury v českých dějinách, v současnosti nebo za hranicemi země. Tato senzitivita souvisí s fundamentální hodnotou, kterou má idea svobody slova a projevu pro moderní demokratickou společnost, s reflektovanými i nereflektovanými spory o vyrovnání s komunismem v rámci domácí politiky paměti i s lokalizací, privatizací a dalšími strukturálními rysy cenzury v individualizované společnosti. Je rovněž projevem toho, že o cenzuře lze v současnosti zcela volně psát i diskutovat, což představuje novum ve srovnání s řadou dřívějších etap cenzurních dějin. O cenzuře se mnohem více mluví, než je vykonávána, současní autoři si na cenzuru mnohem častěji ve veřejném prostoru hrají, než aby jim bránila v tomto prostoru skutečně působit. Řada cenzurních intervencí je aktéry uměleckého nebo kulturního dění pouze mediálně inscenována v zájmu dosažení finančního zisku, politického nebo symbolického kapitálu. Dojde-li již k zákazu, potrestání autora nebo distributora či k jinému zablokování komunikace, diskuse o jednotlivých zákazech či pokusech o ně je zpravidla významnější než samotné důsledky těchto zákazů pro distribuci uměleckých děl. Do pozorování diskurzu o cenzuře v důsledku této logiky věci tak na mnoha místech přesahuje i výklad v jiných oddílech této rámcové kapitoly.

Zde se soustředíme na zachycení základních postojů vůči regulaci svobody slova a literatury ze strany státu, jak se projeví ve střetech nad konkrétními texty, díly či typy problematických reprezentací ve čtyřech momentech polistopadového vývoje. Oblouk, který se nad těmito případy rýsuje, vede od naprosté hegemonie liberálně-modernistických postojů, považujících nepřijatelnost jakýchkoli státních zásahů do literární komunikace a úplnou autonomii vysokého i populárního umění za zákonitý stav kultury, až k otřesení těchto jistot, které můžeme pozorovat na sklonku sledovaného období, v letech globální krize. Jak se dále ukazuje, po celou sledovanou dobu byly ve veřejném prostoru přítomné i jiné postoje. Ty se však na pozadí liberálního konsenzu kulturních elit jeví jako nečitelné, kuriózní či nebezpečné, jako to, co je třeba v zájmu návratu české společnosti k „normalitě“ překonat. Z nejnovějších diskusí z počátku desátých let se tato jistota vytrácí.

Případ Kasarda: „Umělecký text nemůže posuzovat světský soud“

Počátkem srpna 1991 vyšla v Bratislavě v literárním týdeníku *Kultúrny život* povídka (*azda*) *Posledná večera*, jejímž autorem byl redaktor tohoto liberálně orientovaného slovenského časopisu, začínající prozaik Martin Kasarda. Postmoderní perzipláž novozákonního námetu, líčící události noci před Kristovým ukřižováním očima „slovenského barda a podvodníka“ Jidáše jako bakchanálie vyplněné obžerstvím a skupinovým sexem a navozující pochybnosti o důvodech a hloubce srozumění mezi Ježíšem a jeho učedníky,⁶⁵ vyvolala

65) Martin Kasarda: „(azda) *Posledná večera*“, *Kultúrny život* 25, 1991, č. 32, s. 11.

na Slovensku pobouření, které sice nebylo omezeno na katolické kruhy, ale do čela se mu postavili představitelé Křesťanskodemokratického hnutia (KDH). Poslanci Slovenské národní rady za tuto stranu, která byla v té době součástí slovenské i federální vlády, vyzvali autora a časopis, aby se omluvili „křesťanské čtenářské veřejnosti“, a pohrozili jim, že pokud svůj čin „přijatelně nevysvětlí“, bude na ně podáno trestní oznámení za porušení § 198 trestního zákona, zakazujícího hanobení národa, rasy a přesvědčení. Na Generální prokuraturu Slovenské republiky se nakonec s výzvou k prošetření události obrátili nejen poslanci národního parlamentu, ale i místopředseda federální vlády Jozef Mikloško,⁶⁶ který o svých důvodech řekl:

Ani za komunistov, keď bola cirkiev prenasledovaná, sa neuverejňovali také veci. Reagoval som ako občan, aj ako veriaci. Pokladal som to za urážku nielen našich kresťanov, ale veriacich celého sveta. Tak, ako sa v prípade *Satanských veršov* reagovalo v Iráne, treba rovnako protestovať. Bral som to ako hanobenie časti národa, ktorá vyšla z kresťanských korenov.⁶⁷

Další ze zakladatelů KDH, někdejší katolický disident Ján Čarnogurský, prohlásil, že časopis publikující podobné příspěvky nemá právo být dotován z veřejných prostředků, a přislíbil, že dokud „bude KDH existovat, bude se stavět proti právu svobodně publikovat takové texty“. Své stanovisko Čarnogurský potvrdil i zamítnutím žádosti o mimořádnou finanční dotaci ve výši 1 milionu Kčs, s níž se na něj jako na předsedu slovenské vlády *Kultúrny život* na podzim 1991 obrátil (jiným kulturním periodikům ve stejné situaci vyhověl).⁶⁸ V ekonomickém tlaku na redakci pak vládní úřady vytrvaly i poté, co slovenská prokuratura v průběhu jarních měsíců 1992 své vyšetřování „pozastavila“ (fakticky ukončila).⁶⁹ Po volebním vítězství populisticko-nacionalistické vlády Vladimíra Mečiara a jeho Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS), k němuž došlo v červnu 1992, finanční restrikce pokračovaly. V následujícím roce odepřel ministr kultury za HZDS Dušan Slobodník *Kultúrnemu životu* jakoukoli dotaci a časopis v srpnu téhož roku přestal existovat.⁷⁰ Krátce po rozdělení federace tomuto exemplárnímu příkladu nové, prostřednictvím ekonomických nástrojů uskutečňované státní cenzury věnovala značnou pozornost i česká kulturní veřejnost, zvláště když nešlo o ojedinělé represivní vystoupení tehdejší vládní moci na Slovensku vůči opozici. Fakt, že se vysoký slovenský představitel může odvolávat na rozsudek íránského duchovenstva nad Salmanem Rushdiem, stavěl v posledním období federace české intelektuální veřejnosti před oči hloubku aktuálních kulturních rozdílů

66) Beata Berníková: „Poslední večere za milión. Za blasfemii zatím na Slovensku smrt nehrozí“, *Respekt* 2, 1991, č. 43, s. 4.

67) Vyjádření Jozefa Mikloška ze slovenského deníku *Pravda* z 2. 11. 1991 přetiskl *Tvar* v rámci souboru příspěvků „(azda) Poslední stanoviska“, *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 6–7, 11, zde s. 11.

68) Dopis Jána Čarnogurského šéfredaktorovi *Kultúrneho života* Ivanu Štrpkovi, přetisk ze slovenského deníku *Smena* ze 7. 10. 1991, *Tvar* 2, 1991, č. 46, s. 11; srov. též Ján Čarnogurský: „Politika nemusí být vždy morální“, rozhovor vedl Vladimír Mlynář, *Respekt* 2, 1991, č. 46, s. 6.

69) Ivan Štrpka: „Kasarda komplex trvá“, rozhovor s šéfredaktorem *Kultúrneho života* vedla Petra Mičkalová, *Lidové noviny* 5, 1992, č. 124, 28. 5., příloha *Národní* 9, č. 22, s. 1.

70) Ivan Štrpka: „Netreba veľa slov“, *Kultúrny život* 27, 1993, č. 6, s. 1; [Oznámení o přerušení vydávání], *Kultúrny život* 27, 1993, č. 33/34, s. 1.

mezi Českem a Slovenskem a posiloval na české straně přesvědčení, že další existence společného státu není v zájmu ani toho „pokrokovějšího“, liberálně smýšlejícího z národů federace, tj. Čechů.

Na české straně vyvolal případ Kasardovy povídky a *Kultúrneho života* vlnu solidarity i protestů, do níž se zapojili jak jednotliví autoři, kritici a publicisté, tak i redakce kulturních časopisů a organizace jako Obec spisovatelů nebo české centrum PEN klubu. S nejkonkrétnějším politickým gestem přišla Surrealistická skupina v Československu, která vyzvala prezidenta Havla, aby odvolal z funkce vicepremiéra Mikloška, a Slovenskou národní radu, aby totéž učinila s Čarnogurským.⁷¹

Kasardův případ poskytl české literární veřejnosti poprvé od revoluce významnou příležitost, aby formulovala své postoje vůči cenzuře. Vyjevilo se přitom, že všechny složky polistopadové literatury v celém jejím generačním, estetickém i politickém průřezu sjednocuje tíž požadavek naprosté autonomie literatury. Jeho první oporou bylo přesvědčení, že jakákoli intervence státních či společenských institucí do literární sféry odporuje podstatě kultury. Rada Obce spisovatelů se ohradila proti tomu, aby o „smyslu uměleckého díla“ rozhodovaly „soudní orgány“, a PEN klub se ve svém protestu „proti pokusům zanašet do literatury cosi, co nemá nic společného se slovesným uměním“, odvolal na „přirozené právo občana“. Druhou oporu liberálního konsenzu tvořilo přesvědčení, že každé omezení svobody slova vrací českou a slovenskou společnost do totalitní minulosti, popřípadě – jak v intencích vlastní nauky prohlásili surrealisté – zavádí „nový totalitarismus“, spočívající v oktrojování „anachronické křesťanské ideologie celé zemi“.⁷²

Z názorové jednoty vybočil na české straně jedině psychoanalytik a křesťanský publicista Petr Příhoda. Vyslovil pochopení pro Čarnogurského a přiznal se, že ani on sám by okamžitě po dočtení povídky „ten milión“ mimořádné dotace *Kultúrnemu životu* nedal. „Opus pana Kasardý“ nazval „projevem hodně přenošené infantilnosti“ a z „literárního hlediska“ ho označil za „škvár“, který na rozdíl od zdařilých parodií, travestií či blasfemií nemá „magickou moc umění“.⁷³ Mezi řádky tak Příhoda naznačil, že právo znevažovat náboženské texty určitá literární díla mají, ale jen taková, která jsou posvěcena uměleckou dokonalostí.

Takovýto pohled, vyvazující ze společenské regulace morálně, kulturně či ideologicky citlivých projevů pouze zdařilá díla vysokého umění, byl odmítnut jako neodborný a zpátečnický (literární vědec Aleš Haman nazval Příhodův článek v narážce na psychoanalytické školení autora výronem „agresivního totalitního podvědomí“).⁷⁴ Z hlediska většiny kulturní obce byl Příhodův pohled na autonomii literatury nepřijatelně redukcionistický. Literární kritik Milan Jungmann napsal, že „žádný světský soud, nechce-li se dříve či později ztrapnit“, nemůže posuzovat „umělecký text“, i když je „začátečnický, nevysoké úrovně“. Mladý publicista Ivan Brezina v týchž intencích prohlásil, že chabá umělecká

71) [„Surrealistická skupina v Československu a další podepsaní...“], *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 2. Prohlášení českého centra PEN klubu bylo publikováno tamtéž, protestní dopis Rady Obce spisovatelů z 6. 11. 1991 jako „Otevřený dopis prezidentu republiky Václavu Havlovi“, *Lidové noviny* 4, 1991, č. 261, 8. 11., s. 16.

72) [„Surrealistická skupina v Československu a další podepsaní...“], *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 2.

73) Petr Příhoda: „Jen klid, slovenští přátelé!“, *Lidové noviny* 4, 1991, č. 265, 13. 11., s. 8.

74) Srov. Aleš Haman: „Výraz totalitního podvědomí?“. (azda) Posledná večera: literatura, politika a tolerance“, *Lidové noviny* 4, 1991, č. 276, 26. 11., s. 9.

Slovenská elegie za Československem

Ľubomír Feldek
Dobrá noc, má milá

Šesnásteho júla večer na nádvorí starej radnice
pod strechou si vtáčí párik šteboce
a hudba sa dobre znáša s tým nástrojom živým,
no zrazu je po koncerte
a vraví Jiří Stivín:

„Protože v Československé republice
se potkáváme už asi naposledy,
zaspívejme si ještě na rozloučenou...“

A tichúčko, Slováci a Čech,
aj tí zalúbení vtáci spopod striech,
spievajú si „Dobrá noc, má milá...“

Stmieva sa
A to je na spev lásky vhodná chvíľa.

Zajtra nás už z takýchto chvíľ' grobián vyhostí,
Čo z balkóna pošle lásku do minulosti,
Rozkáže nám na Slovensku všetkým za ním ísť –
lenže kam?
Kam dovedie nás jeho nenávisť?

V Prahe úrad prezidenta väzeň Havel skladá,
v Bratislave prokurátor vládne zas
a vláda
jednej strany je viac ako zákon.
Esesák sa objal s eštébákom.
Čo už teraz ostáva nám, láskychtivým?
Len poslušnúť príkaz Jeho Spupnosti,
navrátiť sa do minulosti,
kde s nami a vtákmi d'alej spieva
„Dobrá noc, má milá...“ Jiří Stivín,
zatiaľčo sa nenávratne stmieva.

17. júla 1992

Jedním ze symbolů konfliktu mezi liberálně orientovanými slovenskými umělci a intelektuály a konzervativně či populisticko-nacionalistickými společenskými proudy formujícími veřejný život na Slovensku před rozdělením společného státu i v prvních letech po něm se stala elegie básníka a překladatele Ľubomíra Feldeka *Dobrá noc, má milá*, poprvé otištěná ve slovenských novinách *Telegraf* 20. července 1992. Historický kontext této politické básně upřesňovala datace – 17. července totiž Slovenská národní rada přijala deklaraci o svrchovanosti Slovenské republiky a Václav Havel v reakci na to odstoupil z funkce

hodnota Kasardovy povídky nepadá na váhu, protože jediná „nevyvratitelná“ otázka zní: „A proč ne?“ „Pokud někdo cítí potřebu vyslovit se právě takhle,“ napsal Brezina, „nesmí mu v tom být bráněno. Jestliže od tohoto požadavku ustoupíme jen o krok, zadýmají znovu hranice a Koniášové si zammou ruce.“⁷⁵

Důležité závěry vyvodil z případu Kasardovy povídky nakladatel a literární publicista Vladimír Pistorius. Rozpoznal, že jde o důsledek stavu, kdy o dotacích pro literární časopisy a obecně pro kulturu či umění rozhodují případ od případu jednotliví vládní činitelé, a vyzval k tomu, aby v Česku i na Slovensku bylo rozhodování o dotacích vzato „z rukou politiků“ a předáno „nevládním komisím odborníků širokého názorového spektra, jak je zvykem v západní Evropě“.⁷⁶ Pistoriova výzva se zařadila mezi podněty, jejichž výsledkem bylo zavedení regulérního grantového systému pro podporu literárních

75) Příspěvky Milana Jungmanna a Ivana Breziny do ankety „(azda) Poslední stanoviska“, *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 6–7, 11.

76) Vladimír Pistorius: „(Nejen) případ Kasarda“, *Literární noviny* 2, 1991, č. 51, s. 3.

prezidenta České a Slovenské Federativní Republiky (ČSFR), čímž vyjádřil své přesvědčení, že je společný stát ztracen.

Veršem „Esesák sa objal s eštébakom“ se Feldek oťel o juvenilní členství ministra kultury nové, tzv. první Mečiarovy vlády v Hlinkově mládeži, branné organizaci z éry Slovenského štátu, a o jeho účast na kurzu diverzantů organizovaném v posledních měsících druhé světové války německou armádou. Dotčeným ministrem byl literární vědec Dušan Slobodník a zmíněná biografická fakta z doby, kdy mu bylo sedmnáct let, nebyla veřejnosti neznámá: Slobodník byl v roce 1945 zatčen sovětskou kontrarozvědkou, strávil osm let v gulagu a to, co jeho uvěznění předcházelo, popsal sám ve svých pamětech. Šlo tedy o interpretaci příslušných fakt a zprostředkovaně o politiku paměti, která představovala jablko sváru mezi liberály a nacionalisty: otázku, na kterou část ze svých historických tradic má slovenský národ po demokratické revoluci navázat.

V září 1991 Slobodník napadl žalobou obsahově shodný výrok o své minulosti, který Feldek pronesl v publicistickém vystoupení, a později svou žalobu rozšířil právě i o báseň *Dobrá noc, má milá*. V březnu 1994, kdy byl Slobodník stále ještě ministrem, odsoudil slovenský nejvyšší soud Feldeka k veřejné omluvě v tisku a k povinnosti zaplatit Slobodníkovi odškodnění ve výši 200 000 slovenských korun. Poté co Slobodníkovi dovolací soud v jedné z pozdějších etap sporu uložil dokázat, že se inkriminovaný verš týká právě jeho, došlo ke zpětvzetí té části žaloby, která se týkala Feldekovy básně. Rozsudek v celém rozsahu zvrátil až v roce 2001 Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku, který v procesu Feldek proti Slovenské republice rozhodl, že slovenské soudy přespříliš zasáhly do básníka práva na svobodu projevu. Štrasburský soud přitom poukázal jak na žádoucí volnost, která má být dopřána „hodnotícím soudům“, jejichž „pravdivost není způsobilá k dokazování“, tak i na povinnost veřejně činných osob snášet vyšší míru veřejné kritiky. Neuznal naopak tu část, v níž se Feldek od Slovenské republiky domáhal finanční satisfakce za ztrátu zaměstnání i uměleckých příležitostí a za společenskou ostrakizaci.

Táž ostrakizace vedla Feldeka po rozdělení federace k tomu, že se – jako řada jiných liberálně orientovaných intelektuálů a umělců – vystěhoval do České republiky a naplnil tak funkci „semiexilového“ útočiště, jež vůči sobě navzájem Česko a Slovensko v historii hrají.

Zdroj: Lubomír Feldek: „Dobrá noc, má milá“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 81, 7. 4., příloha Národní 9 č. 14, s. 1; „Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva z 12. 7. 2001 ve věci Feldek proti Slovenské republice“, *Společnost pro církevní právo*, <<http://spcp.prf.cuni.cz/judikat/es-feldek.htm>>, přístup 15. 9. 2014.

periodik a nekomerčních knižních publikací, k němuž v České republice došlo v roce 1994.⁷⁷ Zadrhé Pistorius konstatoval, že se podobné konflikty budou opakovat, protože jsou nevyhnutelným důsledkem principu vyvažování svobody slova a dalších srovnatelných chráněných demokratických hodnot, který je zakotven v ústavních základech československého právního řádu. Upozornil také, že z hlediska litery zákona i právní teorie se hranice literárních a neliterárních projevů jeví jako problematická:

tady prostě nevystačíme s přesvědčením, že inkriminovaná povídka národ, rasu či něčí přesvědčení nehanobí, neboť kdosi jiný má názor opačný, jakkoliv si o něm mohu myslit, co chci. A nevystačí zde bohužel ani přesvědčení vyslovené Václavem Havlem, že **literatura před soud nepatří**, neboť případný prokurátor by jen velmi těžko mohl rozlišovat

⁷⁷ J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 317; (pal) [= Pavel Janáček]: „Ministerské granty uděleny“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 104, 4. 5., s. 9; (pal) [= Pavel Janáček]: „Granty: první kolo znovu?“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 106, 6. 5., s. 9.

literaturu od ne-literatury a sporná kategorie estetické kvality by do právního kontextu neměla vstupovat.⁷⁸

Pistorius předpověděl i to, že v budoucích četných „diskusích i sporech na podobná témata“ „nepůjde jen o otázku národnostní či o pocit urážky náboženského přesvědčení“, ale především o to, zda a jak čelit pravicovému extremismu – „skupinám a dokonce i stranám adorujícím sílu a násilí“, jež se zřetelně již „objevují a vzmáhají“ „na obzoru politického života“. Cestu k odstranění rozporu mezi požadavkem české veřejnosti na naprostou autonomii literatury a obecně projevu a mezi konstrukcí svobody slova v československé legislativě spatřoval Pistorius v přechodu od kontinentálního k americkému pojetí svobody slova. Zatímco evropské pojetí svobody slova připouští vyloučení specifických ideologicky, historicky a kulturně zatížených výpovědí, americké dává volných průchod všem projevům a zákonnou hráz klade až mezi extremistické názory a z nich vycházející reálné skutky. V evropském modelu jsou určité názory nepřijatelné – z toho vždy vzniká otázka, kde leží příslušná hranice, a společnost je nucena permanentně vyvažovat svůj zájem na svobodě vyjádření i respektování těchto hranic. S výslovným odkazem na první dodatek ústavy Spojených států Pistorius navrhl, aby hranici mezi „svobodou projevu občana“ a „zákonnou ochranou jeho bližních“ nepředstavovalo pouhé vyjádření jakkoli pohoršlivého názoru, ale až „lživá pomluva, agresivní čin, pohružka takovým činem, nebo i zjevná či skrytá výzva k němu“.⁷⁹

Zločin TV Nova: „Zakažme okamžitě všechny zakazy“

Požadavek regulace určitých hodnotově citlivých typů uměleckých děl se do názorového světa českých kulturních elit vrátil s nástupem komerčního televizního vysílání. Dne 4. února 1994 vstoupila do éteru první celostátní soukromá televizní stanice – TV Nova. Zprovozněním kanálu Novy vyvrcholil proces otevírání se české společnosti populární kultuře v jejích soudobých západních podobách, probíhající od zániku rozptýlené cenzurní soustavy ve všech žánrech a médiích počínaje tiskem přes videodistribuci až po vysílací elektronická média. Ukázalo se zároveň, že se nadšení z tohoto kulturního procesu, který byl v prvních letech po demokratické revoluci umělci a literáty vesměs vítán jako součást postmoderní kulturní situace či alespoň akceptován jako nevyhnutelný důsledek otevření se české společnosti světu, začíná vytrácet. Vlna morální paniky z důsledků, které působení komerční televize bude na českou společnost mít, se již v průběhu prvních měsíců vysílání Novy přelila i do literárního prostředí.

Dne 13. října 1994 uspořádala Obec spisovatelů v prostorách psychiatrické léčebny v Bohnicích konferenci nazvanou Literatura a kriminalita.⁸⁰ Navázala jí na činnost pracovní skupiny pro ochranu dětí a mládeže před škodlivým působením mediálního násilí při nevládní viktimologické organizaci Bílý kruh bezpečí, zejména na petici spisovatelů, publicistů a umělců, jejíž text v květnu téhož roku napsala dramatička Daniela Fischerová. Politické veřejnosti byly tyto požadavky představeny při semináři, který 26. října 1994

78) Vladimír Pistorius: „(Nejen) případ Kasarda“, *Literární noviny* 2, 1991, č. 51, s. 3.

79) Tamtéž.

80) (šek) [= Petr Matoušek]: „Spisovatelé o násilí v umění“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 242, 14. 10., s. 11.

Petice proti násilí a sexu v médiích

České dítě této doby vidí víc stříkající krve než voják v první linii. Zná víc rafinovaných způsobů mučení než zkušený gangster. Lidé, kteří mu zemřeli před očima, by naplnili obrovský masový hrob.

Masmédia mu běžně nabízejí pohled na drčené kosti a vyhrzlé vnitřnosti. Ukazují mu bolest bez soucitu a smrt bez lítosti. Sadistické ničení živého těla je mu často předváděno jako užitečná dovednost.

Dopouštíme, aby naše děti citově i rozumově zrály v kultuře, v níž je utrpení zlehčováno a násilí oslavováno. Tento vliv nezůstane bez následků. To dokládá řada statistik a závažných vědeckých prací, ale stačí použít zdravého rozumu. Všechny kulturní vzory – i ty nejhorší z nich – svádějí k napodobování a děti jsou vůči nim nejbezbrannější. Kriminalita naší mládeže stále roste. Máme důvodné podezření, že propagace surovosti, která zaplavila média a trhy, se na tom velkou měrou podílí.

Jsme spolutvůrci kultury této země a víme, že i my neseme odpovědnost za její přítomnost i budoucnost. Kdybychom nevěřili v možnost umění ovlivnit citění lidí, naše práce by ztratila smysl. Proto zvedáme svůj hlas proti nebezpečí, jehož sílu už dnes rozpoznáváme.

Žádáme Parlament České republiky o legislativní úpravu této problematiky. Nechť je

- 1) zakázáno prodávat a půjčovat dětem a mládeži jakékoli nosiče informací, které ohrožují jejich zdravý vývoj.
- 2) účinným způsobem regulováno veřejné předvádění brutality, zejména v televizi a v kinech.

Za první pololetí roku 1994, na jehož počátku bylo v České republice zahájeno vysílání komerční televize, bylo údajně petičnímu výboru poslanecké sněmovny doručeno 34 petic proti propagaci násilí ve sdělovacích prostředcích. Největší ohlas měla petice, kterou zde uvádíme v plném znění: vznikla na půdě pracovní skupiny při nevládní organizaci Bílý kruh bezpečí a vstoupila ve známost jako petice spisovatelů, publicistů a umělců. Pracovní skupina pro ochranu dětí a mládeže před škodlivým působením mediálního násilí se poprvé sešla v květnu 1994, k jejímu iniciativnímu jádru patřila autorka petice, dramatička Daniela Fischerová, a psycholog Pavel Říčan. Mezi první signatáře petice se zařadili básník Karel Šiktanc, dramatik Antonín Přidal, prozaikové Alexandra Berková, Eva Kantůrková, Ludvík Vaculík, Jiří Stránský, Jindřiška Smetanová či František Nepil; celkem petici podpořilo 90 000 osob.

Z pozdějších občanských vystoupení za regulaci násilných a sexuálních obsahů v médiích dosáhla srovnatelné podpory petice, iniciovaná dobrovolnicí plzeňské Charity Věrou Lodrovou. Z 84 000 podpisů, které byly od prosince 2000 do ledna 2004 pod její petici proti brutalitě a nadměrnému zobrazování sexuality ve filmech a televizních pořadech sebrány, byly dvě třetiny sesbírány na Moravě, kde se do organizace petiční akce zapojila brněnská skupina nadnárodního hnutí Modlitby matek. I když vznikla v katolickém prostředí a byla distribuována s podporou biskupství a farních úřadů, nezůstala petice na toto prostředí omezena. Ze signatářů spisovatelské petice ji veřejně podpořili například Ludvík Vaculík či Pavel Říčan a na veřejném slyšení, které v parlamentu 27. května 2004 k petici uspořádal petiční výbor senátu, vystoupili vedle iniciátorky a signatářů také politikové, mediální teoretici a zástupci médií. Petice přispěla k tomu, že televize Nova přijala od 1. května 2005 Kodex ochrany dětí a mladistvých v televizním vysílání a parlament zpřísnil v § 205 trestního zákona sankce za výrobu „tvrdé“, tj. násilné pornografie v podobě televizního pořadu.

Zdroj: Petra Vitoušová: „Násilí v médiích“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 7, s. 12; -PeV- [= Petra Vitoušová]: „O vlivu násilí v médiích na děti. Rozhovor s ing. Josefem Pavlou, předsedou Výboru petičního, pro lidská práva a národnosti Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 8, s. 22–23; „Petice spisovatelů, publicistů a umělců“, *Zlatý máj* 39, 1995, č. 1, s. 44; dav, sky: „81 000 Čechů žádá omezení krve v TV“, *Lidové noviny* 17, 2004, č. 122, 26. 5., s. 1–2; Jiří Macháně: „Stop násilí a sexu v televizi. Signatáři petice nechťejí brutalitu a krev na obrazovce“, *Katolický týdeník* 15, 2004, č. 23, s. 7; Dana Veselá: „Zastaví Plzeňka televizní násilí?“, *Domažlický deník* 14, 2005, č. 141, 16. 6., s. 1, 14; Přepis z veřejného slyšení v Senátu Parlamentu ČR 27. 5. 2004, <<http://www.senat.cz/xqw/webdav/psssenat/original/32839/27761/26902>>, přístup 25. 9. 2014.

v parlamentu uspořádal Bílý kruh bezpečí ve spolupráci s petičním výborem poslanecké sněmovny.⁸¹

Petice spisovatelů, publicistů a umělců mluvila „zejména“, tedy nikoli výlučně, o televizi a filmu. Rovněž řečníci spisovatelské konference se vesměs hlásili k tomu, že v audiovizuálních médiích je nebezpečí „násilnických příběhů vyráběných jak na běžících pásech“ nejnaléhavější.⁸² Prozaik Ludvík Vaculík, který byl iniciátorem konference, zahájil jednání výpadem proti televizi Nova, která podle jeho slov vysílá pro „lidi s vratkými zásadami nebo charaktery“ a kde „od ředitele dolů“ pracují lidé, kterým nejenže „nevadí surovosti, násilí, střelba, oheň, rozbíjení“, ale ani je nenapadne, že „z peněžních důvodů“ „rozmnožují na světě zlo“.⁸³ Na konferenci přesto zazněly také příspěvky, v nichž se spisovatelé pokusili nahlédnout otázku mediálního násilí v širším literárním a uměleckém kontextu. Překladatel a esejista Václav Jamek zproblematizoval sám předpoklad kauzálního vztahu mezi kulturními reprezentacemi násilí a nežádoucím vývojem jednotlivce i společnosti a navrhl hledat skutečného nepřítel literární obce jinde: v takovém stavu moderní civilizace, který umožňuje bujení „mentální fikce“ – neautentického umění nabízejícího úpadkovou katarzi, ať už má podobu reklamy, pornografie, „literatury artistní, agitky i braku“.⁸⁴ Prozaik a publicista Eduard Vacek poprvé a naposledy v rámci celé kampaně připomněl, že snahy o ochranu mládeže před škodlivými uměleckými artefakty existovaly již dříve, v dobách, kdy se jako nejnebezpečnější médium jevil ještě tisk. Nahodilým citátem z knihy Jana Šonky *Soudce mládeže rodičům a vychovatelům* se dotkl prvorepublikového úsilí o prosazení zákona proti literárnímu braku a pornografii, konstatoval však, že společenským problémem konce 20. století není již „braková literatura, ale brakový film“.⁸⁵

Bezprostřední výsledky konference Obce spisovatelů nebyly velké. Došlo k přijetí pravidel pro „zařazování materiálů zobrazujících násilí“ do veřejnoprávního zpravodajství, která ředitel České televize Ivo Mathé vyhlásil 4. listopadu 1994. Součástí této rukověti byly i instrukce pro snímání a komponování zpravodajských relací (vyhýbat se při zobrazování drastických scén „detailům a reálnému zvuku“, v případě sebevražd a sexuálního násilí nereferovat o „použitém způsobu“ atd.).⁸⁶ K požadované změně mediální legislativy parlament tehdy ještě nepřikročil.

Pokud se týkalo televize, na niž petice a její průvodní akce obracely pozornost především, zákon o provozování televizního a rozhlasového vysílání č. 468/1991 Sb. určitou regulaci brutality umožňoval. V § 5 obsahoval zákaz pořadů líčících „krutá nebo jinak nelidská jednání takovým způsobem, který je jejich zlehčováním, omlouváním nebo schvalováním“, a v zájmu ochrany nedospělého publika přikazoval provozovatelům vysílání „nezařazovat v době od 6.00 hodin do 22.00 hodin pořady, které by mohly ohrozit psychický

81) Tematické číslo bulletinu Bílého kruhu bezpečí, věnované mediálnímu násilí, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 8, s. 1-28; „Seminář BKB v parlamentě“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 9, s. 3-9.

82) Antonín Přidal: „Násilí na běžícím pásu“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 43, s. 3.

83) Ludvík Vaculík: „Zločiny bez trestu“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 42, s. 2.

84) Václav Jamek: „Vážení přítomní – vzácní pachatelé, milé oběti!“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 44, s. 1-2.

85) Eduard Vacek: „Zločin podle televize“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 43, s. 2.

86) „Rozhodnutí generálního ředitele České televize“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 9, s. 10-11.

nebo morální vývoj dětí a mladistvých“.⁸⁷ Neujasněný vztah k legislativním otázkám provázal i pozdější veřejné kampaně proti násilí a sexu v televizi. Největší z nich se v letech 2000–2004 skutečně nezávisle na tom, že do nového vysílacího zákona č. 231/2001 Sb. parlament na základě evropské směrnice pro televizní vysílání inkorporoval silnější ustanovení na ochranu nedospělých diváků. Paragrafem 32 tohoto zákona bylo totiž zakázáno zařazovat do vysílání „pořady, které mohou vážně narušit fyzický, psychický nebo mravní vývoj dětí a mladistvých zejména tím, že obsahují pornografii a hrubé samoučelné násilí“.⁸⁸

Nejzávažnějším výsledkem petice spisovatelů, umělců a publicistů tak v období 1994–1995 bylo rozštěpení dosavadního liberálního konsenzu kulturních elit ve vztahu k cenzuře. Petice poprvé od revoluce ukázala, že vedle liberálního postoje k regulaci médií existují v české společnosti i postoje jiné, jež nejsou důsledkem osobního intelektuálního selhání, ale hromadného přesvědčení, prezentovaného dokonce jako vědecký poznatek. Význam této hromadnosti rozpoznal tehdejší předseda české vlády Václav Klaus, když debatu, která se po spisovatelské konferenci rozvinula, popsal jako střetnutí mezi dvěma skupinami: „skupinou angažovaných zástupců kultury“ a „skupinou důsledných liberálů“. (Sám za jediné možné řešení jejich konfliktu označil v příznačně neoliberální perspektivě důslednou demonopolizaci mediálního prostředí a upřednostnění hlasu konzumentů kulturních statků před hlasem jejich producentů – tedy těch uměleckých kruhů, jež podle Klause nedokázaly se svými „nenásilnickými“ pořady“ v konkurenci divácky zajímavějších děl obstát, a proto by se této konkurence rády zbavily.)⁸⁹

Intuitivní kritika kulturního průmyslu, jež byla v nejednom příspěvku vzešlém z okruhu stoupenců petice přítomná, zahrnovala i nepřímou kritiku kapitalismu, konkrétně role trhu v kultuře. Filozof Václav Bělohradský, který cíl petice nepokrytě odmítl jako snahu o zavedení cenzury, se ohradil proti této širší implikaci spisovatelské konference, když hned na úvod své polemiky s Ludvíkem Vaculíkem napsal, že „nářky našich moraližujících intelektuálů nad kapitalismem“ mají na společnost horší vliv než to, proti čemu tito intelektuálové brojí.⁹⁰ Zpochybňování kapitalismu nebo trhu jako jeho symbolu bylo „důslednými liberály“ vnímáno jako akutní ohrožení procesu postkomunistické transformace a vedlo z jejich strany k úsilí o diskurzivní delegitimizaci mluvčích spisovatelské petice. Dramatik a politický komentátor Karel Steigerwald petenty přirovnal ke „školdozorcům“, „staré zavilé panně“ a „slavnému chlapíkovi, který ve Felliniho filmu ničil macatou reklamu na náměstí“.⁹¹ Sám Bělohradský psal o „mravním terorismu“, který je „zabudován v mentalitě českého intelektuála“ a vedl ke zločinům stalinismu, a o „postdisidentském komplexu“, ženoucím spisovatele za každou cenu do opozice vůči režimu.⁹²

87) Zákon č. 468/1991 Sb., *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=468/1991&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>, přístup 13. 9. 2014.

88) Aleš Rozehnal: *Mediální zákony. Komentář*, Praha, ASPI 2007, s. 128.

89) Václav Klaus: „Násilí v televizi“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 261, 7. 11., s. 5.

90) Václav Bělohradský: „Umělecká fronta v boji za zdravý vývoj mládeže“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 243, 15. 10., s. 5.

91) Karel Steigerwald: „Život ze samých správných protestů“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 251, 25. 10., s. 16.

92) Václav Bělohradský: „Umělecká fronta v boji za zdravý vývoj mládeže“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 243, 15. 10., s. 5; týž: „Když ještě televize Nova nebyla“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 250, 24. 10., s. 5.

Toto zesměšňování či vylučování z veřejného diskurzu se vyznačovalo určitým vnitřním rozporem. Smyslem podobných výroků bylo totiž znemožnit, aby se mohlo říkat, že se něco říkat nesmí (fakticky zabránit tomu, aby neliberální postoje k morálně či kulturně motivované sociální regulaci mediálních obsahů byly ve společnosti akceptovány jako postoje demokraticky legitimní). Tato zjevná aporie byla „angažovanými zástupci kultury“ využívána naopak k oslabení diskurzivní pozice „důsledných liberálů“. Jak na okraj příspěvků „filozofa s dramatikem“ ironicky podotkla autorka životopisných příběhů a knih pro mládež Ilona Borská, „když to člověk dočte“, chce se mu zvolat: „Zakažme okamžitě všechny zákazy!“⁹³

V polemice ohledně cenzury násilí v médiích zazněly podněty k reflexi rozdílu mezi institucionální a strukturální cenzurou, a tedy k těm novým akcentům otázky svobody kultury, které se před českou společností vynořily v průběhu její cesty od normalizační socialistické diktatury k individualizované, postmoderní společnosti kapitalistické. V jednom ze svých příspěvků poukázal Ludvík Vaculík právě na úkol intelektuálů promýšlet, zda vedle cenzury spočívající v tom, že se někdo rozhodne něco zakázat, nemůže být svoboda produkce i recepce kulturních statků limitována také zábranami, o nichž zdánlivě nikdo nerozhoduje, ale dějí „se“ mimo vůli jednotlivců, v důsledku logiky kulturního pole:

ode mne prý hrozí teror, a ne od toho, kdo terorem výdělečně baví lidi, já zavádím cenzuru, a ne ten, kdo výdělečně ucívá smysly diváků pro jemnější věci, čímž provádí cenzuru už v jejich vědomí: oni se domnívají, že se dívají svobodně. – Hic salta, filozofe!

Buďte pro své děti atraktivnější než vražda, radí rodičům odborný demokrat, nepomysliv asi, kolik jich už televize zmátla a otupila cenzurou, již provádí ten, kdo třeba zákonně rozhoduje, co budeme vidět místo ostatního možného, čímž naše svobody zhabal pod svůj úřad.⁹⁴

Šlo o poukaz k tomu, že určité selektivní síly působící v kultuře se mohou naturalizovat a vytratit se tak ze zorného pole společenské reflexe. Konfrontační debata však na tento podnět k hlubšímu promýšlení tzv. ekonomické cenzury – vztahu mezi institucí volného trhu, svobodou projevu a kulturou – nenavázala. Typická pro ni naopak byla apodiktická tvrzení o mravně devastujících důsledcích komercializace kultury, anebo snahy o obnovu liberálního konsenzu za každou cenu. Cestu k opětovnému sblížení obou intelektuálních skupin nabídl romanopisec Ivan Klíma, který se přihlásil k oběma stanoviskům, k „angažovaným zastáncům kultury“ i „důsledným liberálům“. Vyslovil se, že sám sdílí přesvědčení o „nepopíratelně škodlivém“ působení „braku“ a že jistá míra regulace je pro společnost nezbytná (jako příklad uvedl zákaz prodávat mladistvým alkohol nebo propagovat rasovou a třídní nenávisť). Zároveň ale každý zákaz prohlásil za nouzové řešení, které přichází ke slovu jedině tehdy, když si společnost neporadí s nežádoucími jevy jinak. Nejcennější je vždy podle Klímy takové omezení, pro něž se jednatel rozhodl sám: „Zákaz ve svých důsledcích jednotlivce zbavuje odpovědnosti a tím ho zároveň zbavuje i svobody, aby sám

93) Ilona Borská: „Násilí nese jako zlatá slepice“, *Zlatý máj* 39, 1995, č. 1, s. 8-9; text datován do listopadu 1994.

94) Ludvík Vaculík: „Hlouposti, tvé jméno je demokracie“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 265, 11. 11., s. 8.

rozhodoval o svém jednání, stejně jako o hodnotách, mezi nimiž by si volil.⁹⁵ Naznačil tak cestu, jak problém morální a kulturní cenzury komerční televize převést ze společenské roviny zpět na rovinu individuální a obnovit prioritu osobní volby jednotlivce.

Mein Kampf: „Nejsme tak liberální, jak si namlouváme“

Otázka, zda má mít svoboda projevu státem kontrolované hranice, vyvstala potřeť nad vydáním Hitlerova spisu *Mein Kampf*. Diskuse propukla na jaře 2000, kdy první úplný český překlad spisu vyšel, a vracela se do médií až do jara 2005, kdy byl ukončen soudní proces s nakladatelem Michalem Zítkem.⁹⁶ K vydání „nacistické bible“, jak byla kniha obsahující politickou autobiografii a zároveň ideologický projekt Adolfa Hitlera označována již od svého vstupu do kulturního a politického prostoru výmarské republiky,⁹⁷ došlo za situace, kdy se v České republice měnilo postavení krajní pravice. Poté co Sládkovi republikáni vypadli po volbách roku 1998 z parlamentu, pokusily se jako reálná politická síla prezentovat skupiny nepokrytě extremistického zaměření. O rostoucím vlivu krajně pravicového hnutí svědčila i do té doby největší neonacistická demonstrace, svolaná na 1. května 1999 do Prahy hnutím Národní odpor.⁹⁸ Na tento kontext se odvolával také prvoinstanční rozsudek, který poměrně přísný trest pro nakladatele odůvodňoval mimo jiné tím, že k vydání *Mein Kampf* došlo v době, „která politickou rozháraností stále ještě slabé demokracie a nedobrou ekonomickou situací není nepodobná době, kdy inkriminovaná kniha vznikla“.⁹⁹

Citovaný argument soudu odmítl publicista Bohumil Doležal, jenž celý Zítkův případ označil za zbytečně nafouklou, „hysterickou celostátní aféru“,¹⁰⁰ jako výrok „hraničící s šířením poplašné zprávy“.¹⁰¹ Podle Doležala skutečně „otevřená společnost“ projevy „zrůdných ideologií“ nezakazuje, ale přesvědčuje jejich stoupence vlastními hodnotami;¹⁰² „proti myšlenkám (špatným či zlým) je třeba bojovat rozumnými argumenty, tedy zase myšlenkami“;¹⁰³ komunismus a nacismus se v období mezi světovými válkami prosadily v důsledku toho, že „demokratická společnost [...] proti zvráceným ideám nepostavila ty správné“;¹⁰⁴ „podstatou svobody není hlásání názorů, s nimiž všichni souhlasí, ale názorů problematických“;¹⁰⁵ přístup „otcovského státu“, jenž infantilizuje své obyvatele tvrzením, že nejsou schopni sami rozpoznat, které myšlenky jsou správné a které ne, je v rozporu

95) Ivan Klíma: „Hloupost, demokracie a svoboda“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 269, 16. 11., s. 8.

96) K průběhu trestního řízení viz pododdíl „Transgrese jako obchodní model“, s. 1419–1422.

97) Antoine Vitkine: *Mein Kampf. Příběh jedné knihy*, přel. Lenka Holubová Mikolášová, Praha – Litomyšl, Paseka 2010, s. 45.

98) „Kauza Mein Kampf. Pozitivní vliv na rozvoj neonacismu nebo na svobodu projevu?“ [analýza Centra strategických studií], *Revue Politika* 3, 2005, č. 3, s. 32–34.

99) „Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 7 z 11. 12. 2000“, in *Události. Politický zápisník Bohumila Doležala*, <<http://www.bohumildolezal.cz/texty/u048-03.htm>>, přístup 13. 9. 2014.

100) Bohumil Doležal: „Trojí selhání české politiky. Česká společnost měří jinak Němcům a jinak Rusům“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 293, 18. 12., s. 10.

101) Bohumil Doležal: „Boj o Mein Kampf podruhé“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 212, 11. 9., s. 2.

102) Bohumil Doležal: „Adolf Hitler a Pavlík Morozov. Kdo chce zakázat Mein Kampf, podceňuje českou veřejnost“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 75, 29. 3., s. 10.

103) Bohumil Doležal: „Proč nečíst Hitlera“, *Mladá fronta Dnes* 13, 2002, č. 238, 12. 10., s. 8.

104) Bohumil Doležal: „Boj o Mein Kampf podruhé“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 212, 11. 9., s. 2.

105) Tamtéž.

„se základy demokracie, s důvěrou v občana-laika, který se dokáže rozhodnout pro dobrou věc“.¹⁰⁶ Požadavek, aby díla totalitních ideologií byla zpřítomňována jen ve vědeckých edicích (nakladatel Zítka byl odsouzen za to, že nedoprovodil Hitlerův spis řádným historickým komentářem), nazval Doležal projevem „pokrytecké pseudomorálky dosti podobné té bolševické“, v jejímž důsledku mají být „pohoršlivé partie evropské historie“ zakryty „fíkovým listem odborného komentáře“.¹⁰⁷

Důsledná analýza kauzy z liberálních pozic přivedla Bohumila Doležala nakonec k tvrzení, že demokracii v Česku neohrožuje činnost Michala Zítka, ale samy paragrafy 198 a 260 trestního zákona, vymezující trestné činy hanobení národa, rasy a přesvědčení a podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka. Doležal odvodil souvislost tohoto a dalších zákonných ustanovení, určujících meze svobody projevu, až od zákona na obranu republiky z roku 1923; zkonstruovanou právní tradici pak označil za virus „nebezpečný“ tím, že si na něj česká společnost zvykla a ztratila schopnost rozpoznat, kdy zaútočí na svobodu slova.

Jako aktuální příklad podobného útoku uvedl Doležal trestní oznámení, kterým byl napaden v Opavě vydaný český překlad brožury *Sudetští Němci, etnická čistka, vyhnání* z roku 2000, a odborný posudek, v němž politolog Zdeněk Zbořil vytkl této publikaci mimo jiné zpochybňování výsledků druhé světové války, prosazování majetkových nároků sudetských Němců, útok na ideu kontinuity ČSR v letech 1938–1945 a difamaci osoby Edvarda Beneše. Pokud budou podobné názory kriminalizovány, napsal publicista známý svým odmítavým postojem k nucenému vysídlení Němců a morální kritikou českého nacionalismu, z veřejného prostoru bude „vyloučena jakákoli věcná a svobodná diskuse o našich moderních dějinách“.¹⁰⁸

Na liberálním pólu debaty nezůstal Bohumil Doležal osamocen; „mám nezpochybnitelné právo si udělat názor, že kniha *Mein Kampf* je svinstvo, sám,“ napsal novinář Jiří X. Doležal, který z vlastních postojů kulturního liberála učinil od počátku devadesátých let jedno z centrálních témat své publicistické činnosti. „Nikdo mi nesmí zakazovat tu knihu číst či vlastnit – stejně jako bibli, *Zelenou knihu* Muammara Kaddáfího, korán, Unabomberův *Manifest*, *Kapitál*, *Manifest komunistické strany* či jakékoliv další dílo, jehož jménem v lidské historii umírali lidé a které se znatelně zapsalo do dějin lidské civilizace. I negativně.“¹⁰⁹

Filozof Václav Bělohradský se nad Zítkovou edicí Hitlerova spisu vrátil k petici spisovatelů, publicistů a umělců proti násilí v médiích z poloviny devadesátých let. Upozornil, že nejen kampaň proti audiovizuální brutalitě a současné požadavky znemožnit šíření spisu *Mein Kampf*, ale i v této knize zachycenou Hitlerovu představu o dopadu masové komunikace spojuje archaická koncepce čtení. Ta podle něj spočívá v představě, že většinový čtenář pasivně přejímá vše, co čte, že „slova a ideje“ jsou mu jako „jed“ vstříkovány do žil a způsobují mu chorobu a smrt. Proti tomu Bělohradský připomněl poznatky moderní sociologie médií hovořící o tom, že „čtenář interpretuje význam toho, co čte, vždy ve svém

106) Bohumil Doležal: „Adolf Hitler a Pavlík Morozov. Kdo chce zakázat *Mein Kampf*, podceňuje českou veřejnost“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 75, 29. 3., s. 10.

107) Bohumil Doležal: „Nejde jen o vydavatele“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 114, 17. 5., s. 8.

108) Bohumil Doležal: „Zákonností k nesvobodě“, *Mladá fronta Dnes* 13, 2002, č. 7, 9. 1., s. 6.

109) Jiří X. Doležal: „Jejich hloupý boj“, *Reflex* 10, 2000, č. 15, s. 6–8, zde s. 8.

sociálním kontextu, ve vztahu k lidem, kteří jsou pro něho důležití a s nimiž o knize mluví“. Pokud by *Mein Kampf* byl zakázán na podkladě podobných biologizujících metafor o nevyhnutelné „nákaze“ a nutné „očistě“ společnosti, v jejichž jménu nacismus přivodil tolik zkázy, jednalo by se – jak napsal Bělohradský – o to, co evropská společnost již nikdy nesmí dopustit: o posmrtné vítězství Hitlerových myšlenek.¹¹⁰

Jak ovšem ukázaly průzkumy veřejného mínění, podobná argumentace oslovovala v roce 2000 jen menší část české společnosti. Ta se tvářila v tvář volné distribuci Hitlerova spisu rozdělila – odhlédneme-li od těch, kdo byli k otázce lhostejní nebo na ni neměli názor – prakticky na dvě poloviny. S prodejem knihy v knihkupectvích souhlasilo 30 % obyvatelstva (polovina z toho udala jako důvod svůj principiální nesouhlas s jakoukoli cenzurou), o něco více, 39 %, si přálo šíření knihy zastavit (z toho více než polovina z důvodu, že kniha obsahuje „zločinné myšlenky“).¹¹¹ Prohibitivní postoje v souladu s náladami veřejnosti podporoval rovněž bulvární tisk. Když byl poté nakladatel Zítka v první instanci odsouzen k nečekaně přísnému trestu, mohl politický komentátor Lukáš Jelínek konstatovat, že ideová atmosféra ve společnosti doznala oproti minulosti změny a „česká společnost není zdaleka tak otevřená a liberální, jak si čas od času namlouvá“.¹¹²

Na prohibitivním pólu veřejné diskuse bylo argumentováno nakažlivostí nacistické ideologie, úctou k pamětníkům a obětem nacistických zločinů, morální nepřijatelností podnikání s relikviemi nacismu, nutností zastavit vzestup extremismu v současné české společnosti. Publicista, představitel exilové sociální demokracie a pamětník holocaustu Jiří Loewy připomněl, že v Německu se Hitlerův spis nesmí prodávat, a to „navzdory faktu, že si lidé v západní části země za uplynulých 55 let vytvořili tolik protilátek“ proti „hnědemu moru“, „že už jim tato infekce nehrozí“. V případě Česka, které „imunitu proti totalitním svodům“ nestihlo ještě za deset let od demokratické revoluce získat, vyjádřil Loewy zneklidnění nad „bezbřehou liberálností“, s níž „odpovědné orgány přihlížejí k šíření totalitní (hnědé i rudé) nákazy“.¹¹³ Historik Jan Křen připomněl „asi zastaralý“ „předsudek, že nakladatelská činnost má též kulturní funkci“, a vyslovil své pobouření nad „bulvární nemorálností“ nakladatele, který „chce na této odpudivé tiskovině vydělat“.¹¹⁴ Literární vědec a kritik Aleš Haman odmítl názory „fundamentalistických liberálů“ typu Bohumila Doležala s tím, že jde o „krátkozraká gesta, jejichž původci neberou ohled na vzrůstající se totalitní a přímo nacistické tendence nejen v blízkém okolí, nýbrž i u nás doma“.¹¹⁵ Proti Doležalovi se vymezil také Ivan Klíma, a to řečnickou otázkou, zda by tento autor „napsal něco podobně vtipného a přitom tak citlivého, kdyby mu většinu jeho příbuzných a přátel [...] zavraždili v plynových komorách“.¹¹⁶ Publicista Adam Drda vyslovil názor, že knihy

110) Václav Bělohradský: „Hitlerovo posmrtné vítězství“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 87, 12. 4., s. 1, 11.

111) Výsledky průzkumu Institutu pro výzkum veřejného mínění byly publikovány například v článku „Volný prodej knihy *Mein Kampf* většina odmítá“, *Plzeňský deník* 9, 2000, č. 122, 26. 5., s. 3.

112) Lukáš Jelínek: „Svoboda slova aneb Lépe zvažujeme zločiny a tresty“, *Zemské noviny* 10, 2000, č. 299, 27. 12., s. 7.

113) Jiří Loewy: „Potřebujeme *Mein Kampf* v češtině? Pražskému nakladateli tržby za ‚ďáblův bibli‘ nesmrdí“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 72, 25. 3., s. 11.

114) Jan Křen, Aleš Haman: „Máme se bát *Mein Kampfu*? Ad: Zdeněk J. Slouka, Kdo by se Hitlera bál? (LtN č. 15)“, *Literární noviny* 11, 2000, č. 17, s. 3.

115) Tamtéž.

116) Ivan Klíma: „Výroky tesané do zlata“, *Literární noviny* 11, 2000, č. 18, s. 16.

Internetové diskuse o zákazu *Mein Kampf* Diskuse pod články zpravodajských serverů o procesu s nakladatelem spisu *Mein Kampf* Michalem Zítkem patřily v období 2000–2005 k navštěvovanějším výměnám názorů na kulturně-politická témata. V porovnání se všemi diskusemi, tedy bez rozdílu tématu, byly svým počtem příspěvků jen průměrné. Průzkum vzorku zpravodajských serverů (*iDnes.cz*, *iHNed.cz*, *Novinky.cz*, *Severskelisty.cz*) ukázal, že v prostoru internetových diskusí byly prohibitivní postoje zastoupeny jen okrajově. Pokud někteří účastníci vyjádřili názor, že kniha *Mein Kampf* neměla být vydána, opírali se zpravidla o některý z následujících tří argumentů: vydání knihy porušuje autorské právo, nakladatel se na vydání knihy příliš obohatil, kniha může mezi čtenáři šířit nacistickou ideologii. Členitější byl repertoár postojů sympatizujících s nakladatelem a kritizujících proces. Mluvčí těchto postojů byli také v diskusích aktivnější, častěji se do nich vraceli. V sympatizujícím repertoáru se objevily zejména tyto argumentační pozice (diskusní příspěvky, kterými jednotlivé pozice ilustrujeme, citujeme diplomaticky včetně jejich specifického pravopisu):

1) Stát nepostupuje stejně proti všem náboženským či ideologickým knihám, v jejichž jméně mohou být páchany zločiny:

- Kolik let by clovek dostal za preklad Marxe nebo Lenina?
- V Starem Zakone se take najde mnoho peknych veci, vctne nabadani k vrazde...
- Propagandu fašistickou jsou schopni odsuzovat, ale komunistickou nikoliv.
- Pokud je možno bez problémů se hlásit k islámu, oficielně uznanému náboženství, koupit korán, tak není sebemenší důvod zakazovat knihu *Mein Kampf*.

2) Žádný čtenář nesmí být podceňován, každý je natolik rozumný, aby si udělal názor sám. Kniha by se měla naopak co nejvíce zpřístupnit, pokud bude zakazována, bude naopak její obsah přeceňován:

- Myslím, že není od věci vytisknout ukázky z *Mein Kampf* do školních čítanek nebo jej rovnou označit za povinnou školní četbu, ať si obraz o třetí říši udělá každý sám.
- Uráží mě české soudy, podle kterých jsem já, občan, příliš hloupý a tento brak by mne mohl ohrozit... Čtěte lidé, čtěte. Nenechávejte si dávat klapky na oči...
- Práve zakázané ovoce nejlépe chutná a může působit skody.
- Zavírat ji do supliku a dovolit ji sirit pouze mezi vyvolenými (historiky) je prinejmensim intelektualni diskriminace...
- Na zachránění mé duše pozdě. *Mein Kampf* mám v knihovně a bez poznámek. A světe div se, nacistu to ze mě neudělalo zrovna tak, jako ze mě Bible neudělala věřícího.

jako *Mein Kampf* by se „jako celek“ neměly dostávat do prodeje, protože každým jejich vydáním se „posouvá pomyslná hranice tolerance, společnost vlastně vždycky sestoupí o další schod níž“. Navrhl zároveň, aby stát zavedl pro podobné „spisy-symboly“ povinnou formu vědeckého vydání a separátní model omezené distribuce. Právo vydávat taková díla by měla mít jen univerzitní nakladatelství, knihy by směly vycházet jen s fundovaným komentářem a obchod s nimi by byl zakázán – dostupné by byly jen v knihovnách, takže by se přístup k nim „zbytečně neusnadňoval“ neonacistům.¹¹⁷

Rapper Řezník: „Všechny svobody najednou padají“

Podnětem k čtvrtému kolu diskuse o hranicích svobody slova a uměleckého vyjádření se dvacet let po demokratické revoluci stala tvorba rappera, působícího od svého vstupu na hudební scénu v roce 2005 pod pseudonymem Řezník (vl. jm. Martin Pohl, vystupuje také

117) Adam Drda: „Hitler v tvrdé vazbě od ušlechtilého nakladatele“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 70, 23. 3., s. 10.

3) Zákaz *Mein Kampf* je nepřijatelným projevem cenzury:

- Pokud je lidem zakazováno svobodně myslet, A HLAVNĚ ČÍST SVOBODNĚ JAKÉKOLI KNIHY, nemůže být o demokracii ani řeč!
- Cenzura je (v době míru) špatná jako taková, bez ohledu na to, co je cenzurováno. A je-li špatná cenzura, je nutně špatný i cenzor.
- Kdy bude vydán závazný seznam zakázaných knih a kým bude udržován?
- Je dnes opravdu 5. 11. 2001, nebo ještě nebylo 17. 11. 1989? Co se děje?
- Vážení soudci, mám doma knihu *Mein Kampf*. Co s tím uděláte? Pošlete ke mně domů policii a tuto knihu a další, které budou z Vašeho hlediska nevhodné, necháte spálit na hranici?

4) Průběh sporu je svědectvím o nedobrému stavu českého soudnictví, které nedokáže stíhat ani potrestat závažnější projevy korupce ani politického extremismu:

- Že jim to tak nejde s Železným starším a mladším, Machem, Novákem, Koženým, Marouškem a Soudkem??
- nesvoboda-nesvoboda-nesvoboda...zatímco neonacisté beztrestně pochodují po ulicích!

5) *Mein Kampf* je zakazován proto, že odhaluje určité tajemství nepříjemné mocným všech dob, i současné politické elity se v něm mohou poznat:

- Největší hrůzu ale z toho díla musejí mít politici všech stran po celé zeměkouli, neboť ve druhé kapitole je zcela jasně popsáno jak se rodí a funguje politická strana (já jsem pochopil, každá politická strana).
- Nebezpečí spočívá v tom, že bychom v té knize mohli rozpoznat stejnou ideologii, jakou hlásá náš současný prezident pod rouškou tzv. „občanské společnosti“. To jest ideologii nasměrovanou proti parlamentní demokracii, ve prospěch „osvícených“ vůdců a jimi zakládaných spolků.

Ve svém celku internetové diskuse o kauze *Mein Kampf* naznačily přetrvávající citlivost české společnosti, respektive uživatelů internetu, na cenzuru knih. Základním projevovým postojem v ní bylo, že i kontroverzní dílo jako *Mein Kampf* je třeba volně vydávat a mělo by být v zájmu zachování demokratických ideálů dostupné čtenářům bez ohledu na jejich odbornou kompetenci.

Zdroj: iDnes.cz; Novinky.cz; iHNed.cz; Severskelisty.cz.

jako M. Engele). Pseudonym i maska kostlivce zakrývající Řezníkovu tvář jsou odvozeny z poetiky okrajového a v Česku málo sledovaného žánru hiphopu, tzv. horrorcore, který vznikl ve Spojených státech spojením machistické a vychloubačné stylizace tzv. gangsterského rapu počátku devadesátých let, poetiky death metalu, kombinujícího tvrdou rockovou hudbu se satanistickou symbolikou, s kultem násilí.¹¹⁸ Hranice scény překročil Řezník skladbou a videoklipem *Konečný řešení* (v roce 2010 se stala součástí desky *Vzestup zla*), které natočil společně s duem Hrobka a Pitva. Poetika žánru spočívá v takové slovní a v případě klipů vizuální prezentaci hyperbolizovaného a teatralizovaného násilí, jež se stylově pohybuje na hraně mezi fetišizací a parodií. Uvedená skladba – na rozdíl od jiných Řezníkových klipů akcentujících sexuální sadismus a bezdůvodné násilí – byla vztažena k politické problematice. Vystupující subjekt vyjadřuje hnus a obavy z bezdomoců, Romů, Ukrajinců, homosexuálů nebo narkomanů, v duchu rozšířeného stereotypu

118) Stefan Segi: „Velmistr strachu“, *Nový Prostor*, 2014, č. 430, s. 18–19.

zobrazuje tyto sociální či etnické skupiny jako odpad znečišťující Prahu a holedbá se svým odhodláním k jejich exterminaci. Hrobka rapuje:

S Řezníkem a Pitvem
sme vymysleli řešení:
na somráky z Karláku
necháme spadnout lešení,
na Ukrajince zase čeká
hromadný oběšení,
nechat je tu žít v klidu
tak to by bylo zhřešení.
Za vraždu Ukrajince
dostaneš tři mince.
Za odstranění somráka
dostaneš hnedle medáka.
Za upálení fetáka
dostaneš čubku na ptáka.
Za vodstranění houmlesse
tu nikdo vinu nenese.¹¹⁹

V listopadu 2010 spojil novinář J. X. Doležal videoklip *Konečný řešení* se dvěma skutečnými případy upalování bezdomovců, k nimž v předchozích měsících došlo v Praze, a položil otázku, zda se skladba nestala návodem k tomuto jednání („Velmi by mne zajímalo, jestli si pachatelé těchto útoků při činu rapovali Řezníkovu ‚Benzin a pochodně upálím vás hodně doufám že vás vyřešej příští povodně‘, nebo zda na nápad zapálit lidi přišli kreativně sami.“).¹²⁰ Na Řezníka, Hrobku a Pitvu bylo studentem Jiřím Motýlem podáno trestní oznámení a v červnu následujícího roku pražská policie všechny tři obvinila z násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci a z podněcování nenávisti vůči skupině osob. Obvodní soud pro Prahu 5 rappery 29. listopadu 2011 osvobodil. Nejen soudce, ale dokonce i státní zástupce se totiž při projednávání případu přiklonil k výkladu, podle nějž je z celku Řezníkovy tvorby zřejmé, že v případě skladby *Konečný řešení* jde o uměleckou nadsázku. Žalobce v té souvislosti upozornil na způsob distribuce videonahrávky, který odpovídá zvyklostem v příslušné umělecké oblasti a neumožňuje tak učinit závěr o záměru interpretů podpořit například neonacistické hnutí¹²¹ – to by Řezník svůj track nesměl prezentovat na běžných koncertech nebo na internetu, ale například na srazu extremistů.

119) Hrobka a Pitva feat. Řezník: „Konečný řešení“, videoklip z roku 2008, <<http://www.youtube.com/watch?v=zUpFQv2uXcM>>, přístup 25. 9. 2014.

120) Jiří X. Doležal: „Spálil bych je všechny!“, *Reflex* 21, 2010, č. 47, s. 92–95, zde s. 94.

121) wlk: „Rapeři, kteří natočili klip o ‚konečném řešení‘, půjdou k soudu“, *iDnes.cz*, 9. 8. 2011, <http://zpravy.idnes.cz/raperi-kteri-natocili-klip-o-konecnem-reseni-pujdou-k-soudu-p45-/krimi.aspx?c=A110809_083849_krimi_wlk>, přístup 27. 9. 2014; cen: „Žalobce připomněl Českou sodu a soud trio ostrých raperů osvobodil“, *iDnes.cz*, 29. 11. 2011, <http://zpravy.idnes.cz/soud-osvobodil-hrobku-pitvu-a-reznika-dx4-/krimi.aspx?c=A111129_155059_krimi_cen>, přístup 27. 9. 2014.

Osvobozující rozsudek neznamenal konec pokusů omezit Řezníkovu další veřejné působení. V listopadu 2013 byl s poukazem na soustavně prováděnou „propagaci extrémního násilí“ vyloučen z ankety o nejoblíbenější domácí hudební interprety Český slavík poté, co získal nejvíce hlasů v kategorii Hvězda internetu. Organizátoři ankety, promotérská společnost Musica Bohemica a hlavní sponzor, společnost Karlovarské minerální vody, a. s., poukázaly v dopise Řezníkovi konkrétně na skladbu *Ta holka v mym sklepě*, představující sadistu, ovládajícího svou oběť – zajatou a zneužívanou dívku. Na základě téhož videa vypracovala vzápětí na Řezníka trestní oznámení advokátka Klára Samková, která „nejen jako právnička, ale také jako matka patnáctileté dcery“ shledala, že klipem tento „takzvaný umělec“ schvaluje a navádí své posluchače k násilí na ženách a k sedmi dalším trestným činům.¹²²

Nevládní organizace Bílý kruh bezpečí upozornila v této souvislosti na to, že ne každý recipient musí přijímat Řezníkovu produkci jako uměleckou hru: „Hudebník často označuje svá díla za nadsázku. Chápu ji ale také tak jejich konzumenti? Je vybízení k násilí jen autorským ‚popisem člověka, který schvaluje, produkuje a vybízí k násilí‘, nebo je to vybízení k násilí samotnému? Kdo to pozná a kdo ne?“ Bílý kruh bezpečí se sám vyslovil proti Řezníkově tvorbě a přihlásil se „jménem svým a jménem obětí násilí a pozůstalých po obětech k limitování prostoru pro všechny druhy propagace násilí“.¹²³

Hudební kritik a novinář Luděk Staněk si povšiml, že veřejnou debatu o Řezníkovi a o tom, zda se jeho hiphopové performance nacházejí ještě v mezích ústavou chráněné svobody uměleckého vyjádření, anebo je již překročily a mají být jako společensky škodlivé zakázány, ovládl jiný tón, než který analogickým diskusím dominoval v předchozích etapách porevolučního vývoje české společnosti:

Po devadesátých letech, kdy jsme si tak nějak mysleli, že všechno je možné, a po nultých letech, kdy jsme se nad fotografiemi ztopořeného pyje Mirka Topolánka navzájem ujišťovali, že jsme velmi liberální stát, jsou tu najednou desátá léta, kdy všechny předchozí svobody najednou padají. Policie rozhání technoparties a zavírá growshopy, pořad typu *Česká soda* by dnes Česká televize nikdy neodvysílala a celá dorostlá generace devadesátých let najednou vážně tvrdí, že pokud se v tom mluví prostě, není to pravé umění.¹²⁴

Diskuse o cenzuře audiovizuálních děl ve stylu horrorcore se stala prvou od listopadu 1989, v níž se liberální argumentace ocitla v defenzivě. Podle politologa a publicisty Ondřeje Slačálka jde o důsledek historické proměny kulturního kontextu, v jehož důsledku se část nové generace intelektuálů staví do programové opozice vůči postmodernistické ideji partikularity hodnot:

122) Alena Hechtová: „Drž hubu, ty svině, do kouta lehni...“ Známa advokátka dává trestní oznámení na rapera, kterého vyhodili z Českého slavíka“, *ParlamentníListy.cz*, 4. 12. 2013, <<http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/-Drz-hubu-ty-svine-do-kouta-lehni-Znama-advokatka-dava-trestni-oznameni-na-rapera-kt-reho-vyhodili-z-Ceskeho-slavika-295456>>, přístup 27. 9. 2014.

123) Tamtéž.

124) Luděk Staněk: „Rapper Řezník redefinuje pojetí svobody tvorby v Čechách“, *Reflex.cz*, 2. 12. 2013, <<http://www.reflex.cz/clanek/53165/ludek-stanek-rapper-reznik-redefinuje-pojeti-svobody-tvorby-v-cechach>>, přístup 27. 9. 2014.

Postmoderna kdysi razila „právo na vlastní příběh“. Dnes v debatě o Řezníkovi slyšíme neustále obranu, že jeho písně prostě „spadají do žánru“ horrorcore a každý, kdo je čte mimo tento žánr, prý prokazuje neznalost. Právem už není vyprávět svůj příběh, ale držet se pravidel vybraného žánru, právo máme tedy především na lhostejnost k okolnostem, do nichž vstupujeme. Je zpochybňování takového „práva na svůj žánr“ projevem ignorance? V tom případě nastal čas se k ní hlásit.¹²⁵

Ztráta hegemonie transformovala i samotné liberální postoje. Pokud byla na počátku devadesátých let jako nejzávažnější otázka diskurzu o cenzuře identifikována volba, zda nemá česká společnost v procesu postkomunistické transformace zvolit namísto liberálního evropského pojetí svobody slova „ještě liberálnější“ pojetí americké, na začátku desátých let se jako hlavní ukázala otázka, co je lepší: zda cenzura, anebo autocenzura; zda má rapperovo umlčení provést stát, anebo se o něj postará sama společnost – tím, že Řezníka začne kolektivně ignorovat,¹²⁶ anebo mu „dá deku“. To jest, provede na něm symbolický lynč.¹²⁷ Autor posledně citovaného výroku, novinář Jakub Patočka, prohlásil celou debatu o tom, „zda to, co [Řezník, PJ] říká, náhodou nepředstavuje výkon svobody projevu, ba dokonce variantu umění“, za projev ztráty soudnosti českých kulturních elit. Jedinou adekvátní odpovědí na Řezníkovu tvorbu může podle něj být represe. Výrazem liberálního přístupu bude, napsal Patočka, když Řezník neskončí ve vězení, ale „jen“ v detenci v psychiatrickém ústavu.¹²⁸

125) Ondřej Slačálek: „Řezník Schejbal“, *A2larm.cz*, 6. 12. 2013, <<http://a2larm.cz/2013/12/reznik-schejbal>>, přístup 27. 9. 2014.

126) David Jareš: „Raper Řezník zasluhuje trest nejvyšší“, *Týden.cz*, 1. 12. 2013, <http://www.tyden.cz/rubriky/nazory/raper-reznik-zasluhuje-trest-nejvyssi_290624.html#U_IBYWPqrVg>, přístup 25. 8. 2014.

127) Jakub Patočka: „Několik slov o svobodě slova“, *DeníkReferendum.cz*, 3. 12. 2013, <<http://denikreferendum.cz/clanek/16972-nekolik-slov-o-svobode-slova>>, přístup 25. 8. 2014.

128) Tamtéž.

Případů cenzury spočívajících v zásahu státu proti distribuci určité knihy nebo proti autorovi tiskem publikovaného textu není za dvacet pět let od demokratické revoluce mnoho; zákazy časopiseckých titulů představovaly ještě větší raritu. Platí to i v případě, že pro období let 1990–1992, tedy do zániku federálního státu, přihlídneme k tomu dění na Slovensku, které mělo užší souvislost s českou kulturou. Opatrný postup justičních orgánů a jejich snaha maximálně šetřit ústavní principy se projevovала či projevuje rovněž v tom, kolik z již tak sporadických intervencí zůstává nedokonáno, ať již v důsledku zastavení trestního stíhání, zprošťujícího rozsudku soudu anebo jiným způsobem. Stažení napadených publikací z oběhu je dnes při cenzurování věnována nesrovnatelně menší pozornost než stíhání autorů, nakladatelů či distributorů příslušných textů: společenská diskuse o tom, kde se v dané chvíli nacházejí meze svobody projevu a jaké výpovědi je překračují, je důležitější než sama filtrace komunikačního toku. Cenzura má zmíněné meze konkretizovat, představovat je v jejich průniku s konkrétními texty a modelovat tak příští jednání aktérů působících ve veřejném prostoru či literárním poli.

Pokud jde o poměr mezi postoji institucí – zvláště justičních – zúčastněných v cenzurním systému a postoji kulturních elit, lze pozorovat markantní rozdíl mezi devadesátými a nultými lety. Zatímco na počátku sledovaného období vystupuje justice prohibitivněji a stát má obecně snahu regulovat neperiodický i periodický tisk více, než jak mu to dovoluje společnost reprezentovaná expertními hlasy vědců, umělců, publicistů a intelektuálů, na sklonku téhož období se poměr obrací a elity požadují více represe, než kolik si jí dokáže odůvodnit justice a soudní moc.

Politika paměti, dědictví komunismu a filtrování textů minulosti

Ta část cenzurních intervencí, jejichž důvodem je kontrola politického extremismu, se po celé období týká především médií krajní pravice. Represe levicově radikálních či extremistických tiskovin nemá v České republice ani zdaleka podobnou intenzitu. Tato asymetrie je důsledkem vývoje v západní Evropě, kde se od druhé světové války a od konce šedesátých let komunistické strany ve svých programech posunuly k ideologickému středu a v reálné politice se začlenily do politického systému kontinentálních demokracií.¹²⁹ V domácím měřítku k tomuto nepoměru přispívá legalistický rámec přechodu mezi státním socialismem a liberální demokracií, který představuje obecný faktor utváření středoevropských společností po zhroutilí sovětského bloku, i unikátní faktor přetrvávající existence „politického subjektu s rodokmenem v totalitní státostraně“,¹³⁰ tedy Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM). Fakt, že v reálné politice mladé české demokracie, jejíž legitimizační

¹²⁹ Jan Charvát: *Současný politický extremismus a radikalismus*, Praha, Portál 2007, s. 169–173.

¹³⁰ Michal Kopeček: „Hledání ‚paměti národa‘. Politika dějin, nostalgie a české dějepiscectví komunismu“, *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 1, s. 7–26, zde s. 9.

strategie je výrazně založena na „odmítnutí komunistické minulosti jako celku“,¹³¹ hraje nikoli nevýznamnou roli politická strana, která nejenže se na rozdíl od svých protějšků v jiných středoevropských zemích nevzdala adjektiva „komunistická“ v názvu, a tedy ani své historické kontinuity, ale reprezentuje rovněž nostalgický vztah své členské základny a aparátu k předrevolučnímu režimu (u konzervativně stalinistického křídla nepokrytě popíračský vztah k jeho zločinům),¹³² je ve veřejném prostoru zdrojem permanentního napětí.

Na povrchu politického a kulturního života jsou KSČM a jí reprezentované skupiny po celé polistopadové období podrobeny „konvenci vyloučení“.¹³³ Ta se v období těsně po revoluci projevila změnami místních jmen (ulice, názvy stanic pražského metra atd.) i odstraňováním pomníků osobností komunistického hnutí a dalších artefaktů reprezentujících komunistický výklad dějin ve veřejném prostoru. Proces přepisování paměťových symbolů ve veřejném prostoru po demokratické revoluci měl i své textové projevy. Historik Kamil Činátl upozornil na příkladu úprav hereckých pamětí, reeditovaných po listopadu 1989, na tiché vypouštění „nevhodných pasáží“, představovaných vzpomínkami na Julia Fučíka, na cesty do Sovětského svazu apod.¹³⁴ Při krácení a přepracovávání memoárů Františka Filipovského, které provedl novinář a spoluautor knihy Jiří Tvrzník, tak kupříkladu zmizel portrét Fučíka jako hercova přítele z doby Osvobozeného divadla.¹³⁵ Případy, kde bylo odstraňování ideologicky zatížených motivů z reeditovaných literárních děl zaznamenáno, vedly k publicistické debatě o tom, zda lze podobné zásahy hodnotit jako projev cenzury či autocenzury vyvolané konjunkturalismem. Nejznámějším případem tohoto typu se stala *Honzíkova cesta* Bohumila Říhy; případová studie o úpravách Řihových děl v období po listopadu 1989 ukazuje komplexní charakter, které toto přizpůsobování textů zatížených komunistickým utopismem v oblasti dětské literatury mělo.¹³⁶

Výsledky této transformace společensky autoritativního obrazu dějin se nositelům antikomunistického diskurzu nepodařilo za celé polistopadové období převést z morální roviny či z roviny politiky paměti do kulturní praxe a její praktickoprávní roviny. Výzvy k zákazu samotné strany, jejích satelitních organizací, ultrakomunistických skupin, které se od KSČM oddělily, znaků a symbolů komunistického hnutí nebo názorů, které komunisté vyjadřují ve stranických i jiných médiích, se tak míjejí svými účinky. Jediný v literatuře (do roku 2007) popsany případ trestního stíhání pro periodicky publikované články propagující komunistické ideje se týkal šumperského časopisu *Pochodeň*; jeho šéfredaktor David Pěcha, aktivista marginální, ortodoxně ultralevicové Komunistické strany Československa, byl v roce 2000 obviněn podle § 260 trestního zákona z podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka. Okresní soud v Šumperku ho však osvobodil s tím, že inkriminované texty nelze interpretovat přímo jako výzvy

131) Tamtéž.

132) M. Kopeček: „Stigma minulosti, pouto sounáležitosti“, cit. dílo.

133) Tamtéž, s. 345.

134) Kamil Činátl: „Herecké paměti“, in týž: *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny - Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014, s. 81-126, zde s. 104.

135) Srov. Jiří Tvrzník: *Šest dýmek Františka Filipovského*, Praha, Novinář 1981, s. 148-155; týž: *Kamarád dobré nálady. Ze vzpomínek Františka Filipovského*, Praha, Univers 1994.

136) Viz případová studie Stefana Segiho „O *Honzíkově cestě* a liberální cenzuře. Regulace na poli literatury pro děti a mládež“, s. 1495-1507.

Mladá pravda a rozpuštění Komunistického svazu mládeže V dubnu 2005 podali senátoři Jaromír Štětina a Martin Mejstřík trestní oznámení na jednu ze satelitních organizací KSČM, Komunistický svaz mládeže (KSM), a to za články uveřejněné v časopisu této organizace *Mladá pravda*. V říjnu 2006 rozhodlo ministerstvo vnitra o rozpuštění organizace (důvodem se ovšem nestal její časopis, nýbrž program, zahrnující cíle „odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků“ nebo „revolučního překonání kapitalismu“). Počátkem roku 2010 pražský městský soud rozhodnutí ministerstva zrušil. Došlo k tomu na základě předchozího rozsudku Nejvyššího správního soudu ve věci kasační stížnosti KSM: soud dospěl k názoru, že v pluralitní demokracii „není žádné ospravedlnění pro to, aby byla zakázána skupina pouze z důvodu, že chce veřejně diskutovat určité otázky“:

tabuizace kontroverzních, provokativních, extrémních a společensky citlivých témat a zákaz hlásání názorů, které zjevně vybočují z hlavního proudu současného politického myšlení a případně propagují zásadní změny společenských poměrů, které mají případně za určitých okolností být dosaženy násilím či „revolucí“ (k nim lze jistě zařadit i ideologickou platformu „klasického“ komunistického hnutí, k níž se hlásí i stěžovatel), může vést postupně k omezení či úplnému potlačení veřejné diskuse o těchto tématech, přičemž právě veřejná diskuse výrazně podporuje svobodné utváření názorů a přispívá k pochopení vlastní historie a vyvarování se dřívějších chyb.

Zdroj: Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 28. 8. 2009, čj. 7 As 29/2008-104, dostupné z <www.nssoud.cz>.

k „násilí či povstání“, ale je třeba je považovat za příspěvky do politické diskuse, přičemž k základům demokracie patří umožnit diskusi i o těch politických záměrech, které „zpochybnou způsob současné organizace státu“.¹³⁷

Podobně intenzivní diskuse doprovázely na přelomu století také znovuzpřístupňování ideologicky zatížených – skutečně či potenciálně – děl totalitního umění nebo populární kultury. Do této doby spadá vystoupení Emanuela Mandlera proti *Krkonošským pohádkám* a dalším televizním adaptacím moderních pohádek českých autorů z doby komunistického panství. V úvodníku *Lidových novin* nazvaném *Rumcajs a Krakonoš kazí mládež* poukázal tento publicista na „třídní a nacionální nenávisť“ a „českou dobrotivou výlučnost“ jako zdroj oblíbenosti zmíněných večerníčků a zároveň důvod jejich škodlivosti.¹³⁸ Oba seriály prohlásil za „přímo vzorový“ příklad socialistického realismu.¹³⁹

Otázka, zda smí být totalitní umění či populární kultura období státního socialismu znovu prezentovány či vysílány, vyvstala s nebývalou silou v roce 1998, kdy slovenská komerční televize Markíza poprvé po revoluci odvysílala kriminální seriál *Třicet případů majora Zemana*. Zájem, který tento dramaturgický počín vyvolal u českých diváků, vedl k debatě, zda smí být seriál vysílán i v zemi vzniku a jak se k němu má postavit Česká televize. Po roce vyústila v rozhodnutí, že jej veřejnoprávní televize od září 1999 uvede, ale jeho působení na diváka bude korigováno doprovodnými programy, do nichž bude seriál uzavřen jako do závorek (tzv. komponovaný pořad se vysílal pod názvem *Třicet*

137) Jiří Herczeg: *Trestné činy z nenávisťi*, Praha, ASPI 2007, s. 92–110, zde s. 102.

138) Emanuel Mandler: „Rumcajs a Krakonoš kazí mládež“, *Lidové noviny* 14, 2001, č. 55, 6. 3., s. 1, 10, zde s. 10.

139) Emanuel Mandler: „Jak se v Česku zpolitizovala pohádka“, *Lidové noviny* 14, 2001, č. 74, 28. 3., s. 13.

návratů). Každý díl doprovázel historický fejeton o konkrétním roku, k němuž se příběh vztahoval, a beseda odborníků, uvádějící seriálový děj na pravou míru. Prostřednictvím propagandistického seriálu se díky této transpozici významu měli diváci dozvědět pravdu o době, která ho stvořila. Filtrování však mohlo být úspěšné nanejvýš u poloviny diváků, která vedle seriálu sledovala (v případě prvního dílu) i dokumentární „předmluvu“ a „doslov“ – zbytek byl zvědavý pouze na detektivní děj.¹⁴⁰

Antisemitismus, rasismus a nenávistné projevy extremismu

Následná cenzura textových projevů krajně pravicové ideologie má na rozdíl od tiskovin krajní levice po demokratické revoluci souvislou linii projevů. Již počátkem roku 1990 byla československá společnost konfrontována s prvními projevy veřejného hlásání antisemitismu, rasismu, extrémního nacionalismu a xenofobie. Tyto nenávistné projevy se staly prvním a dlouhodobě zůstávají nejdůležitějším cílem represe ze strany státu. Za poslední dvě desítky let se ohnisko společenské kontroly pouze přesunulo od tisku k performativním žánrům, audiovizuálním nahrávkám nebo zinům kolujícím v prostředí skinheadských a neonacistických subkultur.

Politické a kulturní aktivity rodící se krajní pravice měly na počátku devadesátých let několik krystalizačních ohnisek. Jedno představovala politická strana Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa, založená již počátkem roku 1990 Miroslavem Sládkem (v letech 1981–1986 pracovníkem Českého úřadu pro tisk a informace)¹⁴¹ podle vzoru tehdy nastupující evropské radikální pravice. Za protiromské články byl v roce 1998 odsouzen poslanec a šéfredaktor týdeníku Sládkovy strany *Republika* (vycházel 1990–2004) Josef Krejsa; jinému z poslanců této strany, Tomáši Kebzovi, zakázal v roce 1999 za příspěvky publikované v *Republice* soud na deset let publikační činnost.¹⁴² Druhé krystalizační ohnisko tvořila skinheadská subkultura, která v prvních měsících a letech po revoluci vstoupila do masového povědomí a zejména díky působení hudebních skupin tohoto zaměření pronikla na čas se svými názory a texty do hlavního proudu české populární kultury.¹⁴³

Ideové pozadí třetího a čtvrtého ohniska představoval katolický fundamentalismus a integrální antikomunismus.¹⁴⁴ Z tohoto zázemí vzešel také hned v roce 1990 spis, který se pro následující čtvrtstoletí stal jedním z nejpopulárnějších textových zdrojů, na jejichž základě byly a jsou konzumní společnost, liberální demokracie a postkomunistický režim atakovány z krajně pravicových pozic. Jedná se o *Analýzu 17. listopadu* od dlouholetého politického vězně komunismu Miroslava Dolejšího.¹⁴⁵ Dolejšího konspirační teorie

140) „Major Zeman měl 3 miliony diváků, dokument o polovinu méně“, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 223, 24. 9., s. 23.

141) Heslo „Sládek, Miroslav, PhDr. – politik“, in *Kdo je kdo v České republice 94/95*, Praha, Modrý jezdec 1994, s. 513.

142) M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 197, 203; „Výběr případů poslanců, kteří stanuli před soudem“, 18. 12. 2012, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: T201212180576701; „Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu o rozpuštění DS“, 17. 2. 2010, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: T201002170435701.

143) Srov. pododdíl „Okraj okraje: státní cenzura za hranicemi institucionalizované literatury“, s. 1445–1447.

144) K ideovým zdrojům a proudům české ultrapravice po listopadu 1989 srov. M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 177–183.

145) Prokop Tomek: „Tragický případ Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 419–430; Jaroslav Cuhra: „Svůj stát si rozvracet nedáme“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 431–432; Jiří

o demokratické revoluci jako smluveném předání moci mezi komunisty a disidenty, řízeném tajnými službami SSSR, USA a Izraele v zájmu Židů, svobodných zednářů a pomyslné globální oligarchie, kolovala na podzim 1990 v podobě neoficiálních rozmnoženin, označovaných sympatizanty za „samizdat“. Poté byla opakovaně vydána samostatně i v periodickém tisku (počátkem roku 1991 se Sládkovou předmluvou jako příloha *Republiky*, později v *Týdeníku Politika*, v *Necenzurovaných novinách* Petra Cibulky atd.). Žalobu na Dolejšího za *Analýzu 17. listopadu* neúspěšně podala skupina poslanců tehdejšího federálního parlamentu (mj. Zdeněk Jičínský a Ladislav Lis). K vlně odporu proti ukázkám z *Analýzy*, které v prvních polistopadových bulvárních novinách *Středočeský Expres* vyšly ve dnech 24.–26. října 1990, se podnětem pro generální prokuraturu a odmítnutím zmíněné publikace jako snahy „destabilizovat probíhající společenský vývoj“ připojil také Syndikát novinářů ČR. Výsledkem byla první principiální diskuse o novinářské etice, zodpovědnosti médií, možnostech omezení svobody slova zákonem a jejich vynucování státními orgány, uskutečněná v polistopadovém období.¹⁴⁶ Do středu veřejné diskuse se tehdy poprvé dostaly i důsledky vzniku bulvárních médií. Ta ve své rané podobě z počátku devadesátých let neprofitovala ještě z průniků do soukromí známých osob, ale z publikace politicky excesivních materiálů včetně těch antisemitské nebo rasistické povahy; proto se také jak *Expres*, tak o málo pozdější *Špigl* dostávaly do konfliktu se zákonem.¹⁴⁷

S dvanácti tisíci výtisky v legální distribuci se na počátku devadesátých let stal nejrozšířenější tiskovinou s otevřeně antisemitským zaměřením *Týdeník Politika* (vycházel v letech 1991–1992). Jeho redaktori Josef Tomáš a Jaroslav Voříšek vyšli z prostředí ultrakonzervativního katolicismu. Nejprve působili v *Mladé demokracii*, propagačních novinách pro mládež, založených před prvními svobodnými volbami v květnu 1990 koalicí Československé strany lidové a Křesťanskodemokratické unie. Poté co na ideovou profilaci tohoto časopisu lidová strana jako vydavatelka zareagovala odnětím registrace, založili Tomáš s Voříškem na počátku roku 1991 svůj vlastní list, jímž byl právě *Týdeník Politika*. Prohlubující se antisemitské a protirežimní zaměření periodika vyvolávalo silící kritickou kampaň, do níž se zapojil liberální tisk, demokratické parlamentní složky a Federace židovských náboženských obcí v ČR.

První trestní oznámení bylo na *Týdeník Politika* podáno již v říjnu 1991. Navzdory volání novinářů a politiků po zastavení časopisu, vyjádřeném mimo jiné veřejnou akcí redaktora *Reflexu* J. X. Doležala, který několik výtisků časopisu zapálil na stolku pouličního prodejce, vycházel *Týdeník Politika* až do 17. prosince 1992, kdy policie v tiskárně zabavila jeho poslední, 97. číslo. Za publikaci řady textů (v předposledním čísle to byl například *Částečný seznam Židů a židovských míšenců v současné kultuře ČR* nebo poplašná zpráva o válce, která bude doprovázet rozdělení Československa) byl nakonec Josef Tomáš 22. září 1994 Obvodním soudem pro Prahu 1 odsouzen k sedmi měsícům odnětí svobody podmíněně a k zákazu publicistické činnosti na dva roky. V druhé instanci byl ještě téhož roku

Suk: „Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989–1992)“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 276–312, zde s. 301–305.

146) Milan Šmíd: „Bulvární tisk a zveřejněný materiál „Senzační odhalení pozadí událostí loňského 17. listopadu“. Studie vypracovaná v listopadu 1990 pro Syndikát novinářů“, *Loučez*, <<http://www.louc.cz/04/1200319.html>>, přístup 25. 8. 2014.

147) Srov. např. J. Herczeg: *Trestné činy z nenávisti*, cit. dílo, s. 40.

trest zpřísněn o propadnutí zbylých výtisků *Týdeníku Politika*.¹⁴⁸ Své vydavatelské aktivity Tomáš poté již neobnovil.

Na průtazích v kauze *Týdeníku Politika* se podepsaly mimo jiné velké rozdíly v názorech tehdejších úředníků, policistů, ale i nakladatelů, historiků, spisovatelů a dalších znalců nejen na to, co je antisemitismus, ale i ohledně toho, zda lze vůbec v demokratické společnosti vyjadřování jakýchkoli názorů stíhat. První trestní oznámení na *Týdeník Politika* bylo takto odloženo na základě posudku pracovníka Ústavu soudobých dějin ČSAV, archiváře Rudolfa Jičína. Ten na okraj spisu Henryho Forda *Mezinárodní Žid*, který *Týdeník Politika* otiskoval na pokračování podle textu prvního českého vydání z roku 1924, v roce 1992 napsal:

Zakazování jakéhokoli filozofického díla nelze nazvat jinak než porušováním základního lidského práva a odsuzováním občana do role nesvéprávného individua, kterému musí někdo moudřejší určovat, co má číst a co si má myslet.

Stanovisko demokraticky smýšlejících odpůrců díla by mělo být následující: Jsme přesvědčeni, že kniha je antisemitská. Zde je, přečtěte si ji a učiňte si o tom sami svůj názor. [...]

V demokratickém státě by také mělo být zbytečné připomínat, že vydáním knihy vydavatel nepředkládá názor svůj, ale autora, a že je na čtenáři – na svéprávném čtenáři – aby si sám vybral, s čím hodlá souhlasit či nesouhlasit. [...] Společnost ohrožují zcela jiné věci než knihy, o které se navíc zajímá jen nepatrné procento občanů.¹⁴⁹

Od Jičínova dobrozdání se následně distancoval ředitel Ústavu soudobých dějin ČSAV, historik Vilém Prečan. Podobně se v rámci trestního stíhání, soudního projednávání i ve veřejném prostoru střetaly benevolentní a prohibitivní postoje při příležitosti dalších pokusů o represii antisemitských a rasistických publikací první poloviny devadesátých let.

První zakázanou knihou v polistopadovém Československu se stala edice *Protokolů sionských mudrců*, kterou slovensky v dubnu 1991 pod titulem *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov* vydalo bratislavské nakladatelství Agres. Tím, kdo majiteli Agresu Martinu Alexanderu Šavelovi předal českou předlohu knihy, byl již zmíněný Miroslav Dolejší.¹⁵⁰ Pseudonym Robert Helebrandt, pod nímž brožura vyšla, lze vztáhnout buď k Dolejšímu, nebo i ke skupině dalších osob, které se podle dikce úvodní stati na vzniku české předlohy pro slovenské vydání zřejmě již v sedmdesátých letech podílely.¹⁵¹

Bratislavská brožura zpřístupnila nové, tiskem dosud nepublikované znění klasického díla moderního antisemitismu. Vzniklo překladem a textovou kontaminací historických francouzských, anglických a německých edic z prvních tří dekád 20. století s přihlédnutím k oběma českým překladům z téže doby, jejichž autory byli V. Zábranský (1909,

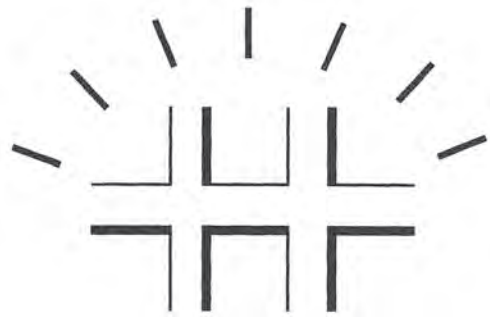
148) M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 382–386; Jan Brabec: „Vysoká politika“, *Respekt* 3, 1992, č. 5, s. 7.

149) Jaroslav Voříšek: *Pražský politický proces 1994 ve věci Týdeníku Politika*, b. m., b. d., s. 16, 20. Dostupné na neonacistickém webu *Národně vzdělávací institut*, <http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Prazsky_politicky_proces_ve_veci_tydeniku_politika-jaroslav_vorisek.pdf>, přístup 22. 8. 2014.

150) Ivo Budil, Věra Tydlitátová, Lena Arava-Novotná, Zbyněk Tarant: *Encyklopedie dějin antisemitismu*, Západočeská univerzita v Plzni 2013, CD-ROM, s. 60–62.

151) Robert Helebrandt: *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 16.

Otevřené mříže komunistické cenzury Edice, ve které majitel nakladatelství Agres a vydavatel týdeníku *Hlas Slovenska* Martin Alexander Šavel vydával práce Miroslava Dolejšího a dalších českých autorů z okruhu *Týdeníku Politika*, nesla název Zlatá mreža (nakladatel založil ještě edici Veselá mreža). Šlo o evidentní odkaz na komunistickou cenzuru, což podtrhoval také kratičký aktualizační „prolog“ k edici *Protokolů sionských mudrců* v brožuře *Kniežatá zloby*:

Za posledních přibližně sto rokov, kedy sa Európania začali po prvýkrát zoznamovať s obsahom *Protokolov síónskych mudrcov*, celých štyridsať päť rokov nemala mladá generácia Čechov a Slovákov možnosť čítať tento dokument. Knižné vydania z predvojnového a vojnového obdobia boli systematicky ničené a nové edície boli zakázané.

Zdá se pravděpodobné, že oba programové antisemitské spisy, jež Miroslav Dolejší Šavelovi předal, vznikly již v době socialistické diktatury v podzemním kroužku, který vedle antisemitských idejí sdílel zřejmě i ultrakonzervativní náboženské postoje odpůrce II. vatikánského koncilu arcibiskupa Marcela Lefebvra. Doloženo je to v případě brožury *Genéza sionizmu*, jejíž text je opatřen úvodní autorskou poznámkou datovanou 8. února 1978.

Prostřednictvím bratislavského nakladatelství Agres se tak v krátkém období mezi pádem rozptýlené cenzurní soustavy a zformováním polistopadového cenzurního systému vynořila jedna z periferních podob neoficiálního kulturního života období socialistické diktatury.

Zdroj: Robert Helebrandt: „Prológ“, in též: *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 3; [Nakladatelský seznam edice Zlatá mreža], in Robert Helebrandt: *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 66; [Poznámka podepsaná „Autor“], in Karel Halbich: *Genéza sionizmu*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 5; [Nakladatelský seznam edic Zlatá mreža a Veselá mreža], in Karel Halbich: *Genéza sionizmu*, Bratislava, Agres 1991, s. 97.

vl. jm. Čeněk Brabec) a František Komrsek (1926). Vlastnímu pamfletu v brožuře předcházela montáž-předmluva, zahrnující úryvky ze starší antisemitské literatury (například Václav Březnovský: *Řeč rabína Eichhorna. V židovských chapadlech*), dokumenty o jejích konfiskacích rakouskou cenzurou, „historii“ pamfletu i výroky o pravdivosti jeho obsahu.

V nakladatelských soupisech vydané a připravované produkce Agresu byla brožura označena za první díl „trilogie z dějin zednářského hnutí“. Jako druhý díl trilogie vyšla o dva měsíce později – opět slovensky – pseudohistorická studie *Genéza sionizmu* (česká předloha nesla údajně název *Ve spárech sionismu*), dokládající platnost *Protokolů* vyhledáváním projevů židovského spiknutí v moderních dějinách. Vrcholem této tendence se podle autora či autorů studie, vycházejících z idejí biskupa Marcela Lefebvra, stal II. vatikánský koncil. Brožura byla tentokrát podepsána jménem Karel Halbich, za nímž je patrně třeba znovu hledat Dolejšího anebo společenství, v jehož okruhu vznikl již překlad *Protokolů*.¹⁵²

¹⁵²⁾ M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 383; Martina Palovčíková: „Šavel obviněn z rasismu“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 16, 19. 1., s. 6.

Na podzim 1991, tedy ještě v době trvání česko-slovenské federace, byl prodej obou publikací slovenskými republikovými úřady zakázán; část nákladu propadla konfiskaci, Šavel však knihy prodával dál. V březnu následujícího roku mu bylo 900 výtisků zabaveno českou policií v Olomouci, kam je přivezl na knižní veletrh.¹⁵³ Proti konfiskaci se tehdy postavili někteří čeští nakladatelé, kteří se veletrhu Libri také účastnili. Svůj protest odůvodnili tím, že sice nesouhlasí s profilem vydavatelské činnosti M. A. Šavela, ale odmítají „podobný administrativní přístup“ jako „nebezpečný precedens“ dalšího porušování svobody tisku.¹⁵⁴ Soudní proces s Šavelem se na Slovensku vlekl následujících dvanáct let a byl bez pravomocného výsledku ukončen vydavatelovou smrtí.

V době, kdy došlo k zákazu slovenského vydání *Protokolů*, vydal v Praze jejich první porevoluční českou edici Miroslav Gabriel (*Sionské protokoly. Protokoly ze shromáždění sionských mudrců*, 1991).¹⁵⁵ Za brožuru s jazykově modernizovaným textem Komrskova překladu z roku 1926 byl i on obviněn z trestného činu podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka podle § 260 tehdejšího trestního zákona. I když se vydání Gabrielovy publikace (vyšla v nákladu 5 000 výtisků) časově shodovalo s nástupem ultrapravicové scény a antisemitské vyznění anonymní předmluvy, která v brožuře *Protokoly* uváděla, bylo jen slabě odcloněno poznámkou o nutnosti kritického přístupu k textu; z kontextu případu se zdá, že Gabriel nemusel být veden ideovými, ale především ekonomickými motivy. K tomuto názoru dospěl v první instanci také Obvodní soud pro Prahu 5, jenž nakladatele 8. července 1994 nejprve zprostil obžaloby s odůvodněním, že se vydáním knihy *Sionské protokoly* pokusil „prosadit se jako podnikatel“, a to v době, kdy ani ve vzdělané společnosti nepanovalo ještě podle mínění soudu o závadnosti vydávaného spisu jasné povědomí (jako svědek obhajoby vystupoval v procesu jeden z protagonistů tzv. normalizace na FF UK, historik Josef Haubelt).¹⁵⁶ Po sérii odvolání státního zástupce byl nicméně Miroslav Gabriel Obvodním soudem pro Prahu 8 dne 23. října 1996 shledán vinným jiným trestným činem, než pro který byl původně stíhán, a odsouzen pro podněcování k národnostní a rasové zášti podle § 198 trestního zákona.¹⁵⁷

Rozsudek nad Josefem Tomášem i Miroslavem Gabrielem symbolicky ukončoval ranou etapu polistopadového vývoje, charakterizovanou krajním uvolněním hranic veřejného prostoru. Vyjadřoval nově nabyté odhodlání demokratického státu regulovat pravicově extremistická média i za cenu represe. Odsouzením vydavatele prvního a posledního celostátního antisemitského časopisu šířeného v běžné distribuční síti přitom nezanikly názory, které časopis hlásal. Jejich nositelé si ovšem od druhé poloviny devadesátých let postupně osvojili jiné, obtížněji kontrolovatelné komunikační metody a distribuční kanály – časopisy rozmnožované ve formě zínů, jejich prodej přes anonymní poštovní schránky nebo z ruky do ruky na koncertech neonacistických hudebních skupin či při fotbalových

153) „Vyjádření vydavatelství Agres k zabavení knih“, 14. 3. 1992, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: 19920314D00927.

154) Tamtéž.

155) –tp: „Protokoly sionských mudrců“, *Respekt* 3, 1992, č. 15, s. 6.

156) „Vydavatel Sionských protokolů potřetí zproštěn viny“, 8. 7. 1994, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: 19940708C01470.

157) J. Herczeg: *Trestné činy z nenávisťi*, cit. dílo, s. 85–87.

utkáních;¹⁵⁸ na přelomu století se pak stěžejním kanálem šíření nenávistných obsahů stal internet. K čemu tedy ve druhé polovině devadesátých let ve skutečnosti došlo, bylo oddělení oficiální polistopadové kultury od těch textů, projevů a postojů, které se z hlediska konsolidované společnosti ukázaly jako nepřijatelné.

Transgrese jako obchodní model

Gabrielův případ předznamenal nový fenomén, který s sebou přineslo pozvolné ustalování hranic oficiální kultury v polovině devadesátých let. Jeho projevem bylo záměrné atakování těchto hranic v zájmu atraktivního a v důsledku toho i komerčně úspěšného nakladatelského programu. Nositeli těchto pokusů již nebyly stranické nebo ideologicky motivované vydavatelské podniky, obsluhující specifické publikum ultrapravice, ale regulární nakladatelství s širším literárním a kulturním záběrem. Státní orgány odpověděly nejprve na tento typ nakladatelské činnosti represí. Avšak poté, co soudní moc dospěla po řadě peripetií k výkladu, podle něhož je podobné podnikání morálně pochybné, ne však trestné, se tyto snahy o represii ukázaly jako neúčinné.

V polovině devadesátých let se jako ohnisko transgrese kulturních norem profilovalo olomoucké nakladatelství Votobia. Podnik, k jehož zakladatelům patřily osobnosti moravského samizdatu navazující na excentrické pojetí vydavatelské činnosti Josefa Floriana, se v angloamerické větvi svého programu zaměřoval na beatnickou a undergroundovou literaturu padesátých a šedesátých let 20. století.¹⁵⁹ Antioficiální východiska svého programu představitelé nakladatelství trvale zdůrazňovali: „Vždy jsme říkali, že se chceme věnovat kontroverzním nebo okrajovým tématům a chceme nabízet pohled z různých stran. Nejsme ti, kteří by cenzurovali.“¹⁶⁰

Se zájmem o psychedelickou kulturu šedesátých let a její návody na překračování hranic vědomí, s rozšířením marihuany jako relaxační drogy mládeže, k němuž došlo v prvních letech po demokratické revoluci, i s vysokou podporou legalizace měkkých drog, která v Česku v této době předbíhala formulaci státní drogové politiky, souvisel překlad „marihuanové kuchařky“ kalifornského autora Adama Gottlieba *Vaříme s konopím*, vydaný ve Votobii roku 1995. Za drobný paperback, nabízející uživatelům marihuany a hašiše informace, „jak za své peníze [...] dosáhnout nejlepšího opojení“¹⁶¹ byli majitelé Votobie Tomáš Koudela, Jaroslav Vacl a Petr Jüngling od konce října 1995 stíháni pro trestný čin šíření toxikomanie.¹⁶² Po nejednoznačném vývoji trestního řízení i soudního procesu (první rozhodnutí vyzněla ve prospěch stíhaných) potrestal nakonec 9. prosince 1997 Okresní soud v Olomouci Tomáše Koudelu, který nakladatelskou smlouvu na vydání knihy podepsal, podmíněčným trestem vězení v trvání čtyř měsíců s odkladem na jeden rok, ostatní majitelé nakladatelství byli pro nedostatek důkazů osvobozeni.¹⁶³ V důsledku amnestie,

158) Vladimír Majer: „Stíhání za propagaci rasové zášti“, *Československé listy* 9, 2000, č. 273, 24. 11., s. 3.

159) Iva Málková: „Fenomén Votobia. Stará cesta?“, in Pavel Janáček (ed.): *Česká a slovenská literatura dnes. Sborník referátů z literárněvědné konference 39. Bezručovy Opavy (16.-18. 9. 1996)*, Praha - Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR - Slezská univerzita 1997, s. 164-167.

160) Slova Tomáše Koudely citovala Ivana Pustějovská v článku „Votobia chce být nadále kontroverzní“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 51, 2. 3., regionální mutace - rubrika Kultura ze střední Moravy, s. 3.

161) Adam Gottlieb: *Vaříme s konopím*, přel. Roman Panáček, Olomouc, Votobia 1995, s. 7.

162) Petra Ševčíková: „Vydavatelé stíháni za knihu o konopí“, *Lidové noviny* 8, 1995, č. 254, 31. 10., s. 4.

163) „Za konopnou kuchařku dostal majitel nakladatelství Votobia podmíněný trest“, *Lidové noviny* 10, 1997,

kteřou v únoru 1998 vyhlásil při svém nástupu do druhého funkčního období prezident Václav Havel, byl Koudelovi trest zrušen a případ se tak nedostal k ústavnímu soudu, kam se nakladatel (sám činný jako básník i prozaik pod vlastním jménem i pod pseudonymem Jan Vrak) hodlal odvolat.¹⁶⁴ Součástí rozvětvené kauzy Votobie byly rovněž dílčí procesy s jednotlivými pracovníky nakladatelství za odepření výpovědi či za kritické výroky na adresu žaloby a také vyšetřování knihkupců, kteří knihu prodávali. Odsouzeno bylo i několik uživatelů, kteří z knihy vycházeli při přípravě vlastních konopných produktů.¹⁶⁵

Ostrou konfrontaci mezi nakladatelstvím, jež se podobně expanzivně jako v kulturní oblasti chovalo i při rozšiřování svého podnikatelského záběru, a jeho zastánci z řad publicistů a umělců na jedné straně a policíi a žalobci na straně druhé doprovázela veřejná kampaň proti omezování svobody slova. Petici, kterou ve spolupráci s žalovanými nakladateli organizoval novinář a propagátor legalizace marihuany J. X. Doležal, podepsaly během tří prvních měsíců více než tři tisíce osob, mezi prvními signatáři byli přítom tehdejší předseda Syndikátu novinářů ČR Rudolf Zeman, prozaik Jan Pelc nebo básník Jiří Rulf.¹⁶⁶ Do kampaně se zapojil také jeden z autorů nakladatelství, americký básník Allen Ginsberg, který v dopisu na podporu Votobie napsal:

Trestní stíhání pro „šíření toxikomanie“ za vydání knihy *Vaříme s konopím* mi připadá jako návrat nezodpovědné státně byrokratické mánie. „Toxik“ v řecké etymologii znamená jed, ale kuchařka ani konopí nejsou jedovaté. Komentáře šéfa protidrogového centra Jiřího Komorouse a vyšetřovatele olomoucké policie Václava Matoucha, tak jak je cituje *Prague Post*, nedávají žádný smysl. To, že policejní akce je označována za „správnou a nutnou“, zní jako blábol sovětských stalinistů či amerických ultrapravičáků. Spojovat kuchařku konopí s důsledky drogového návyku je zcela absurdní a nepřiměřené. [...] Celý případ mi silně připomíná pronásledování skupiny Plastic People of the Universe v sedmdesátých letech.¹⁶⁷

Přestože na několik provokativních nápadů, jak prezentaci tématu vystupňovat, nakladatelství v době vyšetřování a procesu podle vlastních vyjádření rezignovalo, publikace s drogovou tematikou vydávalo dál. Šlo například o Ginsbergovu stať o prohibici konopných drog v USA *Velký marihuanový švindl* (1996) nebo Doležalovu publicistickou studii *Marihuana* (1997). Zájmu médií současně Votobia využívala k propagaci celé této větve svého edičního programu. Její prezentace se stala například součástí československého přednáškového turné J. X. Doležala, spojeného s výstavou *Krása drog*.¹⁶⁸ Prodaný

č. 289, 10. 12., s. 4. K chronologii kauzy (dík, toš): „Události v případě nakladatelství Votobia“, *Mladá fronta Dnes* 8, 1997, č. 297, 19. 12., regionální mutace *Ze střední Moravy*, s. 2.

164 Ladislav Spurný: „Spolumajitel Votobie osvobozen v rámci amnestie“, *Moravský den* 9, 1998, č. 30, 5. 2., s. 4; Michal Šverdlík: „Proces s Votobíi kvůli knize o konopí definitivně skončil, precedens však nepřinesl“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 51, 2. 3., s. 3.

165 „Soud potrestal učně, který vařil podle konopné kuchařky“, *Lidové noviny* 11, 1998, č. 22, 27. 1., s. 4; (OT): „Drogový záhumenek sklídili za majitele sokolovští policisté“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 235, 7. 10., regionální mutace - rubrika *Kriminalita ze západních Čech*, s. 4.

166 „Vydání marihuanové kuchařky schvaluje více než tři tisíce lidí“, *Moravskoslezský den* 8, 1997, č. 76, 1. 4., s. 3.

167 Josef Rauwolf: „Básník versus justice. Rozhovor s Allenem Ginsbergen“, *Týden* 3, 1996, č. 35, s. 75.

168 Jiří X. Doležal: „Směřem k Balkánu“, *Reflex* 7, 1997, č. 24, s. 14.

náklad Gottliebova průvodce fyziologickými účinky konopných látek a marihuanovou gastronomií přesáhl ještě před vynesením závěrečného rozsudku deset tisíc výtisků, což představovalo pětinasobek původních očekávání nakladatelství. Zájem médií o dramaticky eskalovanou kauzu udržoval knížečku *Vaříme s konopím* v žebříčcích bestsellerů po čtyři roky.¹⁶⁹

Do žebříčků nejprodávanějších knih se dostaly také další ediční počiny, kterými Votobia na marihuanovou kuchařku navázala a jimiž za velkého zájmu médií ohledávala nejen možné hranice hlásání rasistických názorů, ale také zasahování do soukromí politicky exponovaných osob. Šlo o knihu *Protokoly sionských mudrců. Pravda, nebo podvrh?* (1996), v níž studii polského historika a publicisty Janusze Tazbira doprovázelo faksimile Komrskova vydání *Protokolů*,¹⁷⁰ dále o edici svazku, který Státní bezpečnost na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vedla na pozdějšího exilového aktivistu a od devadesátých let představitele sociálnědemokratické strany Jana Kavana,¹⁷¹ nebo o spisy Petra Bakaláře, vyjadřující sympatie pro eugeniku a racionalizující s přispěním vědeckého stylu rasistické nebo antisemitské stereotypy (například *Tabu v sociálních vědách*, 2003). Využití kontroverze jako obchodního modelu tak charakterizovalo ediční činnost Votobie až do krachu nakladatelství v polovině nulté dekády.

V případě titulu *Protokoly sionských mudrců. Pravda, nebo podvrh?* uchránilo nakladatelství Votobia od justičního postihu především to, že publikace měla charakter komentovaného vydání, které se prostřednictvím redakčních textů i Tazbirova historického rozboru od antisemitské klasiky důsledně distancovalo. Absence podobného vědeckého komentáře se stala důvodem nebyvavě vysokého trestu, k němuž byl v první instanci odsouzen Michal Zítka, vydavatel prvního úplného českého překladu Hitlerova spisu *Mein Kampf*. Programová autobiografie Adolfa Hitlera byla v českém prostředí od třicátých let známa z výkladu a shrnutí, které před válkou pořídil novinář a znalec dějin politické filozofie František Bauer;¹⁷² po demokratické revoluci byla Bauerova parafráze vícekrát reeditována, poprvé s výkladem historika Františka Svátka o Bauerovi a o aktuálním stavu bádání o nacismu jako součást knihy *Hitlerův Můj boj očima historiků* (1994). Počátkem devadesátých let vznikl rovněž český výbor z Hitlerova spisu: jeho hlavní partie přeložil a do historického kontextu zasadil literární a divadelní kritik Jiří Hájek.¹⁷³ Společným znakem těchto starších edic byla převaha komentáře nad původním Hitlerovým textem. Ve vydání *Mého boje* (česká podoba názvu byla uvedena uvnitř knihy, na černých deskách se objevil německý titul spolu se zlaceným znakem NSDAP) v Zítkově nakladatelství Otakar II. došlo k obrácení tohoto poměru mezi ideologickým textem a odborným komentářem.

169) Petr Mikeš: „V nakladatelství Votobia se už nevaří z vody“, rozhovor s šéfredaktorem nakladatelství vedl Josef Mlejnek, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 265, 12. 11., s. 13.

170) Leo Pavlát: „Protokoly sionských mudrců jako precedens“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 39, 15. 2., s. 8; Daniel Anýž: „Votobia vydala sporné sionské protokoly“, *Mladá fronta Dnes* 7, 1996, č. 35, 10. 2., s. 18; Václav Burian: „Protokoly a paranoidní vykladači dějin“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 75, 22. 2., s. 8.

171) Přemysl Vachalovský, John Bok: *Kato. Příběh opravdového člověka*, Olomouc, J. W. Hill 2000. Nakladatelství J. W. Hill bylo majetkově i personálně s Votobíí provázáno.

172) František Bauer: *Můj boj. Hitler o sobě a svých cílech*, Praha, Orbis 1936.

173) *Hitlerův Mein Kampf. Z bible německého nacionálního socialismu s komentářem Jiřího Hájka*, Litvínov, Dialog 2000.

Pětisetstránkový Hitlerův spis v úplném překladu, který na základě agenturního zprostředkování pořídil Slavomír Michalčík, doprovázela dvoustránková, v jednotlivostech faktograficky nedbalá nakladatelova předmluva. Podobně jako text na přebalové pásce nenechávala čtenáře na pochybách, že drží v ruce problematický spis, jehož zveřejnění není samozřejmostí a musí být odůvodněno vyšším zájmem. Společenská odpovědnost nakladatele byla na pásce vyjádřena jeho slibem (s druhou stranou předem neprojednaným) udělit Akademii věd ČR grant „na historické zhodnocení [...] vlivu“ Hitlerova spisu „na český nacismus“. Dále se Zítka v předmluvě distancoval od utrpení, které nacionální socialismus způsobil, odvolával se na „právo vědět, jak myslel ten, který kdysi změnil svět“, a prezentoval zpřístupnění integrálního a autentického díla Adolfa Hitlera jako cestu, jak dát konečně kritice nacismu „pevné a nevyvratitelné základy“.¹⁷⁴

Produkce Zítkova nakladatelství Otakar II., jehož „edičním ředitelem“ byl spisovatel a teoretik dětské literatury Otakar Chaloupka,¹⁷⁵ měla komerční profil i tam, kde čerpala z vyšší kultury. Nakladatelství vydávalo reedice školní klasiky od volných autorů, prověřené tituly české humoristické literatury, současný anekdotický folklor (tzv. Murphyho zákony), literární zpracování televizních seriálů, příručky pro úspěšný osobní život, politickou publicistiku a směs dalších publikací, jež spojoval především určitý dráždivý aspekt tématu či autorství. *Můj boj* vyšel v březnu 2000 v rámci série politických textů z dějin moderní doby, spojené nakladatelským heslem „Knihy, které změnily svět“, a to po *Komunistickém manifestu* a *Deklaraci nezávislosti Spojených států amerických a Ústavě Spojených států amerických*. Také vydání Hitlerova *Mého boje* provázela nedostatečná péče o text: omylem vyšel v nezkorigovaném znění.¹⁷⁶ K důvodům patřil i spěch nakladatele, aby se edice uskutečnila před nástupem platnosti tehdy právě schvalovaného autorského zákona č. 121/2000 Sb. Ten s účinností od 1. prosince 2000 prodloužil ochrannou lhůtu z padesáti na sedmdesát let od úmrtí autora (nositelem autorských práv po Adolfu Hitlerovi je ministerstvo financí bavorské zemské vlády).

Otázka legálnosti vydání byla vznesena hned v prvním článku, jímž na *Mein Kampf* 21. března 2000 upozornil bulvární deník *Blesk*, a procházela celou diskusí, která se následně rozpoutala v tisku, televizi a rozhlasu. Do dvou dnů začalo okolnosti vydání a distribuce knihy prošetřovat Obvodní státní zastupitelství pro Prahu 1. V průběhu tří měsíců, do června 2000, kdy policie začala zabavovat dosud nerozprodáný náklad u distributora i v regionální knihkupecké síti, vystoupil náklad Hitlerova *Mého boje* z původně vytištěných 6 000 na 106 000 kusů; konfiskaci propadlo jen přibližně 12 000 z nich.¹⁷⁷

Tento mimořádný komerční úspěch bral v úvahu Obvodní soud pro Prahu 7, když 11. prosince 2000 shledal Michala Zítka vinným z trestného činu podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka podle § 260 trestního zákona a za

174) Redakce: „Nakladatelská předmluva“, in Adolf Hitler: *Můj boj. Dva svazky v jednom. Nezkrácené vydání*, přel. Slavomír Michalčík, [Praha], Otakar II. 2000, s. 5–6, zde s. 5.

175) Srov. M. Zítka: *Můj pětiletý boj*, cit. dílo, s. 5.

176) Tamtéž, s. 28–29. Viz též např. rozbor chybného překladu jiného svazku ze série *Knih, které změnily svět*, *Kladivo na čarodějnice* – Zuzana Silagiová: „Kladivo na čarodějnice? Ba ne, to je kladivo na čtenáře“, *TOP* 14, 2003, č. 66, s. 4–5.

177) Jan Bauer: *Libri prohibiti. Seznam zakázaných knih v Čechách od roku 1989. Černá kniha české demokracie*, Praha, Otakar II. 2000, s. 85–88.

objednání překladu, vydání knihy a její předání do volného prodeje ho potrestal nejen odnětím svobody na tři roky podmíněně s odkladem na pět let, ale také pokutou ve výši dvou milionů Kč:

Vydání této knihy v současnosti nikoli jako historického dokumentu [...], bez jakéhokoliv komentáře, pouze s předmluvou, která jako historicky nepřesná je prakticky zavádějící, a s takovou grafickou úpravou je záležitostí, která je zcela nepochybně schopna u jedinců nebo skupin osob, které z nejrůznějších důvodů nejsou schopny uvědomit si nebezpečí spojená s antisemitismem, vyvolat národnostní a rasovou zášť mající schopnost přerůst i v tzv. pogromy a další protizidovské, případně protiromské akce. Ostatně svědky podobných akcí jsme již dnes, tedy v době, která politickou rozháraností stále ještě slabé demokracie a nedobrou ekonomickou situací není nepodobná době, kdy inkriminovaná kniha vznikla. V této době demokracie nemůže být bezbřehá a musí mít mechanismy, chránící společnost před podobnými útoky, byť působícími jen na některé členy nebo vrstvy této společnosti.¹⁷⁸

V dalším průběhu kauzy, která od počátku vyšetřování do pravomocného rozhodnutí trvala pět let, nejprve nižší články soustavy obecných soudů odmítaly Zítkovu interpretaci dokumentu jako čistého historického textu, na něž si má čtenář udělat názor sám. Proti tomuto výkladu razily pojetí, podle něž se z problematického textu stává trestně nepostižitelný dokument až tehdy, je-li vydán vědecky a jsou k němu připojeny paratexty – komentáře, vysvětlivky, předmluvy či doslovy –, které jeho závadnost objasňují a uvádějí příslušná tvrzení do souladu s pravdou.

Odišně tento předpoklad nahlédl Nejvyšší soud ČR ve svém prvním klíčovém rozhodnutí v dané kauze z 24. července 2002. V něm odmítl rovněž to, že by záměr nakladatele vydělat na sporné knize mohl být z hlediska trestního práva pojímán jako relevantní, nebo dokonce přítěžující okolnost:

Nalézací soud se v průběhu řízení zaměřil na otázku, zda předmětná kniha byla vydána jako historický dokument, či nikoli. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že z hlediska naplnění úmyslu obžalovaného je zcela irelevantní, zda vydání knihy *Mein Kampf* bylo či nebylo doprovázeno historickou předmluvou, příp. poznámkovým aparátem apod., a zda tedy mělo charakter historického dokumentu či pramenu nebo kritické edice, neboť i případná historická předmluva či poznámkový aparát by nemusely znamenat, že obviněný nejednal v úmyslu podporovat nebo propagovat hnutí, které má na mysli ustanovení § 260 tr. zákona. Proto z hlediska formulace skutkové podstaty trestného činu podle § 260 tr. zákona a zejména subjektivní stránky tohoto trestného činu takové zjištění není podstatné. Není totiž vyloučeno, aby i dílem-knihou vydanou ve formě historického dokumentu bylo propagováno či podporováno hnutí směřující k potlačení práv a svobod člověka. Naopak ze samotné skutečnosti, že určité dílo (kniha) nemá formu historického dokumentu, nelze učinit závěr, že tímto dílem je úmyslně takové hnutí propagováno nebo podporováno. V tomto směru je třeba zdůraznit, že obviněný M. Z. je nakladatelem, a proto jeho jednání směřuje logicky a v souladu s tímto

178) „Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 7 z 11. 12. 2000“, *Politický zápisník Bohumila Doležala*, <<http://www.bohumildolezal.cz/texty/u048-03.htm>>, přístup 25. 8. 2012.

postavením především k dosažení zisku. Z tohoto důvodu nelze v neprospěch obviněného z hlediska subjektivní stránky přičítat jeho vlastní vyjádření v rozhovoru v časopisu *Nové knihy*, kde zdůraznil, že knihy prodává a obchoduje s nimi, neboť je nevydává, aby prodal.¹⁷⁹

Druhé, závěrečné rozhodnutí Nejvyššího soudu z 10. března 2005 pak zavedlo do rozhodování justičních orgánů takový výklad § 260 trestního zákona, podle kterého nelze ze samotného vydání v minulosti vzniklého ideologického spisu vyvozovat nepřímý úmysl nakladatele podpořit nebo propagovat hnutí směřující k potlačení práv a svobod člověka. A to ani v takovém případě, kdy hnutí či organizované skupiny vycházející z příslušné nezákonné ideologie v současnosti existují a působí. Jak v souladu s tím soud uzavřel, přestože „vydání knihy Adolfa Hitlera *Mein Kampf* ve shora zmiňovaném nákladu je vzhledem k obsahu tohoto díla počinem mimořádně nevkusným a přičítám se jakýmkoliv zásadám nakladatelské (publikační) etiky“, nelze v jednání Michala Zítka spatřovat trestný čin.¹⁸⁰

Prostoru pro komodifikaci tištěných nacistik, který vznikl rozhodnutím Nejvyššího soudu ČR v případě *Mein Kampf*, využili zvláště agresivním způsobem překladatel Pavel Kamas a grafik Lukáš Novák. Ti v roce 2012 začali v Brně pod hlavičkou společnosti Guidemedia etc. vydávat propagandistické spisy z doby nacionálního socialismu i původní publikace, revidující dosavadní vědecký výklad dějin třetí říše, Protektorátu Čechy a Morava a zejména vztahu nacistického Německa a českého národa. Nakladatelství Guidemedia zdůrazňuje ryze komerční motivace své činnosti (podle Kamase je „Hitler jednou z nejlepších obchodních značek na světě, podle některých marketingových studií sugestivnější než Coca-Cola“¹⁸¹). Blízkost popíračskému blogu *Náš směr* a autorský podíl jeho vydavatele Lukáše Beera na produkci nakladatelství nicméně svědčí o blízkosti tohoto podniku k intelektuálnímu zázemí krajní pravice. Její „studie“ o kladném vztahu nacistů k českému národu pomáhají překlenout na první pohled patrný rozpor mezi uctíváním Hitlerovy politiky a zároveň vlastního národa.¹⁸²

Jako svůj první titul vydalo nakladatelství Guidemedia v prosinci 2012 svazek Hitlerových projevů z let 1939–1942 (Adolf Hitler: *Projevy*). Publikaci vybavilo množstvím vnějších znaků vědeckého vydání, předmlouvou, doslovem, anotacemi Hitlerových řečí, komentáři k jejich periodizaci, soupisem pramenů i vysvětlivkami. Obsah tohoto aparátu s patrnými stopami antisemitismu a obhajoby válečných plánů třetí říše nenechává na pochybách, že kniha představuje koncepční projev historického revizionismu. V září 2013 byli oba majitelé nakladatelství, Lukáš Beer jako autor průvodních textů v knize i samotná vydavatelská firma obviněni policií z trestného činu popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidy.¹⁸³ Předmětem žaloby se v jejich případě nestaly

179) Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 24. 7. 2002, sp. zn. 5 Tdo 337/2002, dostupné z <www.nssoud.cz>.

180) Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 10. 3. 2005, sp. zn. 3 Tdo 1174/2004, in M. Zítka: *Můj pětiletý boj*, cit. dílo, s. 123–155, zde s. 155.

181) Luděk Navara: „Hitler jako značka“, *Mladá fronta Dnes* 24, 2013, č. 181, 6. 8., s. A12.

182) Nancy Waldmann: „Zásadní otázka mezi neonacisty“, přel. Jan Černý, *Já du. Mladý česko-německý internetový magazín*, Goethe-Institut, listopad 2013, <<http://www.goethe.de/ins/cz/prj/jug/the/ext/cs11877938.htm>>, přístup 12. 9. 2014.

183) „Policie stíhá za vydání Hitlerových projevů vydavatele i autora“, *Lidovky.cz*, 25. 9. 2013, <http://www.lidovky.cz/policie-stiha-za-vydani-hitlerovych-projevu-vydavatele-i-autora-px8-/kultura.aspx?c= A130925_172957_ln_kultura_ml>, přístup 12. 9. 2014.

vlastní texty Adolfa Hitlera, ale Beerovy komentáře. V době redakce naší knihy Městský soud v Brně v první instanci nakladatele osvobodil.¹⁸⁴ Toto rozhodnutí počátkem roku 2015 potvrdil i Krajský soud v Brně jako soud odvolací.

Hranice soukromí a dobrého jména

Jen marginálně se následná cenzura za poslední čtvrtstoletí dotkla textů beletrie, krásné literatury. Systémovou výjimku představují zásahy odůvodněné ochranou osobnostních práv, ať už byly vedeny prostředky občanského či trestního práva, anebo třeba zákonů mediálních. Tyto spory, jejichž podstatou je vždy reprezentace konkrétních osob v textech, se z principu dotýkají takových literárních žánrů, jako je publicistická reportáž nebo – a to již cele na literárním poli – klíčový román či drama. V ohnisku podobného sporu se ocitlo například satirické drama Davida Drábka *Koule*, vysílané v Českém rozhlase na počátku roku 2011. Satira o bývalé koulařce „Mileně“, oběti předlistopadového státního dopingového systému, se z podnětu někdejší úspěšné československé reprezentantky v lehké atletice Heleny Fibingerové stala předmětem hlasování Rady Českého rozhlasu.¹⁸⁵ Linii podobných sporů lze však sledovat zpět až do počátku devadesátých let. Zřejmě prvním, kdo tehdy právně napadl svou reprezentaci v literárním díle psaném *à clef*, byl dramatik a novinář Karel Steigerwald. Ohradil se proti jednomu z raných polistopadových klíčových románů bulvárně-politického charakteru *Obsluhoval jsem prezidentova poradce*, jehož autorem byl novinář a spisovatel Martin Nezval.

V roce 1993 vyšla v edici brněnského časopisu *Host* reportážní publikace o kauze restaurátorky Marty Chadimové, komplikovaném a nejednoznačném restitučně-kriminálním případě, který patřil k „masmediálním hitům“ počátku devadesátých let.¹⁸⁶ Ze sporu o nárok na vlastnictví části areálu Strahovského kláštera mezi řádem premonstrátů a Martou Chadimovou vyrostlo dlouhé trestní řízení, které neukončilo ani udělení milosti prezidenta republiky v roce 1995; nabídky milosti využila Chadimová až v roce 2003. Knihu *Kdo na Hradčanech zraje pro peklo* napsala někdejší účastnice brněnských disidentských aktivit, básnička a publicistka Jana Soukupová, a vyslovila v ní i řadu citlivých výroků o osobách, které ve sporu vystupovaly proti Chadimové. V roce 1996 se proti knize žalobou ohradil opat strahovského kláštera Michael Josef Pojezdný.¹⁸⁷ Krajský soud v Brně rozhodl 14. října 1998 v jeho prospěch a nařídil dřívějšímu majiteli nakladatelství Host Dušanu Skálovi i autorce, aby se Pojezdnému veřejně v tisku omluvili za výroky o jeho antisemitském smýšlení, porušení zpovědního tajemství a celibátu. Soud zároveň nařídil autorce i nakladatelství Host stáhnout knihu z prodeje.¹⁸⁸ Jednalo se o první knihu z jiného než extremistického prostředí, jejíž šíření bylo po demokratické revoluci zakázáno. K zákazu navíc došlo v době, kdy vydání z Hosta nebylo již ve velkoobchodní distribuci

184) Petr Kozelka: „Vydání Hitlerových projevů není protizákonné, rozhodl soud“, *Novinky.cz*, 10. 9. 2014, <<http://www.novinky.cz/krimi/347355-vydani-hitlerovych-projevu-neni-protizakonne-rozhodl-soud.html>>, přístup 12. 9. 2014.

185) Srov. např. Zbyněk Vlasák: „Cirkus kolem Koule“, *Právo* 21, č. 40, 17. 2., příloha Salon, s. 6.

186) „Případ Marty Chadimové“, *Spolek Šalamoun*, 19. 7. 2004, <<http://www.spoleksalamoun.com/view.php?cislocclanku=2004071904>>, přístup 12. 9. 2014.

187) (vav): „Opat kláštera se soudí o 1,5 milionu“, *Zemské noviny* 6, 1996, č. 103, 2. 5., s. 4.

188) (ke): „Opat vysoudil zákaz knihy o kauze Chadimová i omluvu“, *Právo* 8, 1998, č. 241, 14. 10., s. 4.

Klíčový román v „netotalitním světě“

Nemyslím, že by pan Steigerwald udával Milana Kunderu či byl opilcem. Udivuje mě, že si myslí, že si to myslím, a dává mě za to k soudu. Identifikuji ho prý s postavou Kozy z mého románu *Obsluhoval jsem prezidentova poradce*, a žádá otisknout následující inzerát: „Výroky uveřejněné na str. 12, 13, 14 a str. 86 publikace autora Martina Nezvala *Obsluhoval jsem prezidentova poradce* vydané v roce 1993 v Praze nakladatelstvím Ivo Železný, v nichž se hovoří o dramatika Kozovi, došlo k neoprávněnému zásahu do práva na ochranu osobnosti pana Steigerwalda. Autor uvedené publikace Martin Nezval se tímto panu Steigerwaldovi omlouvá.“

Prohlašuji, že podobnost Kozy s kteroukoli žijící osobou – pana Steigerwalda nevýmínám – je čistě náhodná. Nikde v netotalitním světě neodpovídá spisovatel za to, že se někdo s jeho postavou ztotožní. Literatura je literatura a život život. Literární postava může být nadána jakýmkoliv osudem (tedy i Koza). Vyřknout cokoli jiného se rovná absurditě. Obráceně by se dalo říci: Jestliže se pan Steigerwald ztotožňuje s Kozou, neoprávněně zasahuje do práva mé literární postavy. Bylo-li by lze toto tvrditi, beru se vší vážností výše uvedenou omluvu. Martin Nezval

Sponzor autora: Autobazar ATON, ul. Na Chodovci, Spořilov, Praha 4

Text, jímž Martin Nezval reagoval na žalobu Karla Steigerwalda podanou k pražskému městskému soudu, byl publikován 26. července 1994 na inzertní stránce *Lidových novin*. Závěrečný rádek o sponzorství je nutno číst v kontextu literární kultury raných devadesátých let s její koncepcí vztahu mezi literárním textem a realitou a s jejími tehdejšími představami o navázání osobního vztahu mezi mecenášem a autorem, který by se mohl stát náhradou za nezdravé připoutání spisovatele ke státu. Lze mu ale rozumět také v intencích celé ambivalentní omluvy-neomluvy, tedy jako prohlášení, že autor stejně neponese žádnou osobní újmu, která by mu ze sporu vyplynula.

Zdroj: Martin Nezval: „Pan Steigerwald není dramatik Koza“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 173, 26. 7., s. 2; Radka Štefaňáková: „Dobové tance v soudních síních“, *Tvar* 5, 1994, č. 18, s. 3.

a na trhu se nacházely pouze jednotlivé zbylé exempláře. Rozšířené vydání reportáže navíc mezitím vyšlo v jiném nakladatelství jako součást svazku *Věc: Marta Chadimová* (1996), jehož spoluautory byl teatrolog a kritik Vladimír Just a prozaička Lenka Procházková. Reakce literárního prostředí na rozsudek byla i z těchto důvodů odmítavá. „Rozhodnutí soudu považuji za naprosto neslýchané,“ vyslovila se tehdejší ředitelka knižního odboru ministerstva kultury, spisovatelka Eva Kantůrková, „kniha se přece nedá zakazovat.“¹⁸⁹ Vrchní soud v Olomouci dal po roce těmto hlasům za pravdu, když rozhodl, že není přiměřené, aby kvůli několika větám byla zakázána celá kniha, a odkázal žalobce na možnost požádat soud, aby nařídil vypustit příslušné věty z případných dalších vydání díla.¹⁹⁰

Případ, v němž Soukupová čelila „přesile“ státu, měl ve své době značný společenský přesah. Část kulturní obce jej interpretovala jako střet bývalých spolupracovníků tajné komunistické bezpečnosti a reliktnů normalizačního režimu v justici s někdejší disidentkou. Představitelé církve se proti ní měli s těmito tzv. starými strukturami spojit v bezskrupulózní alianci majetku a moci. Umělkyně napsala svou reportáž jako nepokrytou apologii stíhané ženy a bez ohledu na to, zda se ve svých sympatiích mýlila, anebo

189) Zdeňka Látková, Jaroslav Sedláček: „Soudní zákaz udělal z knihy o Chadimové trháč“, *Slovo* 90, 1998, č. 242, 15. 10., s. 3.

190) „Soud zrušil zákaz šíření knihy o kauze Marty Chadimové“, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 293, 16. 12., s. 6.

nemýlila, motivací ke vzniku její publikace bylo morální zaujetí a společenská angažovanost. (Spor o zákaz prvního vydání měl pro ni i osobní důsledky v podobě exekuce, již se na ní stát domohl uhrazení nákladů soudního řízení.)¹⁹¹ Totéž nelze říci o knize *Sedm týdnů, které otráslly Hradem* (1998), jejíž distribuce byla rozhodnutím soudu zastavena ve stejné době, kdy probíhalo odvolací řízení v procesu Jany Soukupové. Publikace novináře Přemysla Svory, naposledy vedoucího zpravodajství v televizi Nova, představovala daleko spíše nápodobu obchodu s transgresí společenských norem, který odstartovalo nakladatelství Votobia.

Paperback, který si vydal sám Svora v říjnu 1998, pojednával o zdravotní krizi Václava Havla z konce roku 1996 a o přípravách jeho svatby s Dagmar Veškrnovou, k níž došlo v lednu roku následujícího. Neosobní vyprávění, vydávané autorem za publicistickou analýzu s fiktivními prvky a spřízněným tiskem za analogii nedlouho předtím vydaného politického románu *Barvy moci*, v němž anonymně vystupující americký novinář pojednal o prezidentské kampani Billa Clintona,¹⁹² se soustředilo na intimní zákulisí příběhu smrtelné choroby prvního muže země a milostné konstelace kolem něj; jako negativní hrdinka byla v knize vylíčena druhá prezidentova žena. Měsíc po vydání Svorovy knihy podali prezident republiky a jeho žena soudní žalobu, jejímž prostřednictvím se domáhali, aby z dalších vydání byly vypuštěny nelichotivé pasáže o Dagmar Havlové a aby jim Svora vyplatil finanční satisfakci ve výši pěti milionů korun; zároveň zažalovali periodika, která z knihy otiskla ukázky.¹⁹³ Již před podáním žaloby zakázal soud předběžným opatřením distribuci knihy, nikoli však na podnět manželů Havlových, ale v rámci sporu o autorství textu. Ten se Svorou vedla jeho bývalá kolegyně ze zpravodajské redakce Novy Aneta Procházková, která jej obvinila z toho, že ji neuvedl jako spoluautorku a že knihu publikoval bez jejího svolení a bez autorizace ze strany osob, které jí poskytly informace.¹⁹⁴ Autorskoprávní spor Svora posléze vyhrál a nedošlo ani k projednávání skandálních pasáží jeho knihy, protože Havlovi svoji žalobu před začátkem soudního jednání v dubnu 1999 stáhli.¹⁹⁵ Podle předběžného opatření neměl Svora jako autor i nakladatel svůj spis od konce října 1998 do začátku dubna 1999 distribuovat, k omezení prodeje však nedošlo.

Žaloba Havlových na Přemysla Svoru vycházela z předpokladu, že výkon veřejné funkce nezabavuje občana demokratického státu práva na ochranu pověsti, cti, vážnosti a nerušeného soukromého i rodinného života, a měla za to, že informace o soukromí veřejných činitelů, „zvláště pak nesouvisí-li zveřejněné údaje nikterak s výkonem veřejné funkce“, nemají být „vůbec zveřejňovány“. Významným postavením žalobců – prezidenta republiky a jeho manželky – se dokonce v žalobě argumentovalo jako s faktorem, který intenzitu poškození osobnostních práv zaručených ústavou i občanským zákoníkem zesiluje. Stažení žaloby neumožnilo, aby tuto argumentaci zvážily soudy a přijaly při příležitosti

191) (san): „Autorku kvůli knize navštívil exekutor“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 201, 29. 8., s. 4.

192) sim, job: „České Barvy moci jsou o Havlových“, *Lidové noviny* 11, 1998, č. 244, 17. 10., s. 1.

193) „Havlovi žalují média a P. Svoru“, *Hospodářské noviny* 42, 1998, č. 212, 23. 11., s. 6; „Příloha“ [obsahující faksimile žaloby proti Přemyslu Svorovi a jeho společnosti Svora, s. r. o., která uveřejnila knihu v prvním vydání], in Přemysl Svora: *Sedm týdnů, které otráslly Hradem II.*, Praha, P. F. 1998, s. 1–8.

194) „Prodej knihy týkající se Havla zastaven“, *Hospodářské noviny* 42, 1998, č. 212, 2. 11., s. 4.

195) „Svora obhájil před soudem autorství knihy“, *Večerník Praha* 10, 2000, č. 45, 23. 2., s. 3; „Havlovi stáhli žaloby“, *Právo* 9, 1999, č. 95, 23. 4., s. 1.

vydání bulvární prózy o prezidentském páru precedenční rozhodnutí, kde leží hranice, za niž do soukromí vysoce postavených osob nelze intervenovat.¹⁹⁶

Ústavní soud ČR později v této otázce dospěl ke stanovisku, jímž předpoklad žaloby na stejnou, nebo dokonce zvýšenou míru práva na ochranu soukromí u veřejně exponovaných osobností nepotvrdil. Při příležitosti sporu mezi kritikem Janem Rejžkem a zpěvačkou Helenou Vondráčkovou v roce 2005 soud konstatoval, že pro

osoby činné v oblasti veřejného života, ať již jde o politiky nebo o osobnosti veřejně známé, obecně platí, že disponují mnohem snadnějším přístupem k médiím, a mají tak mnohem snadnější možnost vyvrátit to, co ony samy považují za smyšlenky. Soudní ochrana dobrého jména takovýchto veřejně činných osob je i proto realizována v míře menší než ochrana dobrého jména kohokoliv jiného, který má mnohem menší spektrum možností vstoupit do veřejné diskuse než osoba veřejně činná.¹⁹⁷

V reakci na způsob, jímž byl tento právní prostor využíván bulvárním tiskem, vyzvali v květnu 2009 spisovatel Michal Viewegh a herec Marek Vašut k bojkotu tisku tohoto druhu i ke změně názoru na hranici mezi právem veřejnosti na informace o veřejně činných osobách a právem těchto osob na ochranu soukromí.¹⁹⁸ Debata o zobrazování skutečných osob v tisku, kterou oba umělci vyvolali, přispěla – v souladu s podobným vývojem ve Velké Británii a dalších západoevropských státech, kde se touto dobou rovněž začaly hledat cesty k regulaci bulvárního tisku – k významnému posunu v judikatuře. Ústavní soud ve svém nálezu z 19. března 2012 potvrdil Vieweghovi nárok na vysoké odškodnění za nepravdivé zprávy o jeho smyšleném mimomanželském vztahu publikované v roce 2005 v deníku *Aha!*. Konstatoval při té příležitosti, že povinnost veřejně činných osob snášet zvýšený zájem médií a jejich recipientů má své hranice, svoboda slova neopravňuje k publikování vědomě nepravdivých, neověřených, nactiutřačných informací pouze pro zisk. Vyjádřil také nový princip, podle nějž finanční kompenzace za porušování osobnostních práv ze strany bulvárních médií má mít „preventivně-sankční funkci“: tedy akcentovat odstrašující funkci trestu a působit jejím prostřednictvím na obsahovou regulaci tisku.¹⁹⁹

196) Michal Musil: „Havlovi svojí žalobou otevřeli otázku míry svobody slova“, *Lidové noviny* 11, 1998, č. 279, 28. 11., s. 5.

197) Svoboda projevu versus právo na ochranu osobnosti – Rejžek v. Vondráčková, nálezn Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 367/03 ze dne 15. 3. 2005 (N 57/36 SbNU 605), dostupné z <<http://nalus.usoud.cz>>.

198) „Petice proti bulváru“, *Lidovky.cz*, 10. 5. 2009, <http://www.lidovky.cz/petice-proti-bulvaru-05j-/ln-media.asp?c=A090510_123625_ln-media_ani>, přístup 29. 10. 2014; Jana Machalická: „V Čechách se může beztrestně lhát“, *Lidové noviny* 22, 2009, č. 108, 11. 5., s. 10; ČTK: „Viewegh podal ústavní stížnost kvůli bulváru“, *České noviny*, 22. 6. 2009, <http://www.ceskenoviny.cz/kultura/index_view.php?id=384025>, přístup 29. 10. 2014.

199) Nález soudkyně Elišky Wagnerové, sp. zn. I. ÚS 1586/09 ze dne 6. 3. 2012 (N 43/64 SbNU 491), dostupné z <<http://nalus.usoud.cz>>; Tomáš Němeček, Václav Drchal: „Milion, a to bleskem“, *Lidové noviny* 26, 2013, č. 81, 6. 4., s. 3; Marian Kokeš: „Zápas celebrit s .pestrým světem“, *Lidové noviny* 26, 2013, č. 81, 6. 4., příloha Právo & Justice, s. 15-16.

Literární život zahrnuje nesčíslně situací, v nichž na lokální úrovni dochází k posuzování přípustnosti určité výpovědi a ke konfrontacím nad vstupem této výpovědi do masové komunikace či cirkulací v jejím rámci. V následujícím výkladu vztahujeme k pojmu cenzury či sociální regulace literatury tři historicky, institucionálně nebo kulturně vymezené skupiny situací, jejichž společným znakem je nutnost selektivních procedur nezávislá na individuální vůli.

I když obecně do výkladu cenzurního systému nevtahujeme otázku rozhodování redaktorů o tom, zda jejich nakladatelství nebo časopis vydá nebo nevydá určitý text, rozhodovací situace, jimž byli nakladatelští pracovníci vystaveni v období transformace knižního trhu, představují výjimku. Vlastností těchto situací v dané historické chvíli byla totiž nevyhnutelnost a hromadnost účinků; rychlá transformace knižního trhu i literárního pole vedla v krátké době k filtrování celých typů děl, kategorií textů či výpovědí. Ve stejné perspektivě lze uvažovat o účincích politické korektnosti jako seberegulačního mechanismu jazykového a kulturního jednání individualizované společnosti: také ona filtruje celé třídy promluv, vybavuje je pozitivními i negativními recepčními příznaky. Ani rozhodování subjektů transformujícího se knižního trhu, ani nesčetné interakce, při nichž jako odpovědní příslušníci dnešní společnosti vytěsňujeme z řeči své i z řeči svých komunikačních partnerů sociální stereotypy, neřídí stát či jakákoli jeho instituce. Totéž nelze v úplnosti říci o regulaci elektronických vysílacích médií, která jsou vzhledem ke svému společenskému dopadu podrobena následné cenzuře zajišťované orgánem státu.

V případě médií veřejné služby, která do literární komunikace zasahují (zejména v případě hudebně-literární stanice Českého rozhlasu Vltava) větší měrou než rozhlasové i televizní stanice komerční, se prolíná státní regulace s institutem profesionální seberegulace i sociální kontroly vykonávané občanskou společností prostřednictvím mediálních rad. Tím, kdo podobně jako v předchozích dvou případech selekci výpovědí vykonává, jsou jednotliví redaktori, dramaturgičtí i techničtí pracovníci mediálních organizací, kteří podle svého uvážení stabilnější i méně stabilní pravidla a kritéria sociální regulace interpretují.

Knihy ztracené v období revoluce a transformace knižního trhu

Poslední týdny roku 1989 přinesly redaktorům kamenných nakladatelství nejen okamžité osvobození od svazujících politických i estetických regulativů rozptýlené cenzurní soustavy a s ním i morální a profesionální úkol získat pro vlastní podnik co nejvíce titulů dosud zakázané literatury, v jejímž případě navíc zvědavost a nadšení publika dávaly vedle uměleckého či kulturního efektu i příslib ekonomického zisku. Postavily je zároveň před otázkou, které z připravených či rozpracovaných knih již nevydat – ať už z důvodů uměleckých, vědeckých, morálních, pokud dokončení příslušného edičního projektu pokládali z hlediska vlastního nakladatelství nebo celé společnosti za nepřínosné či poškozující,

nebo z důvodu ekonomického.²⁰⁰ Redakční přípravu i polygrafickou výrobu nově získaných děl bylo totiž nutno umístit do stávajících kapacit, a to za situace, kdy se činnost kamenných nakladatelství, polygrafie a knižního obchodu (spolu s celou socialistickou ekonomikou) vyznačovala nepružností a neefektivitou: jen lhůta pro vydání běžné knihy činila dva až tři roky.²⁰¹

Postup literárních nakladatelství při doplňování edičních plánů v době revoluce charakterizovala opatrnost a snaha postupovat jinak, než se (často v témže podniku) postupovalo na počátku normalizace. V hlavním beletristickém nakladatelství Československý spisovatel se rozhodli nejen dokončit edici memoárů svého dosavadního – koncem listopadu 1989 svrženého – ředitele Jana Pilaře, ale také vydat ještě i čtvrtý díl vybraných spisů téhož básníka. Pilař přitom patřil k symbolům normalizace, jeho vzpomínky *Sluneční hodiny* byly kulturní opozicí příkře odmítnuty již v průběhu předchozího roku na základě časopiseckých ukázek a v nakladatelství i distribuční síti ležely zásoby nejruznějších Pilařových děl, která mu tak jako dalším prominentům komunistické kulturní politiky byla v sedmdesátých a osmdesátých letech vydávána ve vysokých nákladech, aniž by tomu byť jen vzdáleně odpovídala čtenářská poptávka. Poslední svazek vybraných spisů Jana Pilaře tak v Československém spisovateli v létě 1990 vyšel i přesto, že si v předběžném poptávkovém řízení knihkupci objednali jen 220 výtisků (vytištěno bylo 300 exemplářů, což byla jedna šedesátina průměrného nákladu knihy na sklonku socialistické éry).²⁰² Ekonom nakladatelství, básník Jan Macháček, tehdy na okraj vydání Pilařovy knihy napsal: „Nevydat? [...] Oni odepisovali rozpracované tituly, nechali drtit již hotové knihy ‚nehodných‘ autorů. [...] Snad opravdu nejsme jako oni, a tak vyjde nejtlustší kniha s nejmenším nákladem v dějinách nakladatelství jako pomník normalizace, KSČ a nás bezpartijních mlčících, v podstatě mlčících.“²⁰³

I v Československém spisovateli byla nicméně příprava některých titulů na přelomu let 1989–1990 zrušena. Z knih, které byly v reklamních a knihovnických publikacích ohlášeny jako součást edičního plánu na rok 1990, toto nakladatelství již nikdy nevydalo druhé vydání básnické sbírky autora, jehož postavení v normalizační kultuře bylo srovnatelné s Pilařovým, totiž Skálovy knihy *Havran nepřilétá s květinou*; dále to byly nové romány Jaroslava Čejky *Ryby táhnou proti proudu*, Jindřicha Grabackého *Třetí strana mince*, Karla Houby *Předposlední kapitola*, Václava Duška *Silvestr za milión* nebo Petra Prouzy *Psychiatr*; nové sbírky básní Svatavy Antošové (*Džungle*), Jaroslava Holoubka (*Ponorka v zahradě Čech*); a konečně některé reedice (například próz Josefa Fraise *Muži z podzemního kontinentu* a *Klec plná siláků*, ale také Čapkovy *Války s mloky*, Halasovy sbírky *Naše paní Božena Němcová*, Hrubínovy *Romance pro křídlovku* atp.).²⁰⁴

200) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 295.

201) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 385–388, 391.

202) Tamtéž, s. 402.

203) Jan Macháček: „Čísla, obzvláště v literatuře“, *Tvar* 1, 1990, č. 13, s. 2.

204) Srov. *Ediční plán nakladatelství Československý spisovatel na rok 1990*, archiv Střediska literárněvědných informací ÚČL AV ČR; *Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990. Výběr titulů doporučených veřejným knihovnám*, Praha, Státní knihovna ČSR, odbor výzkumu a metodiky knihovnictví – Technické ústředí knihoven ve Vydavatelství a nakladatelství Novinář 1989.

Podobně postupovala další kamenná nakladatelství. Pokud šlo o původní literární produkci, zdržení nebo zastavení se týkalo zaprvé nechvalně známých autorů propagandistické publicistiky (Tomáš Řezáč: *Banderova rakev*, Josef Hotmar: *1918 aneb Zrození republiky*²⁰⁵); zadruhé prací prozaiků a básníků z generačního okruhu tzv. pětatřicátníků (Josef Frais: *Lampárna na hlavním nádraží*, Karel Sýs: *Praha zezadu*); zatřetí literárněhistorických spisů nebo edic týkajících se starší české literatury zhruba do poloviny 20. století – tedy té složky literární tradice, jejíž vydávání nebo analýza ztratily ve světle úkolu rekonstruovat kontext soudobé literatury kulturní a politickou váhu (například se jednalo o první výbor z korespondence Jakuba Arbesa *Romaneto v listech* či soubor studií oddělení teorie Ústavu pro českou a světovou literaturu AV ČR o Karlu Čapkoví).²⁰⁶ Opomenuty konečně zůstaly některé práce mladších autorů, kteří podle mínění redaktorů i kritiků a nezřídka i podle názoru svého mohli v danou chvíli dát přednost tvůrcům, jejichž vstup do legálního kulturního oběhu byl doposud zdržován. Jeden z nich popsal okolnosti zastavení své druhé básnické knihy takto:

V nakladatelství Práce jsem měl přichystán výbor z básní, které jsem napsal v letech 1982 až 1989, přičemž výroba sbírky pokročila až do stadia autorských korektur; někdy v prosinci 1989 mi však odpovědná redaktorka sdělila, že vydání odsouvají, protože teď se přednostně budou věnovat samizdatové a exilové literatuře. Byl jsem s tím srozuměn a vůbec jsem nebyl zklamán, říkal jsem si: Tito autoři nemohli tisknout, tak teď je spravedlivé, aby si to vynahradili. Posléze (tuším, že už v roce 1990) nakladatelství od smlouvy odstoupilo a pak dokonce celé zaniklo. Vůči mně se zachovalo velmi korektně, smlouvu dodrželo a vyplatilo mi honorář (jen pro představu o tehdejších finančních hladinách: výše honoráře za nevydanou knihu, na niž však už byla podepsána smlouva, se odvíjela od předlistopadových sazeb, tj. dostal jsem 13,5 tis. Kč, přičemž můj měsíční plat tenkrát činil cca 2,5 tis. hrubého. Jen coby úsměvnou poznámku pod čarou ještě dodávám: Tento honorář byl vůbec nejvyšší, jaký jsem kdy dostal, přitom to bylo paradoxně za knihu, která nikdy nevyšla). A jak čas šel, na vydání této sbírky jsem rezignoval, ač bych pro ni pravděpodobně v devadesátých letech nakladatele našel.²⁰⁷

V měřítku celého literárního trhu se z knih připravovaných k uveřejnění na sklonku období státního socialismu nerealizovalo nebo odsunulo vydání až jedné třetiny titulů. Také v případě překladové literatury, podobně jako u domácí produkce, představovaly významnou část z nich reedice. U dosud nikdy překladem nezprostředkovaných nebo nově přeložených klasických děl došlo k okamžitému zablokování u slovenské literatury. Nakladatelství odpovídajícího zaměření (zejména Naše vojsko a Lidové nakladatelství) stornovala dále značnou část konvenční nebo tendenční beletrie přeložené z ruštiny

205 Jaroslav Dvorský: „Kdo nás chtěl poučovat“, *Lidová demokracie* 46, 1990, č. 274, 22. 11., s. 11. Podle Dvorského tento Hotmarův historicko-publicistický spis („plagiát“, který by „vedle jiných hodnotných monografií, zpracovaných historiky“, nemohl „na trhu obstát“) byl v edičním plánu Klubu čtenářů nahrazen monografií Jiřího Kovtuna *Masarykův triumf*.

206 Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Pavel Janoušek, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 21. 2. 2014; srov. též P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 4, cit. dílo, s. 56.

207 Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 13. 3. 2014. Autor si přál být uveden jen obecnou charakteristikou: básník, nar. 1958.

a z jazyků zemí sovětského bloku. „Obětí“ změny se však staly i špičkové literární či překladatelské výkony z literatur slovanských jazyků nebo z menších literatur, jakož i koncepce kontinuálního představování jednotlivých literatur, která se opírala o kvóty plánovaného knižního trhu a umožňovala čtenářům udržovat si povědomí o kontextu menších literatur a literatur sousedních zemí. Podle slov italianisty Jiřího Pelána, v letech 1990–1991 šéfredaktora nakladatelství Odeon, se po roce 1989 „tento princip přestal uplatňovat a povědomí se zcela zhroutilo. Dnes vydávané knihy, například polské, vstupují na český knižní trh jaksi bezkontextově – čtenář si je nemá jak zařadit do souvislostí dané národní literatury.“²⁰⁸ Z připravovaných titulů Odeonu se v důsledku krachu tohoto významného střediska vydávání světové literatury nepodařilo již nikdy vydat román polského spisovatele Władysława Stanisława Reymonta *Chłopi (Sedláci)* v novém překladu Vlasty Dvořáčkové.²⁰⁹ Podle vzpomínky jiné významné překladatelky z téhož jazyka Heleny Stachové po událostech roku 1989 „všechna nakladatelství škrtla všechny polské knihy. Mám v šuplíku nevydaný překlad nádherného románu Igora Newerlého *Pahorek blankytného snu*, přes tři sta stran nevydaných povídek Sławomira Mrożka a knížku pro děti od Wiktora Woroszylského *Menší hledá Velkého*“.²¹⁰

Se zánikem Odeonu, který byl po neúspěšné privatizaci poslán ministerstvem kultury v roce 1994 do likvidace, došlo i k nevratným ztrátám některých rozpracovaných titulů ze západních literatur. Osud jednoho z nich, výboru z próz Paula Verlaina, popsal redaktor nakladatelství, spisovatel a překladatel Václav Jamek:

Případ Verlainových próz mě dodnes rozhořčuje, protože se z té práce nic nezachovalo (snad kromě Jirsových původních překladů v surovém stavu): překladatel Stanislav Jirsa, záhy poté zesnulý, sestavil velmi rozsáhlý soubor povídek, autobiografických textů a korespondence, které si pak ode mne vyžádaly ještě obrovskou práci redakční, jednak na konečném znění textů (ve spolupráci s překladatelem), jednak na jejich konečném uspořádání. Celý rukopis (s názvem *Pády mého srdce*) byl připraven v technicky upravené strojepisné formě, včetně výtvarného návrhu, a stačilo ho poslat do tiskárny. Jenže v té chvíli Odeon zbankrotoval, na tisk už nedošlo, ale to nejhorší je, že celý zpracovaný rukopis se potom ztratil a nikdo není schopen říci, co se s ním stalo. Odhaduji, že byl odvezen do sběru, stejně jako předtím celý archiv lektorských průvodků s posudky lektorů, který vznikl dlouhá desetiletí. Pro mě je to doklad toho, v jakém opovržení chová česká společnost všechny formy vyšší kultury.²¹¹

Některé knihy nevyšly po revoluci z rozhodnutí samotných autorů nebo nositelů autorských práv. Vdova po Jiřím Voskovcovi nedala například souhlas k použití Voskovcových textů pro knihu Jaromíra Pelce o Osvobozeném divadle, v němž měl nové, rozšířené vydání

208) Zápis z rozhovoru s Jiřím Pelánem o nakladatelství Odeon v období 1989–1994, který 24. 6. 2014 vedl Roman Kanda, archiv autora.

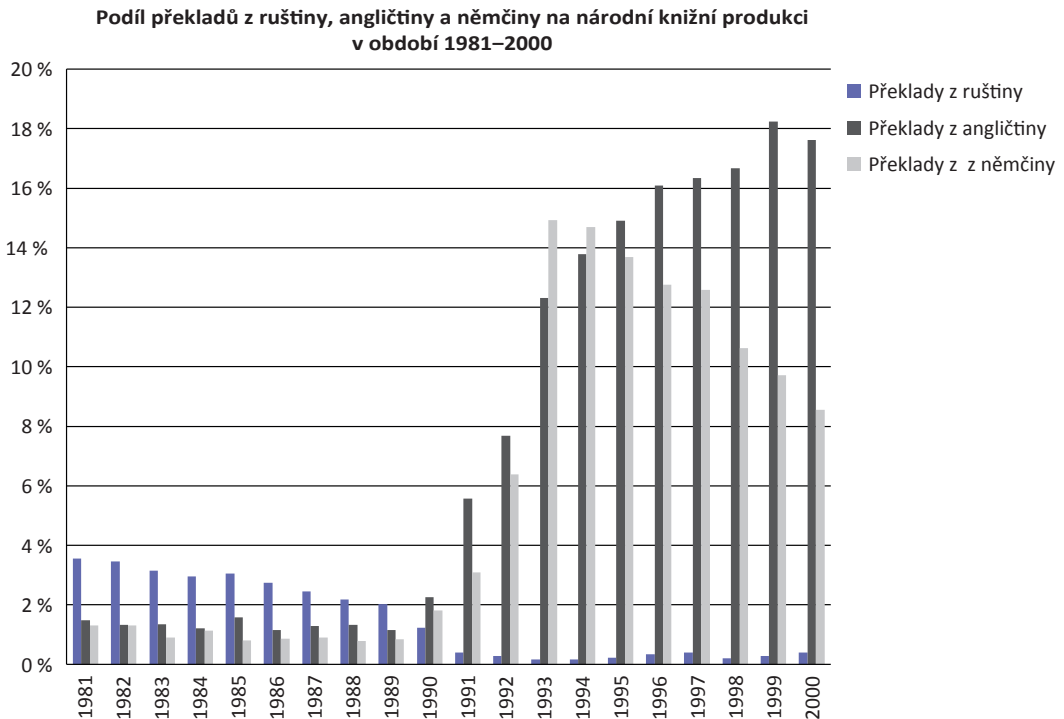
209) Tamtéž.

210) Stanislav Rubáš (ed.): *Slovo za slovem. S překladateli o překládání*, Praha, Academia 2012, s. 385.

211) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Václav Jamek, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 12. 3. 2014.

Kulturní orientace české literatury v období 1981–2000 Demokratická revoluce otevřela cestu k proměně vnější orientace české literární kultury. Tato proměna měla dva komponenty: nesrovnatelně větší otevření se vnějšímu prostředí a dále přesměrování dominantního proudu kulturního transferu z ruskojazyčné k anglojazyčné oblasti.

Zdroj: Česká národní bibliografie, stav k 1. 11. 2014.

Pelcovy studie doprovázet výbor z textů V+W.²¹² Již před polovinou roku 1990 se objevil důvod další: ekonomická krize, v níž se ocitla kamenná nakladatelství.

„Vidím, co vidím, a dneska hodně černě. Dostal jsem od novopečeného šéfredaktora jednoho pražského nakladatelství dopis, v němž mne žádá, abych netrval na vydání knížky, které mi jeho podnik v prosinci sám nabídl,“ napsal v květnu v *Lidových novinách* romanopisec Jan Trefulka.²¹³ Poptávka po jeho knize v předběžné knihkupecké anketě poklesla pod 20 000 výtisků ve chvíli, kdy se hranice rentability zvedla v kamenných nakladatelstvích v důsledku počínající liberalizace cen v polygrafii na 30 000–40 000 výtisků.²¹⁴

212) Daniel Strož: „Nehodící se škrtněte“, rozhovor vedl Jan Jiroušek, *Tvar* 2, 1991, č. 22, s. 9–10; Vladimír Pistorius: [„Vážená redakce, v čísle 22...“], *Tvar* 2, 1991, č. 24, s. 2; Jaromír Pelc: [„Vážená redakce, se zájmem jsem si přečetl...“], *Tvar* 2, 1991, č. 27, s. 6; Vladimír Pistorius: [„Konečně to tedy Jaromír Pelc řekl...“], *Tvar* 2, 1991, č. 29, s. 3.

213) Jan Trefulka: „Vidím, co vidím“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 53, 5. 5., s. 16.

214) Vladimír Novák: „Vážení přátelé, milí čtenáři našich knih“, *O knihách a autorech Československého spisovatele*, 1990, léto–podzim, s. 1; Vladimír Pistorius: „Zpráva o knižním kolapsu“, *Tvar* 2, 1991, č. 27, s. 1, 4.

Nakladatelství za této situace vypočetlo, že kniha skončí ve ztrátě 280 000 Kčs. Trefulka nebyl přítom z autorů zakázaných po srpnu 1968 zdaleka jediným, komu nakladatelství začala v této době vracet z ekonomických důvodů rukopisy, které jim ještě před několika měsíci trhala z rukou.²¹⁵

Transformující se knižní trh prvních let po demokratické revoluci představoval úzké hrdlo, které záhy přestalo pojmát vše, co se do něj tlačilo, ať už to představovala dosud oficiálně vydávaná literatura, tisíčovky děl, která byla odstavena na vedlejší kolej za padesát let působení cenzurních systémů autoritativního typu a nyní se domáhala svého čtenářského i kritického zhodnocení, anebo proud domácí a ve stále větší míře i západní populární literatury, který v průběhu následujících několika let způsobil převrstvení literární produkce, v jehož důsledku se náročná umělecká literatura ocitla v menšinovém postavení.²¹⁶ Po stránce ekonomické šlo o proměnu plánovaného knižního trhu, soustřeďujícího do velkých monopolních podniků trpících přezaměstnaností a malou efektivitou výroby a distribuce relativně malého kvanta titulů ve velmi vysokých průměrných nákladech, v plně liberalizovaný knižní trh, charakterizovaný množstvím aktérů, velkou konkurencí, nepříliš vysokou kupní silou potenciálních zákazníků i tradicí nízkých cen knihy, vysokou specializací, a tím i vysokým počtem titulů, vydávaných ovšem pro úzké skupiny čtenářů (zatímco v roce 1990 vyšlo v Česku 4 136 knižních titulů, v roce 1995 to již bylo 8 994, a v roce 2010 dokonce 17 054 titulů).²¹⁷ Transformace knižního trhu trvala až do druhé poloviny devadesátých let a její literární, kulturní, politické, ideologické, technologické i ekonomické peripetie i souvislosti byly již předběžně popsány.²¹⁸ Pro naše téma jsou důležité jen ty z důsledků transformace knižního trhu, které v první polovině devadesátých let vedly k hromadnému vyřazování již vydaných knih z distribuční sítě a zapůsobily jako filtr literární produkce na úrovni nakladatelství: šlo o řetězový krach nebo nepovedenou privatizaci rozhodujících kamenných nakladatelství literárního zaměření, jako byl Odeon, Československý (od roku 1994 Český) spisovatel, Práce, Melantrich, Státní pedagogické nakladatelství,²¹⁹ a o likvidaci neprodejných zásob knih. Ty vznikly v důsledku nadprodukce, privatizace knižního velkoobchodu i maloobchodu a celkové změny ekonomického i kulturního prostředí v období postkomunistické transformace.

První část neprodejných zásob představovala politická literatura vydaná před listopadem 1989 (v létě roku 1990 tvořila údajně 30–40 % neprodejných zásob knih a zároveň ekvivalent celoročního objemu české knižní produkce). K ní se již od poloviny roku 1990 začaly přidávat zbytkové náklady nově vydaných titulů zakázané literatury, u nichž nakladatelé ani distributoři zpočátku neodhadli brzké opadnutí čtenářského zájmu nebo je distribuční síť nebyla pro své ekonomické poruchy schopna dodat tam, kde by o ně byl zájem. První tituly do té doby zakázané literatury přicházely na trh v nákladech

215) Ludvík Vaculík: „Odstoupení od smlouvy“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 70, 26. 5., s. 2.

216) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 289–290; Pavel Janáček: „Chaos bez hranic. Populární beletristické normalizačního období v devadesátých letech“, *Bohemica Olomucensia* 1, 2009, č. 2, s. 192–206.

217) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 400.

218) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 281–365; Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 388–390, 392–410.

219) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 296–316.

100 000–200 000 výtisků.²²⁰ Zatímco se však první porevoluční knihy Ivana Klímy, po-
vídkové sbírky *Má veselá jitra*, v roce 1990 prodalo 150 000 výtisků, román téhož autora
Soudce z milosti vyšel o rok později v nákladu 15 000 kusů, z nichž se prodaly již jen dvě
třetiny.²²¹ Z 200 000 kusů Čapkových *Hovorů s T. G. Masarykem*, které uvedl na trh v roce
1990 Československý spisovatel, našla v průběhu let 1990–1991 svého kupce jen polovina
atd.

Nejpozději ve chvíli své privatizace se celostátní monopolní distribuce (představovaná
státním podnikem Knižní velkoobchod), krajské knihkupecké řetězce i jednotlivé nakla-
datelské podniky začaly těchto neprodejných zásob zbavovat i za cenu likvidace. Po kate-
gorii politicky neúnosných titulů, jakými byly *Poučení z krizového vývoje ve straně a spo-
lečnosti po XIII. sjezdu KSČ* nebo knihy projevů představitelů normalizační KSČ, zaměřila
do sběren starého papíru i nově vyrobená díla náležející ke kontrakánonu komunistické
kultury včetně děl T. G. Masaryka nebo Václava Havla.²²² Zprávy novin a časopisů o kni-
hách, které jsou ničeny ve stoupě, aktualizovaly v prvních porevolučních letech velké
obrazy z dějin české literární cenzury, například postavu pátera Koniáše nebo baliče sta-
rého papíru (a zakázaných knih) Haňti z románu Bohumila Hrabala *Příliš hlučná samota*.

Část knih, které v první polovině devadesátých let neprošly hrdlem transformujícího se
knižního trhu, byla později vydána jinými nakladatelstvími. Ke vstupu těchto děl do lite-
rární komunikace nedocházelo naráz, ale postupně až do přelomu století, v menším počtu
případů dodnes. Z titulů, které byly zmíněny v předchozím výkladu, byl v roce 1992 vydán
Čejkův román *Ryby táhnou proti proudu*, v roce 1995 Holoubkova sbírka *Ponorka v zahradě
Čech* a Fraissova próza *Lampárna na hlavním nádraží*, v roce 1999 soubor Sýsových veršů
s fotografiemi Františka Dostála *Praha zezadu*, v roce 2005 Hotmarův spis (pod názvem
Zrození republiky 1914–1918). Otázkou, kterou redakční poznámky ani jiné paratexty těch-
to publikací obvykle neřeší, zůstává, nakolik se odložený vstup do literární komunikace
v tom kterém případě udál v podobě textově identické s původně připravovanou knihou.
V závislosti na stavu dochování původního rukopisu, korekturních obtahů či jiného textov-
ého pramene a s rostoucím odstupem od původního ideologického i kulturního kontextu
lze předpokládat vyšší stupeň úpravy či přepracování příslušného díla. Jestliže kupříkladu
odeonské vydání výboru z Arbesovy korespondence *Romaneto v listech* mělo v roce 1990
mít 432 tiskových stran, edice uskutečněná na základě neúplně dochovaného rukopisu
a části prvních korektur v roce 2010 dosáhla polovičního rozsahu, vysvětlivky a historické
i literární komentáře byly přepracovány mimo jiné vzhledem k posunu ve stavu poznání
příslušné problematiky i nově zpřístupněné pramenné základny a celkový charakter edice
včetně ilustračního doprovodu byl přizpůsoben populárnějšímu čtenářskému přijetí.²²³

220) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 386–387.

221) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 287–290.

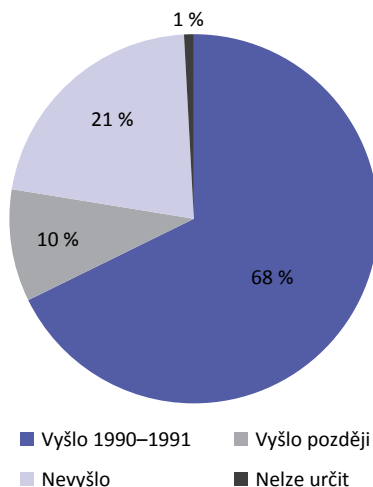
222) Tamtéž, s. 354–355; Pavel Janáček: „Poučení konečně užitečné. Kdo jinému stoupu chystá...“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 100, 30. 6., s. 8; Josef Smola: „Chybějí už jen vidle“, *Rudé právo* 1, 1991, č. 257, 4. 11., s. 1–2; Josef Smola: „Knihy ve stoupě neskončí?“, *Rudé právo* 1, 1991, č. 288, 10. 12., s. 5; Milan Uhde: „Ministr kultury ČR Milan Uhde o neprodaných knihách“, rozhovor vedli Peter Kováč, Pavel Kryl, *Rudé právo* 1, 1991, č. 294, 17. 12., s. 3.

223) Srov. Jaroslava Janáčková, Jarmila Víšková, Petr Lachmann: „Ediční poznámka“, in Jakub Arbes: *Romaneto v listech. Korespondence z let 1867–1892*, ed. Jaroslava Janáčková, Praha, ARSCI 2010, s. 217–220.

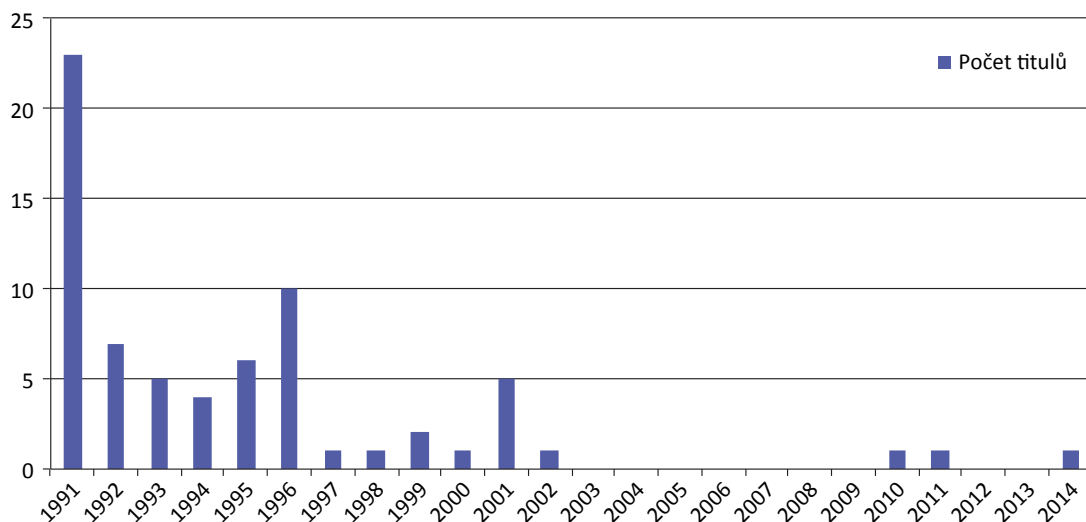
Úzké hrdlo knižního trhu v pohledu statistiky

Počet nevydaných titulů z edičních plánů na rok 1990 podle jazyka originálu	
Čeština	63
Ruština	19
Slovenština	6
Polština	2
Angličtina	1
Běloruština	1
Bulharština	1
Čínština	1
Estonština	1
Francouzština	1
Maďarština	1
Makedonština	1
Němčina	1
Rumunština	1
Srbština	1
Celkem	101

Osud titulů z edičních plánů kamenných nakladatelství na rok 1990: Krásná literatura pro dospělé

Rozpouštění odložených titulů z kategorie krásná literatura pro dospělé v pozdější knižní produkci

Rámcovou představu o hustotě a orientaci filtru, jímž prošly po demokratické revoluci plány kamenných nakladatelství, si můžeme udělat na základě bibliografické příručky *Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990*. Publikace byla připravena s ročním předstihem pracovníky sektoru výzkumu a metodiky knihovnictví Státní knihovny ČR na základě registračních listů poskytnutých odborem knižní

kultury ministerstva kultury. Šlo o pomůcku, jejímž účelem bylo napomoci knihovníkům amatérům z místních veřejných knihoven v malých obcích i pracovníkům z profesionalizovaných knihoven ve městech při akvizici titulů pro jejich instituci. Celkem 1 060 titulů zahrnutých do příručky představovalo výběr z titulů plánovaných 45 kamennými nakladatelstvími k vydání na rok 1990.

Příručka zahrnovala tituly, o jejichž zařazení do plánu bylo rozhodnuto již v prvních měsících roku 1989; nemohla tedy zachytit případné změny v rozhodování nakladatelů i autorů nebo instancí rozptýlené cenzurní soustavy, k nimž došlo zhruba od léta do podzimu 1989 (například rozhodnutí autora odstoupit od vydání knihy apod.). Dále se jednalo o příručku výběrovou – zařazení každého titulu mělo význam doporučení pro nákup. Stranou výběru tak mohly zůstat kulturněpoliticky sporné (příliš „odvážné“, ale třeba i příliš „konzervativní“) tituly, na něž nakladatelé či knihovníci nechťeli upozorňovat, ale zároveň tituly těch žánrů, autorů či typů, které byly z hlediska priorit celého systému lidového knihovnictví chápány jako méně důležité, okrajové apod. Je například zjevné, že stranou zůstala většina dobové produkce populárních žánrů (s jistou výjimkou sci-fi a politicky angažovaných kriminálních a špionážních próz). Tyto charakteristiky je třeba mít na paměti, budeme-li se na základě dále uvedených dat pokoušet zjištění proporce filtru extrapolovat na celou knižní produkci roku.

Bibliografické záznamy jsou v příručce rozděleny do kapitol podle následujících kategorií: Klasikové marxismu-leninismu, Společenskovědní a politická literatura, Přírodovědná literatura, Technická literatura, Ostatní naučná literatura, Krásná literatura pro dospělé, Krásná literatura pro mládež, Naučná literatura pro mládež, Tituly doporučené k nákupu pro školní knihovny. Naše statistika je založena pouze na kategorii Krásná literatura pro dospělé, která zahrnovala 468 záznamů původních i přeložených děl připravených k prvnímu vydání nebo reedici. Žánrově šlo o knihy básnické, romány, novely, povídkové sbírky a okrajově i o soubory dramát moderních a současných autorů, edice klasických děl starověku, středověku a raného novověku, tituly literatury faktu, edice pramenů k literárním dějinám.

Srovnáním s *Českou národní bibliografií* a v ojedinělých případech i dalšími běžnými bibliografickými a slovníkovými pomůckami jsme roztrídili tyto záznamy na knihy, které s vrocením 1990 (výjimečně již 1989) skutečně vyšly (294), vyšly v pozdějších letech (70) a nevyšly vůbec (101); u tří titulů se nám nepodařilo zjistit jejich osud s postačující jistotou. Z odložených titulů jich 23 vyšlo v roce 1991, tedy s drobným skluzem, jehož vliv na průběh recepce nemá smysl zvažovat.

Na základě těchto zjištění i posledně zmíněného předpokladu můžeme konstatovat, že jedna pětina (21 %) z titulů beletrie pro dospělé, s nimiž se v prvním pololetí roku 1989 počítalo v edičních plánech kamenných nakladatelství pro rok 1990, se na knižní trh již nikdy nedostala. Každá pátá z těchto knih (22 %) obsahovala verše, dvě třetiny (69 %) představovala krásná próza. Podíváme-li se na strukturu zastavených knih z hlediska jazyka originálu, ukazuje se, že ze dvou třetin šlo o beletrii původní, z jedné třetiny o překlady především z ruštiny a slovenštiny; jiné jazyky a literatury jsou zastoupeny jedním, maximálně dvěma tituly. Jedna desetina literární produkce (10 %) připravené k vydání na rok 1990 vyšla s menším či větším zpožděním. Tato desetina odložených knih se poté zvolna a relativně rovnoměrně rozpouštěla v knižní produkci až do počátku nultých let; jednotlivé tituly se dostávají do komunikačního oběhu dodnes, tedy s odstupem téměř čtvrt století.

Zdroj: Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990. Výběr titulů doporučených veřejným knihovnám, Praha, Státní knihovna ČSR – odbor výzkumu a metodiky knihovnictví, Technické ústředí knihoven ve Vydavatelsví a nakladatelství Novinář 1989; Česká národní bibliografie, stav k 1. 11. 1014.

Poruchy knižního trhu v době transformace na počátku devadesátých let provázely obavy z důsledků, jež bude komercializace celého systému knižní distribuce pro literaturu mít. Již zmíněný Jan Trefulka například očekával, že v důsledku tohoto „vražedného výmyslu dogmatiků tržní ekonomiky“ vyplní „místo státně podporovaného, komunistického, ideologického braku“ „kýč všeho druhu, který nivelizuje, zploštuje, vykrádá a vulgarizuje

hodnoty“.²²⁴ Mezi představou, že ochrana odstátněné kultury před kapitalistickým trhem by měla být garantována zákonem (který se nepodařilo vytvořit), a nastupujícím programem neoliberální transformace spatřujícím naopak v trhu prvotní zdroj svobody a rozvoje literatury či umění docházelo v prvních měsících po revoluci ke konfrontaci, záhy rozhodnuté ve prospěch druhého programu. Na naléhavosti ztrácely tyto diskuse také spolu s tím, jak úlohu kamenných nakladatelství přebíraly nově založené privátní nakladatelské i distribuční podniky, jak autoři i čtenáři přivykali volnému literárnímu trhu a jak se v neposlední řadě konstitovala literární politika státu. Výběrová podpora literárních časopisů a vydávání náročné literatury přestala být od roku 1994 záležitostí ad hoc opatření ministerstva kultury a stala se záležitostí každoročního rozhodování odborných komisí.

Téma tzv. ekonomické cenzury ve významu strukturální regulace literárních forem a uměleckých hodnot prostřednictvím trhu z literární diskuse zcela nezmizelo ani po polovině devadesátých let.²²⁵ Jediným literárním prostředím, které se k němu ovšem trvale hlásí v jeho raném, neproblematizovaném a nestrukturovaném významu, představují spisovatelské instituce okolo KSČM. Případová studie o ediční historii děl marxistického filozofa a polyhistora Ivana Svitáka po listopadu 1989 ukazuje, jak může být koncept cenzury trhem využit k přeznačení jiných forem strukturální regulace, spočívajících například v proměně dominant filozofického diskurzu.²²⁶

V oblasti periodického tisku se debaty o cenzurních implikacích, plynoucích z vlastnictví média, projevíly ve třech vlnách. Záhy po demokratické revoluci převládal názor, že svobodu slova zajistí odstátnění časopiseckých a novinových vydavatelství a jejich působení na volném trhu. Když se v průběhu devadesátých let koncentrovala většina velkých celostátních i regionálních vydavatelství v rukou oligopolu německých a švýcarských mediálních společností, vystoupil historik Bořivoj Čelovský s tezí o „konci českého tisku“, který se podle něj měl projevovat mimo jiné cenzurováním historicko-politické kritiky Německa.²²⁷ Třetí kolo diskusí o dopadech vlastnictví novin a časopisů na kvalitu veřejného prostoru a svobodu slova v Česku vyvolal na konci nultých a v první polovině desátých let 21. století přechod hlavních vydavatelských společností z rukou německo-švýcarského kapitálu do rukou domácích oligarchů, kumulujících ekonomickou, mediální a politickou moc.

Politická korektnost a problém individuální zkušenosti

Sousloví politická korektnost označuje teorii, praxi i výsledky neformálního společenského hnutí, jehož cílem je dosáhnout změnou jazyka a kultury změny smýšlení a jednání uživatelů tohoto jazyka. Ve vytěsnění rasových, nacionálních, genderových, heterosexuálních a dalších sociálních stereotypů z mluvené i psané řeči spatřují stoupenci politické korektnosti cestu k překonání diskriminace rozmanitých etnických a dalších sociálních

²²⁴ Jan Trefulka: „Vidím, co vidím“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 53, 5. 5., s. 16.

²²⁵ K mezinárodnímu kontextu diskuse srov. např. Jiří Trávníček: *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme (2013)*, Brno, Host – Národní knihovna ČR 2014, s. 15–17.

²²⁶ Viz případová studie Romana Kandy „Od velkorysých plánů k opozičnímu vzdoru. Publikační návrat Ivana Svitáka po roce 1989“, s. 1483–1494.

²²⁷ Srov. Bořivoj Čelovský: *Konec českého tisku?*, Šenov u Ostravy, Tilia 2001; též: *Konec českého tisku*, Šenov u Ostravy, Tilia 2002.

skupin, k omezení konfliktů mezi majoritními a minoritními, dominantními a podřízenými skupinami a k odčinění na nich spáchaných historických křivd. Vedle uvalení sociální kontroly na stereotypní pojmenování patří mezi nástroje politické korektnosti tvorba a prosazování nových výrazů pro nepřijatelné nebo naopak žádoucí modely jednání (například *sexual harassment*, tj. sexuální obtěžování), nahrazování výrazů považovaných z hledisek politické korektnosti za škodlivé či nepřijatelné (typicky jde o náhradu heteronym zatížených kolonialistickými nebo diskriminačními konotacemi autonymy, například etnonymem Eskymáci/Inuité) a úpravy formy výrazu tam, kde dosavadní forma skutečně či domněle poukazuje na reprodukci patriarchálního řádu v jazyce nebo na jinou diskurzivně zakotvenou nerovnost (například náhrady generických maskulin, vytváření neologismů na základě falešné etymologie, jako je anglická hříčka *history/herstory*). Jako teorie vycházející z konstruktivistického přístupu k jazyku a kultuře i jako praxe odražející podmínky multikulturních společností představuje politická korektnost typické hnutí postmoderní doby. Jeho počátky jsou spojeny s americkým univerzitním prostředím osmdesátých let 20. století, záhy však překročilo hranice Spojených států a stalo se centrálním nebo jedním z centrálních směrů politiky jazyka v celém západním civilizačním okruhu.²²⁸

Prosazování politické korektnosti provázely ideologické i kulturní spory. Konzervativní intelektuálové ji explicitně odmítali jako jeden z aspektů levicově liberálního sociálního inženýrství. To se podepsalo také na přijetí hnutí v českém kulturním prostředí. Zde jeho první obraz utvářeli po demokratické revoluci literáti exulanté, kteří s jeho nástupem byli konfrontováni při svém působení v anglosaském světě a promítali do něj svou kritiku komunismu.²²⁹ Proslulost si v tomto směru získala zejména série článků romanopisce Josefa Škvoreckého z roku 1992 o „nové ideologii lesboidního feminismu“.²³⁰ Týž kritický rastr se v české recepci dále projevoval depreciativními překlady politicky korektních výrazů, jako je „sexuální harašení“. To se v první polovině devadesátých let stalo normou dokonce i v oficiálních nebo odborných textech.²³¹ Podle jedné z hypotéz lingvistů dochází v důsledku nezvládnutí managementu jazykové změny a jejího příliš rychlého prosazování k silnému napětí mezi sférou oficiálního a neoficiálního jazykového jednání. Sám výraz „politická korektnost“ je v době vzniku přítomné knihy například uživateli českého internetu většinově odmítán jako označení pro manipulaci s pravdou, jako „ne/jazykové jednání mocenských elit, které se zastává nejrůznějších menšin na úkor většiny a i u nejrůznějších jiných problémů zastírá skutečný stav věcí či brání svobodě projevu“.²³²

228) Vše viz Jiří Homoláč: „Politická korektnost z hlediska analýzy diskurzu“, *Slovo a smysl* 5, 2008, č. 9/10, s. 161–182; srov. např. Geoffrey Hughes: *Political Correctness. A History of Semantics and Culture*, Chichester, Wiley-Blackwell 2010, s. 3–111.

229) J. Homoláč: „Politická korektnost z hlediska analýzy diskurzu“, cit. dílo, s. 165–166.

230) Josef Škvorecký: „Je možný sex bez znásilnění? Dobrodružství amerického feminismu“, *Respekt* 3, 1992, č. 32, s. 10. Dále týž: „Je možné mluvit se ženou bez pohlavního obtěžování? Dobrodružství amerického feminismu II“, *Respekt* 3, 1992, č. 39, s. 13; týž: „Je možné mluvit a psát správně bez diskriminace? Dobrodružství amerického feminismu III“, *Respekt* 3, 1992, č. 46, s. 13.

231) Ivana Bozděchová, Ivana Mazálková: „Sociologicko-lingvistické harašení“, *Naše řeč* 77, 1994, č. 4, s. 98–201.

232) Srov. J. Homoláč: „Politická korektnost z hlediska analýzy diskurzu“, cit. dílo, s. 178–179.

Tomu odpovídá i stav akceptace jednoho ze symbolů politické korektnosti v českém prostředí, náhrady heteronyma Cikáni/cikáni autonymem Romové. Nárok na používání etnonyma Romové byl v evropském i českém měřítku romskou politickou reprezentací vytyčen na přelomu šedesátých a sedmdesátých let; v rámci Československa došlo k jeho obnovení bezprostředně po pádu socialistické diktatury.²³³ Ve sdělovacích prostředcích se silnou kulturou společenské odpovědnosti, v akademickém a intelektuálním prostředí a v oficiálních projevech se používání autonyma Romové stalo normou. Nešlo o samozřejmý proces, jak vyplývá i z nedávné poznámky redaktora týdeníku *Respekt*, tedy periodika, pro které se kritika etnických stereotypů mimo jiné ve vztahu k Romům, pranýřování lidového i programového anticiganismu v české společnosti a odhalování jimi motivovaného násilí stalo trvalou součástí redakčního programu:²³⁴

Časopis, který držíte v ruce, si vždycky zakládal na tom, že je politicky korektní. Výraz Romové jsme na poradách důsledně používali ještě v časech, kdy u většiny populace vyvolával smích. Rozuměli jsme potřebě Eskymáků nazývat se Inuity, chápali jsme, proč z hollywoodských filmů zmizely cigarety.²³⁵

Výsledky prvního sociolingvistického průzkumu o vztahu českých mluvčích k užívání etnonym Cikán/Rom v roce 1996 ukázaly, že autonymum Rom je v neoficiálních vyjadřovacích situacích málo používáno a jeho frekvenci v médiích si někteří respondenti vysvětlují jako projev konformity – „spousta lidí v médiích“ ho prý užívá „jen proto, že jsou pokrytci“.²³⁶ Na internetových fórech jsou podobné projevy frustrace z nároku vytvářeného sdělovacími prostředky běžné dodnes:

Souhlasím s většinou názorů zde, jinak není co dodat. Snad jen, že je to věc osobní odvahy, abysme se slovo CIKÁN (nebo cigán) nebáli používat a ukázali tak, jak je nám tlak médií u prdele.²³⁷

Případová studie věnovaná posuzování a schvalování učebnic ukazuje, jak široce se dnes v českém prostředí kritéria politické korektnosti uplatňují při vyjednávání o nejrůznějších ideologicky, nábožensky, politicky a morálně citlivých hodnotách a jejich prezentaci ve vzdělávacím procesu. Toto vyjednávání probíhá v prostoru organizovaném ministerstvem školství a provádějí je církve a náboženské společnosti i různé skupiny či

233) Milena Hübschmannová: „Jsou Romové Cikáni?“, *Čeština doma a ve světě* 1, 1993, s. 32–34; táž: „Co znamená slovo Rom?“, *Čeština doma a ve světě* 2, 1994, č. 3, s. 166–168; Lukáš Houdek: „Když se Rom ‚pere‘ s Cikánem“, *Romea.cz*, 23. 3. 2014, <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/lukas-houdek-kdyz-se-rom-pere-s-cikanem>>, přístup 21. 8. 2014.

234) Kamila Karhanová: „Respekt: Jiná podoba mediálního diskurzu o Romech“, in Jiří Homoláč, Kamila Karhanová, Jiří Nekvapil (eds.): *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989*, Brno, Doplňek 2003, s. 121–144.

235) Petr Třešňák: „Ať Pipi říká, co chce“, *Respekt* 25, 2014, č. 41, s. 47.

236) Lucie Hašová: „Romové, nebo Cikáni? – výsledky dotazníkového průzkumu“, *Naše řeč* 80, 1997, č. 4, s. 195–201, zde s. 200.

237) Blp, 1. 10. 2014, diskuse č. 833608 – „Proč se cikánům musí říkat Romové?“, *Zpovědnice.cz*, <<http://www.zpovednice.cz/detail.php?statusik=833608>>, přístup 20. 10. 2014.

organizace zastupující občanskou společnost.²³⁸ Podobně ukazuje případová studie o textových úpravách v reedicích knih Bohumila Říhy, jak intenzivně se filtrování z hledisek politické korektnosti prosazuje v oblasti knih pro děti.²³⁹ Do současné umělecké literatury jako jedno z témat deníkového románu *Rok kohouta* (2008) vstoupil konflikt mezi časopisem *Respekt* a autorkou románu Terezou Boučkovou. Předmětem sporu se původně staly spisovatelčiny výroky o limitech výchovy adoptovaných romských dětí v magazínu pro ženy *Marianne*. Spor sám i jeho literární ztvárnění poukázaly na tenkou hranici mezi situací, kdy autor použije obecně nepřijatelný stereotyp v zájmu vyjádření individuálně neopakovatelné, autentické zkušenosti, a situací, kdy je jeho paušalizující projev motivován jen internalizací podobného stereotypu.

Zatímco prosazování politické korektnosti v současných textech se jen výjimečně dostává do rozporu s názory kulturních elit, její promítání do textů minulosti je prozatím většinou odmítáno. Děje se tak při recepci zpráv o podobných purifikacích v USA nebo jiných vyspělých zemích Západu, ať už se týkají nahrazování slova *negr* slovem *otrok* ve školním vydání románu amerického klasika Marka Twaina *Dobrodružství Huckleberryho Finna* nebo eufemizace rasistických pasáží ve švédských filmových adaptacích knih Astrid Lindgrenové o Pipi Dlouhé punčoše.²⁴⁰ Většinou odmítnut byl také požadavek vznesený v roce 2010 jedním z romských občanských sdružení, aby ministerstvo školství zakázalo používat jako školní četbu moderní pohádky Josefa Lady o kocouru Mikešovi, poprvé vydané v několika svazcích ve třicátých letech 20. století. Obsahují totiž epizodu Mikešova únosu romskými kočovníky. Epizoda už dříve v excerptech pořizovaných extremisty kolovala po internetu:

Tu se ho obě ženy najednou počaly jedna přes druhou vyptávat, odkud je a kam jde, a když jim chtěl odpovědět, že je Mikeš Ševců z Hrusic, ucítil pojednou, že mu byl hozen zezadu přes hlavu pytel. Chtěl se bránit, ale už bylo pozdě. S hrůzou pozoroval, že je v pytli někam odnášen a že se z toho pytle už sotva dostane ven. Potom cítil, že byl hozen do toho vozu na slámu a přikryt těžkými hadry. Ještě zoufale vykřikl: „Babičko!“, ale muž jej uhodil a pohrozil mu, že ho zastřelí, jestli ještě mukne! Milé děti, ti lidé byli cikáni!²⁴¹

Odezva na požadavek vyřazení Mikešových příběhů ze školních pomůcek byla do té míry negativní (pouze 3 % dotázaných se v průzkumu veřejného mínění postavila za stažení pohádek z výuky, 91 % naopak odmítlo, že by příslušná pasáž byla pobuřující a rasistická),²⁴² že sdružení Roma Realia svůj požadavek odvolalo a jeho předseda Václav Miko odstoupil z veřejného života. Intelektuální diskuse o jeho dopisu ministrovi školství

238) Viz případová studie Lenky Pořízkové „Učebnice jako *res publica*. Lektorské posudky prostředkem vyjednávání konsenzu“, s. 1509-1524.

239) Viz případová studie Stefana Segiho „O *Honzíkově cestě* a liberální cenzuře. Regulace na poli literatury pro děti a mládež“, s. 1495-1507.

240) ČTK, sko: „Nová kniha o Huckleberry Finnovi už není rasistická. Slovo *negr* nahradil *otrok*“, *iHNed.cz*, 6. 1. 2011, <<http://zahranicni.ihned.cz/c1-49221240-nova-kniha-o-huckleberry-finnovi-uz-neni-rasisticka-slovo-negr-nahradil-otrok>>, přístup 17. 10. 2014; Petr Třešňák: „Ať Pipi říká, co chce“, *Respekt* 25, 2014, č. 41, s. 47.

241) Marek Příbil: „Vyřaďte Ladova Mikeše ze škol“, *Právo* 20, 2010, č. 88, 15. 4., s. 3.

242) - hep -: „Průzkum: Češi nepovažují Mikeše za rasistické dílo“, *Týden.cz*, 27. 4. 2010, <[\(1439 \)](http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/rasismus-v-cesku/pruzkum-cesi-nepovazuji-mikese-za-rasisticke-dilo_166884_diskuze.html?showTab=nejctenejsi-7>, přístup 21. 8. 2014.</p></div><div data-bbox=)

neměla ani zdaleka podobně jednoznačný průběh. Historik Tomáš Zahradníček při ní například poukázal na to, že v autorském kontextu se pasáž z pohádky nejeví nahodile, protože kreslené vtipy o Cikánech představovaly před první světovou válkou „Ladovu specialitu“.²⁴³ Filozof Martin Profant konstatoval, že prezentovat epizodu o Mikešově únosu ve škole lze „jen z pitomosti anebo rasismu“:

Kauza Miko-Mikeš nás posunula po šikmé ploše k politické korektnosti. [...] Jen se tak nestalo, když pan Václav Miko poukázal na faktický problém a navrhl jeho možná nepříliš šťastné řešení, ale později – když novináři [...] onen faktický problém potlačili, aby mohli to prázdno, které zbylo, vtláčit do předem připravené univerzální formy boje o svobodu slova a zachování národních hodnot ztělesněných v mluvícím kocourkovi. Jen škoda, že jim ho pro tuhle potřebu pan Lada nenamaloval dvojocasého.²⁴⁴

Do ediční praxe se diskuse bezprostředně nepromítla, v následujícím roce vyšlo souborné vydání Ladových pohádek v nakladatelství Albatros v integrálním znění, tj. včetně kritizované epizody.

Spisovatelé, literatura a (veřejnoprávní) média

V září 1994 si v rozhovoru pro česko-slovenský týdeník *Mosty* textař a divadelník Jan Vodňanský postěžoval na to, že je „zakázán i za nového režimu. V Čechách se jinak nic nezakazuje, dokonce ani porno, takže být dnes zakázaný zní skoro jako rafinovaný reklamní slogan. Něco takového se snad může stát jenom mně.“²⁴⁵

Jeho slova se týkala Českého rozhlasu, kde na stanici Praha byly jako „mimořádně nekvalitní“ vyřazeny – podle novináře Jiřího P. Kříže „po značnou část roku“ – z vysílání skladeb dvě Vodňanského písně, jejichž text měl charakter politické satiry: *Všichni chtějí do NATO* a *Udavačská z Čech*. Nešlo o ojedinělý případ, kdy spisovatelé nabyli pocitu, že rozhodování veřejnoprávního média, a to jak rozhlasu, tak i televize, nese znaky cenzury. Prozaička Eva Kantůrková vzpomněla při otázce, zda se s cenzurou setkává i v období po demokratické revoluci, na to, jak ji zaskočilo, že nemohla ve vysílání Českého rozhlasu uplatnit svůj článek oceňující vize moonistů o velkém usmíření mezi lidmi a národy. Byl napsán jako úvod ke knižní autobiografii reverenda Son-mjong Muna (v anglické transkripci Sun Myung Moona), kde také vyšel (*Na cestě ke světu míru, lásky a harmonie*, 2010). Důvodem neodvysílání v rozhlasu byly pochybnosti dramaturgyně o sektářském charakteru a postavení této církve v České republice, kde není oficiálně registrovaná:

zazdalo se mi, že téma, ve světě hojně popisované, by mohlo zajímat i posluchače našeho rozhlasu, a editorka Radia 6 můj esej odmítla odvysílat, protože prý je Moonovo společenství u nás zakázané. Což, podotýkám, není pravda. Usoudila jsem z toho, že patrně mnohé, co se

243) Tomáš Zahradníček: „Kocoura Mikeše do každé rodiny“, *Mladá fronta Dnes* 21, 2010, č. 93, 21. 4., s. A8.

244) Martin Profant: „Mluvící kocour a mlčící Romové“, *Britské listy*, 23. 4. 2010, <<http://www.blisty.cz/art/52188.html>>, přístup 21. 8. 2014.

245) Jiří P. Kříž: „Zakazovat humor je projevem slaboduchosti. V Českém rozhlase cenzurují písničky Všichni chtějí do NATO a Udavačskou z Čech Jana Vodňanského“, *Český deník* 4, 1994, č. 297, 20. 12., s. 8.

Rok kohouta Terezy Boučkové V zimě roku 2006 promluvila spisovatelka Tereza Boučková v měsíčníku pro ženy *Marianne* o tíživé situaci, do níž její rodinu v předchozím roce dovedlo asociální chování dvou adoptovaných synů. V rozhovoru, kterým Boučková navázala na svá dřívější literární či filmová vyprávění s autobiografickou tematikou (na selhávání výchovy adoptovaných romských chlapců poukázala již ve scénáři k filmu *Smradi*, 2002), zazněly i výroky, které je možno pochopit jako uznání teze o genetické predestinaci Romů k impulzivnímu, neodpovědnému a kriminálnímu jednání:

Může za to nejspíš mix genů, ale i podmínky, za nichž byli počati. A taky první rok života bez svého člověka. [...] Dnes bych se [...] při přípravném řízení víc zajímala o to, kdo jsou biologičtí rodiče, čím prošli a čím prošly děti. [...] Také bych asi víc váhala nad tím, zda vychovávat dítě jiného etnika. Protože zjišťuji, že se asi nedá roubovat všechno na všechno. A že je v nás toho uloženého po generace mnohem víc, než by člověk myslel.

Do kontextu osobního rozčarování zasazená slova Boučkové o tom, že by „dnes“ rozmlouvala adopci „asi každému“, vyložil v týdeníku *Respekt* spisovatel Jáchym Topol jako „signál: černé nebrat!“ a nazval Terezu Boučkovou „bývalou královnou adopcí“; předložil zároveň několik příkladů vyvedených adopcí jako důkaz, že ani v této oblasti žádná paušalizace neplatí. Přípravu zmíněného interview pro *Marianne*, osobní spor s Topolem a s redakcí *Respektu*, jednání s majitelem časopisu Karlem Schwarzenbergem o omluvě a následné reakce vlastního okolí na diskusi, kterou rozhovor a Topolův článek vyvolaly, vtělila poté Tereza Boučková do deníkového románu *Rok kohouta*, který se s více než 50 000 výtisky stal bestsellerem. Literární kritika ocenila na tomto díle mimo jiné to, že je podnětem k zamyšlení nad prosazováním politické korektnosti v českém prostředí. V recenzi otištěné v *Respektu* napsala Tereza Brdečková:

Naším ideálem je společnost bez rasových předsudků. Když se cesta k ideálu zakalí, čelíme podvědomé panice, že se ideál hrouť. Komunisté soudili, že ve jménu přesně plánované zářné budoucnosti je dovoleno zamlčovat a třeba i lhát. Ale kupodivu i jako demokraté máme někdy příliš jasno v tom, co všechno je vhodné ve jménu lepší budoucnosti dělat a říkat. Jenže ideál musí něco vydržet. Boučková hodně lidí urazila a je na ní, jak s tím bude žít. Ale také rozpoutala debatu o adopcích a o tom, co od nich čekat. Což je dobře.

Podle recenze Pavla Janouška v *Tvaru* je

proza Boučkové přímou a tematizovanou polemikou s dezinterpretací vlastních názorů tak, jak je v tisku a na internetu vyvolalo její interview pro nejmenovaný ženský časopis [...]. Empirie je tu autorkou postavena proti modelovým tezím: její osobní prožitek, věcnost faktů a z nich odvozené poznání tu jsou konfrontovány s požadavky politické korektnosti, které se ve jménu naplnění ideálu brání zevšeobecnování jednotlivostí, ale i s pragmatickými argumenty, podle kterých její slova ohrožují samotný program adopcí a odložené romské děti zbavují jakékoliv šance.

Zdroj: Tereza Boučková: „Sedmnáct let s dětmi odjinud“, rozhovor vedla Irena Jirků, *Marianne* 2006, č. 2, s. 20–23; Jáchym Topol: „Prokletí nechtěných dětí“, *Respekt* 17, 2006, č. 15, s. 6; Tereza Boučková: *Rok kohouta*, Praha, Euromedia Group – Odeon 2008, s. 169, 227–265; Tereza Brdečková: „Slovo, čin a odpovědnost. Tereza Boučková hodně lidí urazila, ale rozpoutala užitečnou debatu o adopcích romských dětí“, *Respekt* 19, 2008, č. 29, s. 62; Pavel Janoušek: „Tereza Boučková: Rok kohouta, Odeon, Praha 2008“, *Tvar* 19, 2008, č. 10, s. 3.

vymyká ze středněproudeho uvažování a vkusu, nemá ve veřejnoprávních médiích šanci na zveřejnění.²⁴⁶

Oba případy poukazují na to, že program televizních a rozhlasových stanic je v Česku podroben detailní regulaci. Na rozdíl od nakladatelů knih nebo vydavatelů periodických

246) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Eva Kantůrková, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 8. 3. 2014.

tiskovin, kteří jsou omezeni trestním nebo občanským zákoníkem či dalšími obecnými právními předpisy, zákon o provozování vysílacích elektronických médií stanovuje řadu specifických pravidel pro to, co se do programu zařazovat nesmí a co naopak musí. Na jejich dodržování dbá Rada pro rozhlasové a televizní vysílání; přitom důsledkem opakovaného porušování pravidel může být až odnětí vysílací licence. Zákon kupříkladu stanoví, že ve zpravodajských pořadech musí všichni provozovatelé rozhlasového nebo televizního vysílání dbát na objektivitu a vyváženost, do vysílání nesmějí být zařazována podprahová sdělení, komerční informace musejí být jednoznačně odděleny od vlastního programu atd. Od roku 2001 je v souladu s evropskou legislativou určen také podíl vysílacího času, který je stanice odpovídajícího zaměření povinna věnovat evropským pořadům,²⁴⁷ přičemž v rámci tohoto podílu existuje další povinná kvóta pro nové pořady, vyrobené v Evropě v posledních pěti letech. Ustanovení vysílacího zákona o regulaci pořadů potenciálně škodících mládeži je interpretováno tak, že v době od 6.00 do 22.00 nesmí v rozhlasu ani televizi zaznít nic, co by obsahovalo „nevhodné formy komunikace, samoučelné vulgární a hrubé výrazy, agresivitu včetně fyzického násilí“, popřípadě co by prezentovalo „rasismus a zdraví škodlivé jednání, například kouření a nadměrné požívání alkoholu jako součást moderního životního stylu“.²⁴⁸ Uvedená pravidla platí pro komerční i veřejnoprávní média. Česká televize a Český rozhlas podléhají navíc ze zákona kontrole prováděné vlastními radami. Úkolem těchto těles, volených z návrhů občanské společnosti parlamentem, je dbát o to, aby tato média naplňovala smysl veřejné služby i úkoly stanovené jim zákonem. K nim patří rozvíjení identity českého národa a národnostních menšin žijících na území republiky, vzdělávání posluchačů a diváků atd.²⁴⁹ Fakticky se tak děje mimo jiné následnou kontrolou těch odvysílaných pořadů, které se z ohlasů veřejnosti nebo vlastních zjištění jeví jako sporné, a posléze posouzením toho, zda a v čem překročily hranice přijatelného projevu.

Není překvapením, že při aplikaci těchto zákonných pravidel i vnitřních statutů či kodexů jednotlivých médií veřejné služby vznikají konflikty stran jejich přiměřenosti či interpretace. Na celospolečenské úrovni jde nejčastěji o výklad principu vyváženosti a objektivitu zpravodajských a publicistických pořadů. Morálně, kulturně i politicky motivovaná regulace veřejnoprávního vysílání se však, jak už zaznělo, dotýká i spisovatelů nebo literární komunikace v užším slova smyslu.

Překladatel ze severských jazyků Zbyněk Černík například upozornil na potíže, které v Česku doprovázelo uvádění provokativních her „nemravného klasika“ Pera Olova Enquista. Za uvedení záznamu divadelní inscenace Enquistovy hry *Obrázkáři* od 20.00 hodin byla v roce 2002 Česká televize potrestána pokutou. Rozhlasová inscenace jiného z dramát tohoto uznávaného švédského spisovatele, *Faidry* (natočena 1998), nemohla být zařazena do přehlídky her na klasické náměty, vysílané v odpoledních hodinách.

247) Srov. sněmovní tisk 717/0, Návrh zákona o provozování rozhlasového a televizního vysílání rozeslaný 19. 9. 2000, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=3&ct=717&ct1=0>>, přístup 13. 9. 2014.

248) O. Pouperová: *Regulace médií*, cit. dílo, s. 186–243, zde s. 212.

249) Srov. zákony o České televizi (č. 483/1991 Sb.) a o Českém rozhlasu (č. 484/1991 Sb.), *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=483/1991&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>, přístup 13. 9. 2014.

Překladatel tuto praxi veřejnoprávních médií porovnal s postojem k vulgarismům a sexuálně vypjatým motivům v praxi předlistopadové cenzury a pozastavil se nad tím, že standardy pro současná elektronická média nezahrnují zřetel ke kontextu díla, v němž se motivy vyskytují: „z televizní obrazovky – a obdobně i z rozhlasového přijímače – může expresivní výraz, byť by byl sebefunkčnější, zaznít teprve ve značně pokročilou večerní dobu. Zda jde o divadelní hru, či erotický magazín, přitom nehraje žádnou roli.“²⁵⁰

Poetika současné literatury a její literární jazyk představují zdroj kontroverzí i z hlediska stanice Českého rozhlasu Vltava, specializující se vedle vážné hudby právě na umělecké slovo. Na okraj latentního konfliktu odehrávajícího se v rámci rozhlasu jakožto specifického média, které svým vlastním způsobem potencuje jednotlivé významy i tvárné prostředky současné literatury a je zároveň vázáno určitými posluchačskými očekáváními, poznamenal dlouholetý vedoucí literární redakce této rozhlasové stanice Jan Halas:

Především v současné literatuře je expresivních slov hromada. V televizi je nahé tělo ukazováno pořád, člověku už to vůbec nevadí. Jakmile se vám ale z rádia víckrát než jednou za tři minuty ozve „hovno“, „prdel“ nebo něco podobného, tak nadskakujete, co se to děje. Uši jsou na tohleto nějakým způsobem citlivější. A musíme na to dávat pozor. Například jsme vysílali povídku Jaroslava Hutky, kde těch expresiv byla strašná spousta, a tak jsme se s ním domluvili, že bychom je aspoň o stupínek zjemnili. Že bychom jako nemrdali, ale šukali a podobně... Napsané to tak nevypadá, ale když se to vysloví, tak se leckdo začervená. On se tomu smál, ale pochopil to.²⁵¹

Přítomnost vulgarismů, morbidního násilí a explicitního líčení perverzních sexuálních aktů se v listopadu 2001 na stanici Vltava staly důvodem pro neodvysílání povídky Václava Kahudy *O Červenej*. Již natočená blasfemická parafráze pohádky o Červené Karkulce, tiskem publikovaná v roce 1998 ve sbírce *Exhumace*, byla den před odvysíláním – údajně na podnět jedné z technických pracovníků rozhlasu – stažena z programu s odůvodněním, že „neodpovídá zadání [...] vysílací řady ani jejímu časovému zařazení“ a mohla by „vzbudit nežádoucí posluchačské ohlasy“.²⁵² Veřejný protest dramaturga pořadu, literárního teoretika a publicisty Miroslava Zelinského, vyvolal polemiku, zda lze podobná rozhodnutí označovat slovem cenzura, ale také zda podobná měřítká regulace nebrání této rozhlasové stanici, která se jako jediná v zemi specializuje na umělecké slovo, držet krok s „živou, aktuální literaturou“.²⁵³

V roce 2013 byla Kahudova próza natočena Českým rozhlasem znovu a premiérována od 22.00 hodin v pořadu *Moderní povídka*. Dramaturgická úprava, spočívající zejména v proškrtání povídky, urychlila plynutí děje a utlumila explicitní líčení brachiálního násilí i perverzní rozměr sexuálního sblížení vlka s dívkou. Vypadly například věty „Stáli tam

250) Zbyněk Černík: „Co s nemravným klasikem?“, *Literární noviny* 14, 2003, č. 36, s. 1, 8.

251) Jan Halas: „Uši jsou jedním z nejcitlivějších orgánů...“, rozhovor vedl Miroslav Balaščík, *Host* 20, 2004, č. 4, s. 26–28.

252) E-mail Miroslava Zelinského Pavlu Janáčkově, 18. 8. 2014.

253) Miroslav Zelinský: „Prudérie na vlnách ČRo“, *Právo* 11, 2001, č. 284, 6. 12., příloha Salon č. 246, s. 2; Blanka Stárková, Zdenko Pavelka: „Ad: Miroslav Zelinský“, *Právo* 11, 2001, č. 290, 13. 12., příloha Salon č. 247, s. 2.

spojení, zadky k sobě. Byli svázáni a v nepohnutí zůstali několik hodin.“, podtrhující animální ráz milostného aktu, a v témže kontextu i poukaz na nedospělý věk hrdinky (věta „Vlk a jeho mladá žena, ještě dítě“ zazněla z rozhlasu ve zkrácené podobě „Vlk a jeho mladá žena.“).²⁵⁴

Potlačování morálně provokativních složek literárního vyjádření v elektronických médiích je vedle bezprostředního ohledu na závazná kritéria regulace vedeno i ohledem na masového vnímatele, který je definičním adresátem těchto médií. V případě kulturní stanice veřejnoprávního rozhlasu není sice jejím vysíláním zasažena většinová část populace, protože program Vltavy sleduje minoritní publikum elitní umělecké kultury, přesto však se do recepcce literárního textu v rozhlasové úpravě zapojuje v jednom momentu řádově větší počet recipientů, než je tomu v případě literární komunikace zajišťované knižními edicemi nebo literárními časopisy.

254) Václav Kahuda: „O Červenej“, in týž: *Exhumace*, Brno, Petrov 1998, s. 123–130, zde s. 129; Václav Kahuda: *Exhumace*. Tvůrčí skupina Hradec Králové. Připravila Jana Pithartová, režie Pavel Krejčí, Český rozhlas 2013. Srov. Václav Kahuda: „Exhumace“, *Rozhlas.cz*, 10. 10. 2013, <http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/vaclav-kahuda-exhumace-1265091>, přístup 20. 9. 2014.

Po listopadu 1989 se státní cenzura nedotkla prakticky ničeho, co je součástí institucionalizované literatury. Jedinou výjimku představuje již zmíněná literární reportáž Jany Soukupové, i v jejím případě šlo o rozhodnutí brzy zrušené, které se kvůli časovému odstupu od vydání mohlo jen minimálně projevit na recepci knihy. Strategie využívané v systémech „tvrdé“ cenzury – ezopský jazyk, maskování identity autora pomocí pseudonymů apod. – jsou v období od demokratické revoluce přítomny pouze na samém okraji okraje literárního pole. Frekventovány jsou naopak úvahy o tom, co ztráta cenzury pro literaturu a její společenské postavení znamená a v co se po svém zmizení cenzura proměnila, anebo snahy inscenovat cenzurní postih. Cílem podobného inscenování je v polistopadové literatuře obvykle zisk – v jednom případě ekonomický, v druhém případě symbolický, v obou případech sloužící k zaujetí určitého společenského či kulturního postavení.

Okraj okraje: státní cenzura za hranicemi institucionalizované literatury

V případě těch projevů, které jsou sice vyjádřeny literárními prostředky, ale nejsou součástí institucionalizované literatury, již na selektivní a represivní účinky státní cenzury narazit lze, jakkoli i zde jde o okrajovou intervenci. Žánrem, jehož výseči věnují represivní orgány státu od první poloviny devadesátých let kontinuální pozornost, je písňový text. Postavení písňového textu vůči institucionalizované literatuře je tradičně ambivalentní: část písňových textů je vnímána a vydávána jako součást literatury (v posledních desetiletích zejména tvorba písničkářů), část je komunikována bez souvislosti s kontextem poezie jen jako jedna ze složek populární hudby, ať už šířené pomocí rozmanitých nosičů a médií, nebo živě sdělované při koncertech. Jako součást kontextu literatury nejsou vnímány písňové texty skinheadské a neonacistické subkultury; rasistické nebo nacionalistické motivy se objevily již v písních prvních skinheadských skupin na přelomu osmdesátých a devadesátých let, z nichž nejznámější se stal Orlík. V prvních porevolučních letech vycházely tyto písně ještě oficiálně. O krátkém období, kdy se po revolučním odmítnutí jakékoli reglementace umělecké komunikace teprve vytvářely nové standardy, oddělující většinou přijatelné kulturní projevy od nepřijatelných, pojednává případová studie o soudním procesu s rockovou skupinou Braník. Ukazuje, jak zejména pro umělce, vědce a intelektuály bylo na počátku devadesátých let nepředstavitelné, že by svoboda projevu měla být znovu čímkoli omezována, a to i v případě projevů otevřeně xenofobních.²⁵⁵ Hudební skupiny, které formovaly příslušnou subkulturu po roce 1993, kdy policie a justice začaly tyto projevy vyšetřovat a stíhat, se od svých „legálních“ předchůdkyň distancovaly a samy zaujaly místo v kulturním i politickém undergroundu.²⁵⁶ Hlavní témata textů

255) Viz případová studie Stefana Segiho „Oi! na ROI. Texty skupin Orlík a Braník a formování vědomí zavadnosti na počátku devadesátých let“, s. 1467–1481.

256) J. Charvát: *Současný politický extremismus a radikalismus*, cit. dílo, s. 123–131, 145–146; J. Herczeg: *Trestné činy z nenávisti*, cit. dílo, s. 89.

Pedofilní pornografie a vysoké umění

Hledím do tváře dívky, seskočila z kola a ještě jednou na mě zacinkala. Vítr od řeky jí cuchá vlasy a vrhá neposlušné lokny do očí. Usmívám se na starou známou. Rok, skoro celý rok uběhl, co jsem ji neviděl... Všimám si, že už není tak zbrklá v pohybech. Kolik jí může být? Tak jedenáct dvanáct. Ještě je to dítě a zároveň je už mladá slečna. Ještě je spontánní a bezelstná a zároveň si pečlivě upravuje neposlušné vlasy, drží v zubech sponku a usmívá se: „Jééé! Dobrý den, pane! Ahoj, Toniku!“ volá a podává mi dlouhou úzkou dlaň.

[...]

Sedla si znovu vedle mne na kámen a položila mi ruku na rameno. Sebral jsem tu malou, úzkou dlaň a políbil znovu ty štíhlé prsty, podržel je v ústech a dýchal. Zasmála se vědoucně a byla z ní po tu dobu dospělá žena. Cítil jsem, jak zpod mé ruky v klíně vylézá těžký had, nalitý krví. Nevešel se mi do dlaně, a tak jsem ho nechal vystřít hlavu na slunce. Péro mi lezlo po stehnech jak živé... nějakým slepým, ale naprosto jistým smyslem se pták otáčel k jejímu obličejí. Mlčky, spokojeně, uvnitř sebe sama spočívající přihlížela.

[...]

Opatrnými prsty bere ten živý pahýl, prohlíží si tu těžkou, kývající se věc. Připadá mi to, při pohledu na ten klacek masa v jejích útlých prstech, jako by držela nějaký strašlivý plod, předčasně narozené mládě. Ted' nachýlila obličej a přivoněla k tomu hroznému tulipánu. Svráстила nosík a zasmála se: „Fúúú! Ten smrdí.“

Na lysé hlavě se z hadích úst vyronila průzračná slza. Překvapeně zavolala: „Jééé, hele! On brečí! Nebud' smutnej!“ konejší to fialové dítě a bere velký pánský kapesník (poznávám ten barevný vzor, před rokem jsem jí ho věnoval, rok ho nosila ve svém batůžku) – utírá slepou, pulzující hlavu.

Nemůžu se na to už dívat, nemůžu ani stát. Lehám si do ostré, tvrdé trávy a chraptivým hlasem se jí ptám, nechci ji polekat, nenaléhám: „...Pomůžeš mi? Já už to asi nevydržím.“

[...]

Sedla si do dřepu a soustředěně, čelo zvrásněné nedětským soustředěním, pomalu zasunula svůj dlouhý, tenký malíček do hladových, čekajících úst. „...To je neuvěřitelný! Fakt tě to nebolí?“ Se zaťatými zuby cítím, jak míšním kanálem se blíží narůstající záplava. Tlak v péru nemůže už nikam růst. Pojednou pobledla vzrušením, snad taky obavou, když zřejmě zahlédla změny v mé tváři. Ta chvíle – než prošlehne blesk – je nabitá elektřinou. Instinktivně zahýbala, hluboko uvnitř mé močové roury, v hadím hrtanu, zakroužila nehtem po stěnách a myšlenka se stala skutkem. Prohnula mě do luku strašlivá, nelidská křeč, zachroptěl jsem hluše a zatmělo se mi před očima. V obrovské, za obzor se rozšiřující úlevné pulzaci, snad svým vnitřním, hadím zrakem jsem zahlédl, jak dlouhé, těžké cákance mého semene padají na sluncem rozpálený kámen.

Něco se stalo... Něco letitého, nějaký prastarý smutek a obavy se pojednou rozplynuly a v mé hrudi vyšlo slunce. Vyhledal jsem dívčinu ruku a vděčně ji líbal. Hladila mě po hrudi, po ramenou a já se pojednou pod jejími dotyky úplně otevřel, praskl mi starý, tvrdý krunýř na mozku – a já se šťastně rozbřečel. Bylo to sladké zoufalství kojence, pláč malého dítěte. Stočil jsem se do embryonální pozice a dlouze, tiše naříkal a pronášel nesrozumitelná slova.

skupin hlásících se k WPM (White Power Music), NSBM (nacionálně socialistický black metal), hatecore a dalším žánrům představuje směs rasismu, antikomunismu, antisemitismu, vzývání mytických hodnot slovanství, odsuzování homosexuality a multikulturalismu, kritiky liberální demokracie, českého šovinismu, glorifikace nacismu a třetí říše atd.²⁵⁷ Organizátoři koncertů a distributoři podobných nahrávek jsou trestáni nepodmíněným

257) Viz Michal Mazel: „Oponenti systému. Přehled radikálních a extremistických organizací v České republice“, in Petr Fiala (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 117–277, zde s. 249–250; Dagmar Ligierová: *Analýza textů vybraných skupin white power music v ČR*, bakalářská práce, Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity 2010; Milan Říský: *Skinheadské a neonacistické hudební kapely v České republice*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Západočeské univerzity v Plzni 2012.

Dívka těm slovům ale zřejmě rozuměla a Toník taky. Její tvář, mandlové, starozákonní oči zářily vnitřním světlem. Seděl tu se mnou oheň – vážný, slitovný serafín.

Kamarádka si lehla do mé náruče a jako pradávna, předvěká matka konejšila to ztracené dítě ve mně.

Toník, chlupatý kompaňon a ušatý řachanda, se stulil někde vzadu, opřený o mé ledviny. Chránící psí srdce, odvážné před celým světem. Já byl v té chvíli, v hodině před vznikem tohoto vesmíru – právě narozené, bezbranné dítě.

Próza Václava Kahudy *Vítr, tma, přítomnost*, kritikou akceptovaná jako jedna z uměleckých událostí domácí literatury roku 2014, systematicky napíná hranice, které v české polistopadové kultuře dělí oblast přijatelného a nepřijatelného, povoleného a zakázaného vyjádření. Konspirační teorie o demokratické revoluci jako převratu dirigovaném tajnými službami, do jejíž sítě se Kahudův vypravěč zamotává na více než šesti stech stránkách, je paralelou *Analýzy 17. listopadu* jednoho z myšlenkových vzorů polistopadového českého antisemitismu a ultrapravicové filozofie dějin Miroslava Dolejšího. Etnonyma a etnické charakteristiky jako „židule“ či „starý Hebrejec“, a dokonce přímé citace antisemitské rétoriky v podobě sousloví „mezinárodní Žid“ používá Kahudův vypravěč v efektním rozporu s normami politické korektnosti (podobně pracuje s jinými etnickými či genderovými stereotypy). Velký prostor má v próze reprezentace lidské sexuality v nejozranitelnějších variantách od heterosexuálních přes homosexuální až po takové, které vyznávají perverzně nebo přímo deviantně. Stěžejní, významově i motivicky komplexní erotická pasáž Kahudovy prózy, z jejíž první části přinášíme výtah, má podobu rozsáhlé vnořené povídky a je založena na paralele tělesného setkání vypravěče s jednou a tou samou ženou v dětském a dospělém věku. Hranice mezi oběma částmi vnořené povídky je přitom také hranicí povolené a zakázané reprezentace lidské sexuality podle polistopadového právního řádu: zobrazení soulože dospělého muže s dospělou ženou není zákonem prakticky nijak omezeno, zatímco zobrazení dítěte jako sexuálního objektu v téže situaci je striktně vzato trestné, a to i tehdy, jde-li o tzv. virtuální pornografii, tj. fikční zobrazení neexistujícího dítěte kupříkladu literárními prostředky. Příklad Kahudovy prózy není ojedinělým dokladem překračování této hranice v současné literární či umělecké tvorbě a jako takový ilustruje postoj společnosti i justice k vysokému umění, které je zákonnou regulací podrobeno *de iure*, ale *de facto* je z ní vyřazeno. Je příznačné, že vložená povídka z Kahudovy prózy získala vysoké ohodnocení literární kritiky. Jak napsal ve své recenzi Kahudovy knihy Pavel Mandys, tato „dlouhá erotická scéna je možná tou vůbec nejlepší, jaká byla v české literatuře napsána: provokuje a je plná vulgarit, ale zároveň má i výsostnou křehkost, je v ní prvek lásky i smyslného chtíče, vše okořeněno lehkou perverzí“.

Zdroj: Václav Kahuda: *Vítr, tma, přítomnost. Vyprávění*, Brno, Druhé město 2014, s. 246–250; Pavel Mandys: „Paranoikův sen“, *Hospodářské noviny* 58, 2014, č. 167, 27. 8., s. 16.

odnětím svobody. V roce 2010 byl Nejvyšším soudem ČR potvrzen tříletý trest odnětí svobody pro Michala Moravce, zpěváka přední WPM skupiny Imperium, za výrobu a šíření CD z roku 2007 *Triumph of the Will*. K nacismu neodkazoval jen název alba, ale také booklet s textem o „největším Vůdci všech dob“, jeho „pravdě“, „myšlenkách, slovech a činech“; jednotlivé skladby pak vyjadřovaly – pro daný okruh písňového textu příznačnou – vizi ohrožení vlastního společenství a obrazy nadcházející rasové války: „Evropa volá / za jeden národ bojovat / nelítostný souboj v ulicích“, „teror platí na vás / krvavá lázeň se blíží“ apod.²⁵⁸

258) Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 31. 8. 2010, sp. zn. 6 Tdo 935/2010, dostupné z <www.nssoud.cz>; dále např. „S kapelou zpíval o bílé revoluci, ve vězení stráví tři roky“, *iDnes.cz*, 1. 10. 2010, <<http://zpravy.idnes.cz/>>

V dalších případech ovlivňuje státní cenzura oblast slovesných projevů mimo sféru institucionalizované literatury nepřímou. Reprezentace sexuality patřily po celou dobu, kterou sleduje naše kniha, do okruhu citlivých témat, jejichž formování a cirkulaci podrobuje moderní společnost v zájmu ochrany morálních hodnot regulací. Jak už bylo zmíněno, definice ilegální pornografie, uplatňovaná v českém právním řádu v období po roce 1989, posunula hranici společenské přijatelnosti na nejzazší okraj spektra projevů lidské sexuality: trestné je pouze šíření děl s pedofilními či zoofilními náměty, děl sadisticky zaměřených, v nichž se násilí spojuje s neúctou k člověku apod. V právní teorii přitom nepanuje jednotný názor na to, zda je sféra umění z definice příslušného trestného činu a priori vyňata, anebo nikoli.

Když se Ústavní soud ČR zabýval v roce 2004 stížností jistého výrobce a distributora videokazet s násilnou pornografií, dospěl k závěru, že umělecký ráz díla sám o sobě nezabývá viny osobu, která podobné dílo pro šíření vytváří a distribuuje:

Umělci a ti, kteří propagují či rozšiřují jejich díla, [...] nejsou imunní před možností, že jejich právo na svobodu projevu [...] bude omezeno. [...] Dle přesvědčení Ústavního soudu pro účely § 205 trestního zákona je jakákoliv věc pornografickým dílem, pokud uráží způsobem, který lze stěží akceptovat, cit pro sexuální slušnost. Pornografické dílo může u normální osoby vyvolávat sexuální vzrušení, vedle toho však může tuto osobu sexuálně znechucovat či odpuzovat. Test pornografické povahy díla, který by měl být aplikován obecným soudem, spočívá na posouzení, zda celkový dojem díla způsobuje morální pohoršení osobě s běžným cítěním. Z tohoto pohledu jsou případné znalecké posudky o „uměleckém charakteru“ díla či o jeho „osvětové a společensky prospěšné povaze“ pro posouzení obecným soudem nerozhodné.²⁵⁹

V odborné literatuře lze ovšem nalézt i zcela opačná stanoviska, a to že z hlediska práva je možné za pornografii považovat jen takové dílo, „jehož jediným účelem je vyvolat nebo zvyšovat sexuální vzrušení“, že pornografie „není a nemůže být nositelem umělecké hodnoty a úrovně“ a u každého konkrétního díla musí být na základě posouzení „obsahu celého díla“ rozhodnuto, zda nemá jiné „poslání a smysl“. Je-li tomu tak, soud by se jím neměl zabývat, protože „předměty určené k vědeckým, uměleckým a osvětovým účelům nelze považovat za pornografické“.²⁶⁰

Dotčená debata je však ryze teoretická, protože česká justiční praxe se oblasti uměleckých reprezentací sexuality důsledně vyhýbá. V současné institucionalizované literatuře se například můžeme setkat s mnoha původními i přeloženými díly, která zahrnují barvitá a rozsáhlá líčení pedofilních, sadomasochistických a dalších násilných či deviantních forem sexuálních aktivit, aniž by to vyvolávalo byt jen náběhy k následné cenzuře takových publikací nebo volání po ní. Lze naopak konstatovat, že přítomnost podobných pasáží vůbec nebrání vysokému kritickému hodnocení. Literární výpovědi odpovídající svou tematikou právní definici zakázané pornografie nejsou přitom dnes jen součástí

s-kapelou-zpival-o-bile-revoluci-ve-vezeni-stravi-tri-roky-pnb-/krimi.aspx?c=A101001_095728_krimi_zep>, přístup 21. 8. 2014.

259) Usnesení sp. zn. IV. ÚS 606/03 ze dne 19. 4. 2004 (U 23/33 SbNU 453), soudce zpravodaj Miloslav Výborný, dostupné z <www.nssoud.cz>.

260) M. Mithöner: *Erotika a paragrafy*, cit. dílo, s. 52–63, zde s. 52–53, 62.

experimentujícího umění, ale setkáváme se s nimi i v populární literatuře, kupříkladu v akční větvi fantasy.

V případě literatury vede ke zdrženlivosti justičních orgánů nepochybně i „virtuální“ charakter jazykového média, který je v právní teorii reflektován. Literatura – na rozdíl od audiovizuálních děl či fotografie – nezobrazuje skutečné osoby v jejich tělesné identitě, ale vždy v tomto směru pracuje s imaginárním referentem. Při psaní pedofilní povídky proto nedochází k ohrožení či poškození skutečného dítěte, bez jehož zneužití není naopak možné natočit hraný pornografický film atd.

Důsledkem je, že represivní cenzura není zatím fakticky podrobována ani oblast virtuální pornografie za hranicemi institucionalizované literatury, například amatérské povídky publikované na pedofilních internetových fórech. Z hlediska litery zákona jsou ovšem takové texty ilegální, což v příslušném komunikačním okruhu vyvolává silné projevy autocenzury. Případová studie o těchto procesech seberegulace amatérské pedofilní literární scény ukazuje, jak je posuzování závadnosti pornografie závislé na kulturním a sociálním kontextu, v němž dochází k její recepci.²⁶¹

Cenzura tichem a trhem: komunistická strana a její literární okruh

Úzké hrdlo knižního trhu v období demokratické revoluce a ekonomické transformace omezilo publikační možnosti autorů všech typů a pozic. Pro jedinou z těchto skupin se ovšem zážitek omezení stal východiskem k budování vlastní identity v nově se strukturujícím literárním poli. Jádrem tohoto volného uskupení vytvořili bezprostředně po listopadu 1989 někteří členové někdejší garnitury tzv. pětatřicátníků, kteří se z pozic čelných umělců řídicích instituce oficiálního literárního oběhu a v hojně míře využívajících publikačních a existenčních možností, které svým prominentům nabízel, přesunuli po pádu socialistické diktatury na okraj komerční oblasti literárního pole, do míst, kde je standardem anonymizovaná řemeslná práce, psaní populárních románů pod pseudonymem a podobně. O době na počátku devadesátých let, kdy ztratil půdu pod nohama a v existenční tísní se uchýlil jako redaktor nakladatelství populární četby Iva Železného, kde psal westerny i romány pro ženy pro sešitové edice, uvedl prozaik Josef Frais ve svých vzpomínkách:

Měl jsem práci, a to bylo to hlavní, a psal jsem, i když bych dal stokrát přednost tomu, napsat nějakou „normální“ knihu. Tu by mi však v době po „sametové revoluci“ nikdo nevydal. [...] „Není žádný rozdíl v tom, praští-li vás někdo přes hlavu rolí sametu, nebo dřevěným klackem,“ říkali jsme od té doby a příběhy mnoha „sametově“ pronásledovaných kolegů nás v tom jen utvrzovaly.²⁶²

K tomuto kroužku, jehož novou identitu formuloval především básník Karel Sýs, se po revoluci připojili jednotlivci s jiným generačním zázemím, kteří ovšem na sklonku osmdesátých let rovněž měli přednostní přístup k tehdejším publikačním a kariérním

261) Viz případová studie Stefana Segiho a Lucie Albrechtové „Nebylo by lepší to smazat?‘ Regulace a autoregulace virtuální dětské pornografie na internetu“, s. 1537-1550.

262) Josef Frais: *Fackovaní andělé*, Praha, Petrklíč 2012, s. 283-284.

příležitostí. Od poloviny devadesátých let se pak na toto jádro začali nabalovat přispěvatelé Sýsem řízeného literárního časopisu *Obrysy-Kmen*, vydávaného jako příloha deníku Komunistické strany Čech a Moravy *Haló noviny*. Jejich institucionální oporou se staly satelitní kulturní organizace KSČM, jako je Unie českých spisovatelů nebo Výbor národní kultury.²⁶³

Důvody, proč v nově konstituovaném literárním poli zaujalo toto uskupení periferní pozici, souvisely s nízkým kritickým hodnocením jejich tvorby z osmdesátých let ze strany kulturní opozice, se změnou estetických standardů současného literárního umění, pro které představovaly eklektické variace avantgardního utopismu a optimismu v podání pětatichtníků slepou cestu, ale nepochybně i s negativním symbolickým kapitálem, kterým byli tito autoři obtíženi jako hlavní poražený demokratické revoluce v literatuře.²⁶⁴ Jak poznamenal ve svých úvahách o strukturální cenzuře Pierre Bourdieu, ty, kdo se v literárním poli „ocitají na podřízených pozicích, odsuzuje cenzura buď k mlčení, anebo ke skandální otevřenosti“.²⁶⁵ Kroužek kolem Karla Sýse je příkladem druhé z uvedených alternativ.

Svou pozici v nově strukturovaném poli kroužek založil na ideologické konfrontaci s kapitalismem a demokracií a na konfrontaci s autoreflexivitou a estetickým izolacionismem české literární postmoderny. Typickým projevem kroužku se stala politická lyrika, která byla jak z hlediska proklamovaných hodnot, tak i své explicitní angažovanosti pro většinu literární kritiky devadesátých let naprosto nepřijatelná. Spleť důvodů, pro něž se ocitli na okraji pole, autoři kroužku současně redukovali a transformovali ve velké vyprávění o zákazu ze strany liberální demokracie a jejího establishmentu. Svou okrajovou kulturní pozici v literárním poli devadesátých a nultých let tak přeznačili v politicky centrální pozici hlavních obětí polistopadové cenzury.

Důležitý bod v tomto procesu přeznačování sehrálo rozhodnutí nakladatele Daniela Strože obnovit po demokratické revoluci činnost svého exilového nakladatelství Poezie mimo domov a otevřít ji právě těmto autorům, jejichž publicistickou i nakladatelskou ostrakizaci v letech transformace knižního trhu Strož veřejně odmítl jako individuální křivdu i útok proti svobodě umění. Již v prvních porevolučních měsících uveřejnil například protest proti znevažování literární činnosti Karla Sýse, Jaromíra Pelce či Josefa Peterky v tehdejšímu tisku a přetiskl dopis Sýsovi z 30. března 1990, jímž ředitel Československého spisovatele Miloš Pohorský odstoupil od smlouvy na vydání esejistické knihy *Velbloud a Marie s jehňátkem*.²⁶⁶ Až do začátku roku 1996 pak Strož v nově založené Černé řadě nakladatelství Poezie mimo domov, situovaného dle údaje v tiráži nadále do mnichovského „exilu“, prezentoval jména, která podle něj byla v novém kole kulturních čistek odsouzena „zmizet z povědomí čtenářské veřejnosti“ – mezi nimi Karla Boušku či Jaromíra Pelce.²⁶⁷

263) K programu a roli Výboru národní kultury srov. M. Mazel: „Oponenti systému“, cit. dílo, s. 147–148.

264) Srov. Françoise Mayer: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, přel. Helena Beguivínová, Praha, Argo 2009, s. 109–134.

265) Pierre Bourdieu: „Cenzura a užití formy“, přel. Eva Sládková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 51–82, zde s. 52.

266) Daniel Strož: „My to jinak neumíme? aneb Srdce ve mně sténá!“, *Obrysy* 10, 1990, č. 3, s. 16.

267) Daniel Strož: „Proč nemohu podepsat Výzvu na obranu knih“, *Britské listy*, 7. 3. 2011, <<http://blisty.cz/art/57587.html>>, přístup 5. 10. 2014.

Spojení s renomovanou osobností literárního exilu se stalo jednou z opor sebeidentifikace Sýsova kroužku jako disidentů kapitalismu.

Představa polistopadové cenzury je v jejich publicistické i literární tvorbě konstruována ze dvou komponent. První představuje připodobňování regulačních mechanismů současného literárního pole institucionalizované státní cenzury období stalinismu. V jednom z interview například Karel Sýs hovoří o „tvrdě vycvičených kulturtrégerech, proti nimž je Ladislav Štoll andělem strážným“ a kteří prý „zavedli pouze jediný must, literaturu Vzor 89“.²⁶⁸ V lyrickém textu téhož autora *Píšu báseň, zatímco za oknem padá muž* je představa nadále existujících indexů státní cenzury vyjádřena ironickou suplikou: „Prosíme příslušné orgány / aby vydaly seznam o čem lze beztréstně psát a podepsat / aby nám soudruzi netápali“.²⁶⁹ Analogie mezi strukturními silami pole a institucionalizovanou cenzurou je v tomto diskurzu legitimizována příklady knih autorů kroužku, zastavených v období revoluce a transformace literárního pole.

Na druhé argumentační úrovni vysvětluje uskupení svoji pozici na okraji literárního pole již logikou cenzury strukturální, a to jako důsledek cenzury „trhem“ a „tichem“ (respektive „mlčením“). O té první se jeho příslušníci vyjadřují jako o cenzuře, která je sice „měkká“, avšak nahrazuje „tvrdou“ cenzuru svou ultimativností – tím, že z komunikace vylučuje jednak všechny vyšší hodnoty, jednak všechny levicové ideje nebo autory. Jak napsal literární historik Milan Blahynka, „co neslouží svatým tržním zájmům, trh [...] spolehlivě udusí v záplavě podbízivého braku“.²⁷⁰ V případě autorů z literárního okruhu komunistické strany se cenzura trhem neprojevuje v tom, že by jejich knihy nevycházely; polistopadová bibliografie některých z nich – typicky třeba Karla Sýse – je naopak relativně bohatá. Výroky o cenzuře trhem odkazují k tomu, že až na výjimky nejsou vydávání v hlavních literárních nakladatelstvích a jejich pracím se nedostává grantové podpory z veřejných zdrojů. Za této situace jsou jejich publikační možnosti limitovány na komerčně zaměřené texty, zpracováváné pro komerční nakladatelství, na nakladatelské a vydavatelské podniky z okruhu radikální levice, na nahodilé projevy mecenášství a na vydávání vlastním nákladem. Tak charakterizuje ekonomické souvislosti své publikační činnosti po listopadu 1989 i sám Karel Sýs:

Dostal jsem vskutku možnost vydávat si knihy sám, kteréžto možnosti jsem si užil dosyta. Dvacet let po převratu mi vyšly knihy literatury faktu, které jsem nakladatelům nemusel zaplatit. [...] knihy básní a próz dodnes vydávám vlastním nákladem, prakticky bez možnosti šířit je jinak než osobně. To mne finančně zcela ruinuje.²⁷¹

Jestliže výraz „cenzura trhem“ odkazuje k marginální pozici literárního okruhu komunistické strany na knižním trhu, výraz „cenzura tichem“ odkazuje k ještě marginálnější

268) Kosmas [= Karel Sýs]: *Bordel na druhou*, b. m., Orego 1996, s. 5.

269) Karel Sýs: *Píšu báseň, zatímco za oknem padá muž*, Mnichov, Poezie mimo domov 1992, s. 19.

270) Milan Blahynka: [Odpověď na otázku „Proč jsou spisovatelé a literatura na tom tak, jak dnes jsou?“], in *Na druhém břehu. Sborník členů Unie českých spisovatelů*, Říčany, Orego 2002, s. 15.

271) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Karel Sýs, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 20. 2. 2014, publikováno jako Karel Sýs: „Máme svobodu slova?“, *Haló noviny* 24, 2014, č. 158, příloha Literatura – Umění – Kultura, s. 1, 3.

pozici příslušných autorů v kánonu soudobé české literatury, utvářeném literární kritikou a vědou. Skutečnost, že jejich texty vycházejí bez povšimnutí jiné kritiky, než je ta, která se soustřeďuje na stránky *Haló novin* a *Obrysu-Kmene*, nazývá Sýs „nejhorší a nejdopornější ze všech cenzur“.²⁷² V souladu s přeznačováním vlastní pozice jako disidentů liberálnědemokratické společnosti je v daném okruhu rozvíjena celá teorie kontrakánonu, navazujícího na neoficiální literární oběh období socialistické diktatury. Na konferenci, kterou Unie českých spisovatelů uspořádala pod názvem *Česká literatura v Evropské unii* v září 2005, ji vyjádřil literární kritik Alexej Mikulášek:

Je pravda, že vydat knihu dnes může každý, pokud na to má, popř. najde nakladatele, jenž náklady na tisk a distribuci ponese. Z tohoto pohledu je to zdánlivě ideální stav oproti minulosti, kdy bylo možné knihu publikovat jen v několika státních nakladatelstvích a panovala nepřímá cenzura. Kdo publikovat nechtěl nebo nemohl, byl odkázán na strojopisné a jiné opisy či rozmnoženiny, popř. na nějaké z exilových nakladatelství. Z tohoto faktu se odvozuje existence tzv. tří proudů české literatury, které po roce 1989 splynuly v jeden, neboť vydat knihu dnes může každý. Takto zjednodušený výklad ovšem při bližším analytičtějším pohledu neobstojí. Tezi o „splynutí tří proudů české literatury“ nejen problematizuje, ale zcela vyvrací literatura existující v podobě xerokopií nebo jiných rozmnoženin, bez ISBN (nebo i s ním) a možnosti distribuce na knižním trhu, potažmo knihy vydané vlastním nákladem v některé z tiskáren, které stíhá cenzura tichem a začasť i distribučním embargem, takže se ke čtenáři mnohdy ani nedostanou, pokud ponecháme stranou nějaký okruh známých, klub, ochotu nějakého stranického sekretariátu text distribuovat atp. Kniha, která se nedostane ke čtenáři, jako by neexistovala. Kniha, o níž se mlčí, kterou nenajdete v knihovnách, knihkupectvích, nefunguje jako artefakt a materiální „nosič“ literárního textu, je vyčleněna kamsi na okraj či do nebytí. [...] Vzniká „nový samizdat“, tedy ineditní kniha, která nemohla řádně vyjít – z důvodů politických, náboženských, ekonomických nebo jiných – a plnit všechny funkce, jež literatura plnit může jen v demokratické společenské interakci. Kritika publikující ve sledovaných tzv. reprezentativních časopisech mimoakademického i akademického typu tento fakt jakoby odmítá vzít na vědomí, samizdatovou produkci ignoruje, dokonce tyto texty ani jako samizdatové neoznačuje (tedy o jejich existenci přece jen ví).²⁷³

Kultivace pojmů cenzura mlčením a cenzura trhem je součástí politického myšlení i propagandy KSČM od devadesátých let do současnosti, jak o tom svědčí slova dlouholeté redaktorky stranického deníku *Haló noviny* a politické pracovnice KSČM Taťány Lankašové: „Cenzura mlčením začíná postihovat v tomto státě všechny, kdož by chtěli opravdu něco podstatného veřejnosti sdělit.“²⁷⁴ Jedná se o interpretační strategii, která je těsně spjata s konvencí vyloučení, jež v období po roce 1989 provází působení celého komunistického hnutí. Diskurzivní konstrukce literárního kontrakánonu, rozvíjejícího se v „podzemí“ kapitalismu, je projevem téže strategie v rámci literárního pole.

272) Tamtéž.

273) Alexej Mikulášek: „Paradoxy české ‚literární kritiky‘ aneb tristní listování současnými literárními časopisy“, *Haló noviny* 15, 2005, č. 264, 11. 11., příloha *Obrysu-Kmen* 11, č. 45, s. 1–3.

274) Taťána Lankašová: „Mohli by vědět, ale nechtějí“, *Haló noviny* 18, 2008, č. 114, 16. 5., s. 5.

Cenzura jako fetiš: inscenace zákazu a jeho marketingové využití

Ekonomické instrumentalizace jsme se dotkli již v oddílu věnovaném následné cenzuře periodických a neperiodických publikací. Zatímco tam se náš výklad soustřeďoval na okolnosti, za nichž se knihy atakující v rámci specifického obchodního modelu zákonné meze svobody projevu dostávaly do sporu se státním aparátem, zde upozorňujeme na vydavatelské a marketingové strategie, jejichž smyslem je využít konfliktu s cenzurou k fetišizaci vlastního produktu, k jeho odlišení od konkurence na přeplněném knižním trhu a k jeho kulturní či politické legitimizaci, a tím i k aktivizaci čtenářského zájmu. Fetišizací tedy v návaznosti na teoretika cenzury Richarda Burta rozumíme komplexní kulturní praxi „vyjednávání o nuancích a vytváření drobných posunů, díky nimž se text stává předmětem touhy“.²⁷⁵

Jednou z těchto strategií je vydávání publikací obsahujících paratexty k cenzurou postižené knize, navazujících publikací a podobných satelitních tiskových produktů. Vydavatel Hitlerova *Mého boje* Michal Zítka takto již v prvním roce svého procesu dodal na trh knihu autora vlastního nakladatelství, novináře a spisovatele populární historické publicistiky Jana Bauera *Libri prohibiti devadesátých let. Seznam zakázaných knih v Čechách od roku 1989*. Svazek ve velkém formátu a v deskách potažených (tak jako *Mein Kampf*) černým plátnem se zlatou ražbou provokativního nápisu „Černá kniha české demokracie“ rekapituloval většinu dosavadních polistopadových případů následné cenzury a zařadil Zítkův případ do dějin evropské a české cenzury, pojatých v duchu liberálně-modernistického diskurzu. Po osvobozujícím rozsudku pak Michal Zítka vydal ještě svou apologii *Můj pětiletý boj. Zpověď nakladatele Mein Kampf* (2005). Ještě před závěrečným rozhodnutím Nejvyššího soudu vyšel rovněž v černých plátěných deskách pod titulem *Druhá kniha (nepublikované pokračování Mein Kampfu) očima dneška* český překlad Hitlerova rukopisu z roku 1928, objeveného po válce v archivech. Jako nakladatelka byla v této knize uvedena Jana Martínková – odpovědná redaktorka některých Zítkových publikací a autorka otevřeného dopisu prezidentu republiky Václavu Havlovi, požadujícího milost pro nakladatele *Mého boje*; domníváme se, že na přípravě edice měl účast i Michal Zítka.²⁷⁶ Nové vydání *Druhé knihy* i upravená edice *Mein Kampf*, které roku 2007 pro řetězec Levné knihy vydala společnost KMa, musely být staženy z prodeje. V září 2010 dal Městský soud v Praze za pravdu bavorské vládě, která jako držitelka autorských práv po Adolfu Hitlerovi obě vydání napadla.²⁷⁷

275) Richard Burt: „(Ne)cenzurování pod drobnohledem: fetiš cenzury v raném novověku a v současné postmoderní době“, přel. Zdeněk Beran, in T. Pavlíček, P. Píša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 332–361, zde s. 337.

276) Adolf Hitler: *Druhá kniha (nepublikované pokračování Mein Kampfu) očima dneška. Podle amerického vydání editora Gerharda L. Weinberga z roku 2003, rešeršé [sic] - citace - komentáře*, připravila Luisa Müllerová, Brno, Nakladatelství Jana Martínková 2004 (v roce 2007 následovala reedice tohoto titulu pro řetězec Levné knihy). Dále viz Jana Martínková: „Žádám milost pro vydavatele knihy Mein Kampf“, *iDnes.cz*, 13. 12. 2000, <http://zpravy.idnes.cz/zadam-milost-pro-vydavatele-knihy-mein-kampf-f36-/domaci.aspx?c=A001213_142628_nazory_jkl>, přístup 13. 9. 2014.

277) „Soud vyhověl Bavorsku, české vydání Mein Kampfu bylo nezákonné“, *Novinky.cz*, 17. 9. 2010, <<http://www.novinky.cz/domaci/211738-soud-vyhovel-bavorsku-ceske-vydani-mein-kampfu-bylo-nezakonne.html>>, přístup 10. 11. 2014.

Při vydávání satelitních projektů k *Mein Kampf* docházelo evidentně k prolínání ekonomických a politických motivací: historická i apologetická kniha měly kromě jiného vyvolávat sympatie veřejnosti k Michalu Zítkoví a posílit liberální pozice v mediální diskusi o cenzuře, kterou vyvolal. V souvislosti s knihou Přemysla Svory *Sedm týdnů, které otráslly Hradem* a navazujícími produkty vyslovila již dobová kritika názor, že v tomto případě ekonomické motivace jednoznačně převažovaly nad vším ostatním.²⁷⁸ K tomu, že se počáteční náklad prvního vydání Svorovy knihy o výši 20 000 výtisků rozprodal údajně během prvních dnů od uvedení na trh, přispěly jednak seriózní i bulvární deníky, které z knihy ještě před vydáním citovaly nelichotivé pasáže o Dagmar Havlové, jednak první zprávy, že kniha může být zakázána. Ty se objevily hned se vstupem publikace na trh. O zákazu další distribuce rozhodl soud 30. října 1998 předběžným opatřením (zrušeným až 6. dubna 1999), k němuž přikročil po žalobě ze strany Svorovy spolupracovnice.²⁷⁹ Média po vydání předběžného opatření zaznamenala explozi čtenářského zájmu:

Rčení o tom, že zakázané ovoce chutná nejvíce, potvrzují situace z jihočeských knihkupectví. Nejčastější otázkou, kterou prodavači v posledních dnech slyšají, je dotaz, zda mají zakázanou knihu [...]. Hned v sobotu ráno běžela do jednoho z prachatických knihkupectví zhruba padesátiletá žena. „Včera večer v televizi povídali, že je knížka o prezidentovi a Dáše zakázaná, tak si ji letím koupit,“ reagovala a vzápětí odmítla sdělit své jméno. Poněkud naivně se totiž domnívá, že by jí „nějací úředníci“ mohli knihu sebrat. [...] Podle mnohých tak soudní rozhodnutí posloužilo jako dobrá reklama již tak žádaného titulu, který bortí rekordy v prodejnosti.²⁸⁰

Přestože zákaz distribuce byl součástí autorskoprávního sporu, média zaznamenala i další výpovědi lidí, kteří si zákaz spojovali s žalobou na ochranu osobnosti podanou proti Svorovi manželé Havlovými. Této záměně vyšel vstříc i sám Přemysl Svora a využil ji k inscenování cenzurního zásahu, jenž se fakticky neuskutečnil. Nečekal ani na začátek projednávání žaloby Havlových před soudem a uvedl obratem na trh pod hlavičkou spřízněného vydavatelství upravené vydání své knihy. Pasáže, které Havlovi požadovali z dalších vydání vypustit, byly v knize začerněny a v průsvitu interpretovány heslem „CENZURA“. V příloze na konci knihy pak Svora otiskl kompletní faksimile žaloby, v níž byly mimo jiné v úplnosti uvedeny všechny začerněné pasáže. V téže legendě pokračoval ještě při vydání své následující knihy kvazireportážní politické beletrie *Moc nemocných*, pojednávající o tajném financování Občanské demokratické strany, na jejíž obálce se prezentoval jako „zakázaný autor“. A to navzdory tomu, že k soudu s Dagmar a Václavem Havlovými nikdy nedošlo – prezident a jeho žena svou žalobu stáhli ještě před začátkem procesu. Celkem 400 000 prodaných exemplářů knihy *Sedm týdnů, které otráslly Hradem* vyneslo autorovi údajně 17 milionů korun.²⁸¹

278) Josef Chuchma: „Přemysl Svora zdatně bohatne na naší chudobě“, *Mladá fronta Dnes* 10, 1999, č. 119, 24. 5., s. 16.

279) Srov. pododdíl „Hranice soukromí a dobrého jména“, s. 1425–1426.

280) Václav Malina: „Zakázaná kniha trhá rekordy“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 259, 5. 11., regionální mutace – příloha *Kultura z jižních Čech*, s. 3.

281) Emilie Harantová: „Na knihách o Havlovi lze vydělat jmění“, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 229, 1. 10., s. 4.

Jak se dělá zakázaný autor Obálky knih Přemysla Svory ukazují tři fáze inscenace cenzurního zásahu. První obálka nenese ještě žádné fetišizující příznaky. Římská číslice II. za titulem knihy *Sedm týdnů, které otřásly Hradem*, otisk symbolického razítka na obálce a přizpůsobená sazba uvnitř druhé knihy vytvářejí dojem, že došlo k eliminaci těch částí textu, které obsahovaly jakési zakázané vědění či „pravdu“ prométheovskými odňatou „bohům“. Aura výjimečnosti se z cenzurovaného textu přenáší na autora a jeho ostatní texty, který se na poslední obálce prezentuje jako zakázaný spisovatel. Jde přitom jen o inscenaci cenzurního aktu, který neproběhl, respektive nebyl dokončen – autor a nakladatel v jedné osobě předstírají, že žaloba Dagmar a Václava Havlových u soudu uspěla, přestože se k němu nikdy ani nedostala.

Zdroj: Přemysl Svora: *Sedm týdnů, které otřásly Hradem*, Praha, Svora 1998; Přemysl Svora: *Sedm týdnů, které otřásly Hradem II.*, Praha, P. F. 1998; Přemysl Svora: *Moc nemocných*, Praha, Svora 1999.

Absence cenzury jako ztráta významu: téma pro literární kritiku

V dějinách cenzury můžeme opakovaně pozorovat situaci, kdy se literární veřejnost po rychlém zániku starého cenzurního systému pokouší o jeho nahrazení novým. Ať už jsou totiž hranice vytvářené cenzurou jakkoli zpochybňovány, odmítány, či dokonce nenáviděny, ve chvíli, kdy jejich pořádací síla zmizí, se stáváme svědky zdánlivě paradoxních tendencí reflektovat tuto situaci jako ztrátu a vytyčovat nové diskurzivní nebo i institucionalizované způsoby ohraničování literatury. Platí to i pro období po listopadu 1989. Přestože rozptýlená cenzurní soustava čtyřiceti let socialistické diktatury vyvolávala odpor úměrný své všudypřítomnosti i svým kritériím, která na sklonku normalizace nevyhovovala již téměř žádné skupině kulturních a intelektuálních pracovníků, její rozklad nevyvolal jen úlevu, ale také otázku, jaké důsledky bude absence cenzury pro literaturu mít. V literárněkritickém diskurzu se v porevolučním období vynořilo několik variant této otázky a odpovědi na ni.

První vychází ze základního postřehu o cenzuře jako sémantickém mechanismu, kterým se přikládá, ne-li produkuje význam – cenzura vždy ukazuje prstem na díla, jež postihuje, činí z nich fetiš, obklopuje je auroou výjimečnosti, transgresivnosti, závažnosti a takto pro veřejnost zmnožuje či interpretuje jejich potenciální sdělení. Ztráta cenzury je proto i ztrátou významu. Když v prvních týdnech po demokratické revoluci přijel do Prahy jako reportér americký romanopisec Philip Roth, v rozhovoru s Ivanem Klírou upozornil na to, že za své osvobození od cenzury zaplatí čeští spisovatelé částí významu svých textů, ale i své profese a celého literárního média. Zopakoval tím tehdy svůj starší výrok o rozdílu mezi vahou literární tvorby v zemích za železnou oponou a v liberálnědemokratických společnostech Západu, vyznívající v tom smyslu, že zatímco v diktaturách „není nic možné, ale všechno má význam“, ve svobodné společnosti je možné napsat všechno, ale význam, který by otrásl společností nebo alespoň strhoval k sobě její pozornost, z toho nemá nic.²⁸² Předznamenal tak jedno z neodbytných témat literární kritiky posledního čtvrtstoletí, spočívající v hledání formulace nové role literatury a spisovatele ve společnosti, kde „nic není cenzurováno“, kde již nepanuje onen „strašlivý tlak“ režimu a nelze se již oprít o „poslání, jež z toho břemena vyplývá“ – být „zachránkyň poslední zbytečků pravdy, k nimž se lidé přimykají“.²⁸³

Druhou variantu otázky předznamenal vystoupení režiséra Jiřího Menzela v Československé televizi 5. ledna 1990. Menzel v tomto interview poprvé přiblížil svůj názor, že absolutní svoboda je pro umění škodlivá, a to ze dvou důvodů: jedině v konfrontaci s omezeními může vzniknout velké umělecké dílo; neexistence estetické cenzury vede k degradaci kultury, která je znehodnocena brakovou produkcí.²⁸⁴ V pozdějších letech Menzel tyto své argumenty mnohokrát zopakoval a stal se díky nim jedním z nejznámějších nositelů antiliberálních postojů v polistopadovém diskurzu o cenzuře.²⁸⁵

Proti těm, kdo toto rané Menzelovo vyjádření lítosti nad ztrátou cenzury jako prostředku koncentrace a ochrany hodnot razantně odmítli, se ve vystoupení na přednáškovém

282) Ivan Klíma, Philip Roth: *Rozhovor v Praze*, přel. Zora Wolfová, Praha, Evropský kulturní klub 1990, s. 10.

283) Tamtéž.

284) Věra Míšková: „Užitečná výměna názorů. K televiznímu rozhovoru s režisérem Jiřím Menzelem“, *Rudé právo* 70, 1990, č. 60, 13. 1., příloha Haló sobota, s. 2.

285) Srov. dále např. Jiří Menzel: „Nemáme obranu před vulgaritou Novy“, *Mladá fronta Dnes* 10, 1999, č. 185, 11. 8., s. 10; „Menzel v Indii obhajoval cenzuru“, *Lidové noviny* 26, 2013, č. 275, 26. 11., s. 9.

cyklu Společnosti F. X. Šaldy na podzim 1992 ohradil literární kritik Jan Lukeš. Sám je vyložil jako jistou metaforu přechodné situace společnosti i kultury v okamžiku, kdy demokratická revoluce „odvála neosobní cenzurní řád“, ale ten zatím nebyl nahrazen ničím než „zevšedněným chaosem“ a „řádem peněz“, který lidem i umělecké tvorbě opět shora a „bez vztážení se k vyšším duchovním horizontům“ vnucuje neautentická kritéria bytí. Lukeš zároveň naznačil, že kýžená omezení nového řádu života a tvorby mají být hledána individuálně v oblasti morálky, v „dobrovolné kázni, pokoře před vyššími principy mravními“.²⁸⁶ Při stejné panelové diskusi nabídl Pavel Janáček, aby cenzuru v jejích selektivních funkcích nahradila literární kritika. V přednášce, jejíž název *Proč nepustím Jana Křesadla do literatury* již svou gramatickou formou odrážel obecný proces privatizace aktů sociální regulace literatury, se Lukešův kolega pokusil užít kritického jazyka k inscenaci té funkce cenzury, která spočívá v oddělování literatury od toho, co již literaturou není.²⁸⁷

Při příležitosti bilanční slovensko-české konference Desát rok bez cenzúry obohatil literární kritik Miroslav Balaščík, šéfredaktor časopisu *Host*, motivy z dosavadních úvah o důsledcích zániku rozptýlené cenzurní soustavy o perspektivu cenzury jako instituce kultivující autora i čtenáře pro takový model rozumění literatury, který je v souladu s její podstatou.²⁸⁸ S cenzurou totiž podle něj neztratila česká literární kultura jen instituci demonstrující „moc a váhu slova“ ani jen „vědomí hranic“ a příležitost rozehrávat „pozoruhodné sémantické hry kolem nich“. Za nejzávažnější důsledek Balaščík označil inflaci přímočarého, doslovného pojmání literatury, projevující se odvratem čtenářů od beletrie k literatuře faktu a k sémanticky jednodušším textům vůbec. Již sama existence „instituce, která se [...] zabývá četbou, luštěním a odhalováním skrytých významů“, totiž podle něj napomáhala tomu, aby se do povědomí všech účastníků literární komunikace „dostával i obecný mechanismus rozumění“ náročné literatury. Ta se k člověku obrací skrytými významy svých slov, metafor, jinotajů apod. Se zánikem cenzury se proto „vytratila i vůle číst za slovy“, „schopnost rozumět literatuře jako oslovení“. V tom smyslu „konec cenzury je i koncem poezie“:

je-li dána člověku svoboda rozumění, musí současně s ní přijmout i odpovědnost za vyslovené. Svoboda slova, jak ji vnímá dnešní západní myšlení, existuje ovšem bez takové odpovědnosti. Tím ďábelštějším je ale vynálezem: umožňuje říkat prakticky cokoliv, a tím nás činí méně citlivými vůči možným skrytým významům a souvislostem. Svoboda slova v tomto pojetí nás tak paradoxně činí lépe ovladatelnými: nutí nás být doslovnými, a tudíž důvěřivými. [...] „Západní“ člověk takto primitivně čtoucí se stává mnohem lépe manipulovatelným. Uznáním svobody slova se stáváme jeho nevolníky. Můžeme sice vyjádřit cokoliv, ale rozumět lze jen jediným způsobem. Respektive zužuje se kontextové chápání slova a vnímateli je sugerován právě ten jediný správný horizont, v němž může výpovědi rozumět. Pokud někdo porozumí jinak, je společností sankcionován.²⁸⁹

286) Jan Lukeš: „Obrana cenzury. Od ne-řádu k chaosu a od chaosu k řádu“, in *Zápisník o Šaldovi. K 80. výročí knihy Duše a dílo 21. 2. 1993*, b. m., Společnost F. X. Šaldy [1993], s. 3–5, zde s. 4.

287) Pavel Janáček: „Proč nepustím Jana Křesadla do literatury“, in *Zápisník o Šaldovi. K 80. výročí knihy Duše a dílo 21. 2. 1993*, b. m., Společnost F. X. Šaldy [1993], s. 12–16.

288) Pavlína Kubíková: „Desát rok bez cenzúry (Limity slobody)“, *Dokořán* 4, 2000, č. 16, s. 31–32.

289) Miroslav Balaščík: „Co odešlo s cenzurou. Pár poznámek k tématu“, *Dokořán* 5, 2001, č. 17, s. 18–21, zde s. 20.

K internetu bylo Československo slavnostně připojeno 13. února 1992, až po začátku nového tisíciletí se však využívání globální počítačové sítě stalo masovým faktorem, ovlivňujícím i českou literární kulturu.²⁹⁰ Počet českých domácností připojených k internetu se podle dat Českého statistického úřadu zvýšil z 5,8 % v roce 2001 na 72,2 % v roce 2014, počet jednotlivců užívajících internet z 32,1 % na 70,4 % mezi lety 2005–2013.²⁹¹ Jakkoli by nekonečná plocha globálního hypertextu bez centrálního bodu, splynutí rolí odesílatele a adresáta i prakticky nulový práh ekonomických nákladů, jež je nutno vynaložit na zveřejnění díla z libovolného bodu sítě, mohly sugerovat opak, institucionalizovaná cenzura internetu představuje sice sofistikovaný technický úkol, ale není nemožná ani vzácná.²⁹² Je-li naopak příslušná technická infrastruktura pro kontrolu datových toků na připojovacích uzlech národní sítě implementována, lze záběr cenzury bez větších nákladů rozšiřovat.

Jak zjistila OpenNet Initiative, společná výzkumná platforma Harvardovy, Torontské, Oxfordské a Cambridgeské univerzity, ze čtyřiceti států nalézajících se mimo Evropu a Severní či Jižní Ameriku, v nichž byly v roce 2006 provedeny hloubkové testy, bylo ve 24 prokázáno filtrování internetového obsahu ze strany státu a ve dvou konstatováno podezření na toto filtrování. Obecně vyvstaly tři skupiny citlivých témat, na něž se kontrola komunikace na internetu soustřeďuje: politická (například svoboda vyjádření, způsob vlády a správy státu, lidská práva, práva menšin), morální (například pornografie, homosexualita, hazardní hry, práva žen) a bezpečnostní (konflikty se sousedními státy, sporné hranice atp.). V západním světě se významným motivem automatického filtrování internetu stává ještě čtvrtá kategorie: ochrana autorských práv. K výsledkům výzkumu OpenNet Initiative patřilo zjištění, že pouze malá část států cenzurujících internet se omezuje na jedinou ze tří hlavních skupin citlivých informací; cenzurování politických, morálních a bezpečnostních informací spolu naopak koreluje. Státy, kde cenzura internetu více či méně intenzivně zasahovala do každé z těchto oblastí, představovaly v době zmíněného výzkumu Čína, Etiopie, Írán, Barma, Pákistán, Saúdská Arábie, Sýrie, Spojené arabské emiráty a Tunisko.²⁹³ V této míře již institucionalizovaná cenzura vytváří „národní internety“, z jejichž pohledu se obsah světového webu jeví zcela jinak než odjinud.

290) Srov. Karel Piorecký: „Česká literární kultura 2001–2010“, in Alena Fialová (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*, Praha, Academia 2014, s. 9–48, zde s. 28–31.

291) „Internet“ [analýza Českého statistického úřadu], poslední aktualizace 22. 12. 2014, <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/internet_telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura_a_a_k/\\$File/2013_inet_rev2.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/internet_telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura_a_a_k/$File/2013_inet_rev2.pdf)>, přístup 23. 12. 2014; „Počítač a internet v českých domácnostech 1989–2014“, tabulka, zdroj dat: Český statistický úřad – Statistika rodinných účtů, <[http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/D9003FD996/\\$File/3201814_0803.pdf](http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/D9003FD996/$File/3201814_0803.pdf)>, přístup 23. 12. 2014.

292) Ronald Deibert, John Palfrey, Rafal Rohozinski, Jonathan Zittrain (eds.): *Access Denied. The Practice and Policy of Global Internet Filtering*, Cambridge – London, MIT Press 2008, s. 57–72.

293) Tamtéž, s. 5–25.

Znakem internetové cenzury často není to, že by určitý text byl odstraněn ze světového webu nebo k němu byl přímo blokován přístup, ale to, že je blokována možnost jeho automatizovaného nalezení. V květnu 2014 zavedl Soudní dvůr Evropské unie do evropské legislativy nový institut práva být zapomenut. Umožňuje, aby na žádost určité osoby internetové vyhledávače z výsledků vyhledávání obsahujících její jméno odstranily ty, jež „jsou nepřiměřené, irelevantní nebo již irelevantní nebo přesahující míru“.²⁹⁴ Typicky jde o takové informace, které se týkají událostí osobní historie, jejichž účinky již vypršely, v prostředí internetu jsou však dekontextualizovány a zbaveny signálů své časové podmíněnosti a mohou tak i v současnosti poškozovat zájmy příslušných osob. První článek z webu časopisu *Respekt*, který takto byl společností Google natrvalo odstraněn z výsledků vyhledávání, se kupříkladu týkal tzv. tunelování bank v devadesátých letech a zmiňoval deset osob – úvěrových podvodníků samotných i bankovních úředníků, kteří příslušné úvěry vyřizovali.²⁹⁵ V praxi se při posuzování každé konkrétní žádosti, které probíhá v technologické společnosti provozující příslušný vyhledávač, má zvažovat míra veřejného zájmu na zpřístupnění citlivých informací z minulosti osoby, která o „zapomenutí“ dřívějších zmínek o sobě požádala.

Sama přítomnost určité výpovědi na webu tedy ještě neznamená, že se tato výpověď stane předmětem komunikace. Množství výpovědí nacházejících se na světové síti a soutěžících o pozornost uživatelů způsobuje, že efektivně zůstávají „v paměti“ dokonce jen ty internetové stránky, které se ve výsledcích vyhledávání objevují na některém z prvních míst. Co bude „pamatováno“ a co „zapomenuto“ neurčují za této situace jen právní instrumenty, ale i matematické modely použité ve vyhledávacích algoritmech technologických společností, technologie, struktura a náležitosti kódu příslušné hypertextové aplikace a v neposlední řadě ekonomické zájmy inzerentů a dalších odběratelů služeb technologických společností.

Způsob a intenzita dohledu nad českým internetem odpovídaly v době vzniku přítomné knihy evropským poměrům, pro které je charakteristické striktní omezení kontroly na dětskou pornografii, nenávistné projevy, extremistické ideologie, teroristická rizika, případně gamblerství a některé další okruhy témat. Ve srovnání s jinými regiony světa je dále pro dohled nad evropským internetem charakteristická vysoká míra koordinovaného postupu v rámci Evropské unie a konečně společný postup států a telekomunikačních či technologických společností, jež internetové připojení poskytují.²⁹⁶ V Česku tak například v období 2008–2009 všechny tři velké telekomunikační společnosti (Vodafone, T-Mobile, O2) začaly na základě obecných ustanovení svých smluvních podmínek se zákazníky blokovat servery s obsahem dětské pornografie, které na svůj index zařadila britská nevládní organizace Internet Watch Foundation.²⁹⁷ S rozvojem sociálních sítí či internetových

294) Informační stránka společnosti Google k právu být zapomenut, sekce Ochrana soukromí a smluvní podmínky - Nejčastější dotazy, <<https://www.google.cz/policies/faq>>, přístup 22. 12. 2014.

295) Silvie Lauder: „Google smazal z vyhledávání první text Respektu“, *Respekt.cz*, 9. 12. 2014, <<http://respekt.ihned.cz/c1-63233180-google-smazal-z-vyhledavani-prvni-text-respektu>>, přístup 5. 1. 2015.

296) R. Deibert, J. Palfrey, R. Rohozinski, J. Zittrain (eds.): *Access Denied*, cit. dílo, s. 186–196. Aktuální zpráva OpenNet Initiative o evropském internetu viz „Europe Overview“, *Opennet.net*, <https://opennet.net/sites/opennet.net/files/ONI_Europe_2010.pdf>, přístup 20. 12. 2014.

297) Jiří Peterka: „Stalo se: Už i Telefonica přistoupila k blokování“, *Lupa.cz*, 17. 8. 2009, <<http://www.lupa.cz/clanky/stalo-se-uz-i-telefonica-blokuje>>, přístup 10. 11. 2014.

Internetové překlady *Fénixova řádu a Totožnosti* V českém prostředí se prvním testem právních institutů zabezpečujících autorovi i dalším nositelům copyrightu možnost kontroly veřejné distribuce jejich díla i ekonomického výnosu z něj stal po masovém nástupu internetu fanouškovský překlad pátého dílu románového cyklu J. K. Rowlingové o Harrym Potterovi. Anglický originál knihy *Harry Potter a Fénixův řád* se na celém světě začal prodávat 22. června 2003, české vydání ohlásilo nakladatelství Albatros, disponující překladařskými právy pro Česko, na 29. únor 2004. Odpovědí na osmiměsíční prodlevu byl neautorizovaný překlad první kapitoly, který se ještě v první den globálního prodeje anglické knihy objevil na diskusním serveru *Lopuch.cz*. Autorkou překladu, který okamžitě začal kolovat šedou zónou internetu, byla studentka pedagogické fakulty vystupující pod nickem Starkiller. Bleskurychle přeložila dalších osmnáct kapitol, než na existenci překladu upozornil jiný uživatel internetu, čtrnáctiletý Lukax, který celý text vyvěsil na web. Pod pohružkou trestního oznámení ze strany Albatrosu byl počátkem července překlad z webu stažen a diskusní vlákno na serveru *Lopuch* smazáno. Kolektiv amatérských překladatelů a redaktorů ve spolupráci se Starkiller dovedl nicméně práci na neautorizovaném překladu ke konci (podobně se postaral i o následující díl cyklu). Překlady se ve fanouškovské komunitě dále šířily prostřednictvím různých internetových služeb již bez výraznějšího zájmu médií; rovněž nakladatelství si uvědomilo, že se jedná o tzv. fan translation, a tím i o aktivitu, jež může oficiální knižní vydání dokonce marketingově podporovat, a svůj nepřátelský postoj korigovalo.

Počátkem června 2006 se na blogu založeném pro tento účel na doméně *Blogspot.com*, patřící společnosti Google, objevil neautorizovaný překlad jednoho z posledních francouzsky psaných malých románů Milana Kundery, *L'Identité*. Byl podepsán šifrou C. D. B., odpovídající iniciálám jedné z postav románu, a uveden poznámkou:

Bylo nám líto, že pro nás, kteří nevládneme cizími jazyky, jsou stále některé texty Milana Kundery nedostupné. Pořídili jsme proto překlad knihy *Totožnost (L'Identité)* do češtiny a na těchto stránkách se o něj s vámi chceme podělit. Vy nám zde, prosím, napište, jak se vám tento nápad a kniha líbí.

Stručná, avšak promyšlená poznámka zdůrazňovala altruismus překladu a obracela se k publiku obeznámenému s romanopiscovým rozhodnutím nepovolovat překlady svých nových románů do českého jazyka a skončit i s domácími reedicemi svých starších, česky psaných a v exilu vydaných románů. Toto své rozhodnutí oznámil Milan Kundera čtenářům v Čechách a na Moravě v roce 1997 při příležitosti tehdejšího vydání *Valčíku na rozloučenou*.

Kundera je znám tím, že svou selektivní koncepci vlastního díla, jeho překladařského zprostředkování a edičního šíření důsledně vymáhá. Ve stoupě tak deset let před případem *Totožnosti* skončil český

diskusí roste úloha, již v sociální regulaci současné kulturní komunikace sehrává publikum. Masové upozorňování na výpovědi, které se jeví jako nepřijatelné z hlediska politické korektnosti, ideologického či etického postoje jednotlivých uživatelů interaktivních internetových platforem, jejichž typologie odpovídá podstatě Webu 2.0, lze chápat jako jeden z projevů obecné privatizace cenzury.

Kompresí geografických vzdáleností spolu s virtuálním charakterem světového webu, umožňující anonymizovat komunikační aktéry a oslovovat české publikum ze serverů podléhajících cizí jurisdikci, činí následnou cenzuru internetu mimořádně obtížnou. Před kontrolou z hlediska dodržování autorských práv, která obecně koliduje s ideou volného přístupu k duševnímu vlastnictví, prosazující se v návaznosti na rozvoj internetu dokonce jako jedno z velkých dobových politických témat, se čeští „piráti“ typicky uchylují na servery umístěné v Rusku. Pokud jde o projevy nenávisti – rasistické, antisemitské a další podobné postoje nebo hlásání extremistických ideologií –, staví se české i evropské právo

překlad interview, které s romanopiscem vedl v *The Paris Review* Christian Salmon, protože ho nakladatelství Votobia vydalo bez Kunderova svolení, pouze na základě dohody se zmíněným časopisem (*Jsem posedlý číslem sedm*, 1996). Podle očekávání se Milan Kundera ohradil i proti internetovému překladu *Totožnosti* a agentura Dilia dosáhla během měsíce jeho stažení z blogového systému Google. Dokument ovšem z internetu nezmizel, pouze se přestěhoval na ruský internet, kde je na doméně *Chat.ru* umístěn dodnes.

Na základě internetového překladu byla *Totožnost* v českém literárním tisku recenzována, nebyvalé pozornosti se dostalo kvalitě překladu. Nelegální publikaci textu provázela intenzivní diskuse o známých Kunderových argumentech proti českým překladům jeho francouzských románů (musel by je pořídit sám) či novým vydáním jeho českých románů (musel by je revidovat podle definitivních francouzských verzí), které byly zpochybněny poukazem na kompetence českých romanistů a překladatelů. Diskutovalo se také o tom, jaká morální práva má na bohatě recipované literární dílo autor a jaká na ně mají ti, kdo jsou nedílnou součástí téhož komunikačního procesu – jeho čtenáři. Když na přelomu října a listopadu 2006 vyšla reedice jednoho ze tří dosud v Česku nevydaných předlistopadových románů Milana Kundery, *Nesnesitelné lehkosti bytí*, byl tento jednorázový ústupek od autorova rozhodnutí z roku 1997 vykládán mimo jiné jako důsledek nelegálního překladu *Totožnosti*: Kundera si na jeho základě měl uvědomit, že se na internetu mimo českou či evropskou jurisdikci snadno mohou ocitnout i jeho starší romány podle vydání z nakladatelství Sixty-Eight Publishers. Další vstřícné tahy ze strany autora ani pirátské protitahy z českého literárního prostředí nicméně nenásledovaly.

Zdroj: Miroslav Frost [= Radomír D. Kokeš]: „Jak to bylo s nelegálním překladem pátého Harryho Pottera“, *Plav Revue* [2], 2003, č. 10, s. 24–28, přetištěno pod vl. jm. autora a pod tit. „Jak to bylo s nelegálním překladem pátého Harryho Pottera aneb Harry Potter už popáté“, *TOP. Tlumočení – Překlad. Odborný bulletin Jednoty tlumočnicků a překladatelů (JTP)* 14, 2003, č. 69, s. 10–11; Kateřina Ešnerová: *Harry Potter v oficiálním a amatérském překladu*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2012; Dora Kaprálová: „Kundera česky, ale pirátsky. Na internetu se objevil nelegální překlad románu Milana Kundery *Totožnost*“, *Mladá fronta Dnes* 17, 2006, č. 142, 19. 6., s. B5; Jaroslav Pašmík: „Piráti dostali Kunderu. Na internetu se objevil nelegální překlad novely *Totožnost*“, *Respekt* 17, 2006, č. 24, s. 20; Viktor Janiš, Jan Marin: „Lze pirátský překlad Kunderovy *Totožnosti* chápat jako chvalitebný počín?“, *Literární noviny* 17, 2006, č. 30, s. 10; „Milan Kundera sděluje. Nakladatelství: Kauza Votobia“, *Lidové noviny* 10, 1997, č. 27, 1. 2., s. 10; kul: „Stanovisko Votobie. Kauza: Autorská práva“, *Lidové noviny* 10, 1997, č. 28, 3. 2., s. 10; (ebr): „Kunderův rozhovor skončil ve stoupě“, *Zemské noviny* 7, 1997, č. 69, 22. 3., s. 5; Ladislav Doležal: „Může nám být Milan Kundera ukradený?“, *Týdeník Rozhlas* 16, 2006, č. 30, s. 15; Alois Burda [= Pavel Janoušek]: „Milan Kundera: *Totožnost*“, *Tvar* 17, 2006, č. 14, s. 3; Jiří T. Král: „Máme právo na *Totožnost*?“, *A2* [2], 2006, č. 27, s. 18; Jan Stern: „Autorská práva: chaos, který potopí kapitalismus?“, *Haló noviny* 17, 2007, č. 9, 11. 1., s. 14.

k šíření těchto projevů prostřednictvím internetu stejně jako k jejich zprostředkování tiskem. Hlásání nenávisti na internetu je v Evropě trestné, a má tedy být stíháno podle trestního zákoníku. Projevy tohoto druhu jsou proto publikovány typicky na serverech umístěných ve Spojených státech amerických, kde lze v důsledku tamního odlišného pojetí svobody slova stíhat až útoky ohrožující svobodu a bezpečí konkrétních osob.

Na kalifornském webhostingovém serveru je kupříkladu registrován český ultrapravicový web *White Media*. Vedle xenofobní, islamofobní a rasistické publicistiky, sahající až ke schvalování ultrapravicového teroru (masový atentát spáchaný Andersem Breivikem interpretoval anonymní pisatel *White Media* v červenci 2011 jako součást snahy zabránit „přeměně norských měst na islámskou Afriku“),²⁹⁸ shromažďuje web osobní data o imigrantech z Afriky a Asie žijících v České republice. Pod názvem MultiKultiWatch publikuje

298) Štěpán Výborný: *Nenávistný internet versus právo*, Praha, Wolters Kluwer 2013, s. 134.

zároveň postupně doplňované seznamy nežádoucích intelektuálů, spisovatelů, umělců, publicistů a politických aktivistů, jejichž „provinění“ spočívá z hlediska vydavatelů webu v levicových a antirasistických postojích, konverzi k islámu, homosexuální orientaci, podpoře ideálů multikulturní společnosti, feministických názorech nebo i osobních či profesních vztazích s partnery či spolupracovníky zejména afrického či arabského původu. V době redakce přítomné knihy se na seznamu ze současných literátů nacházel kupříkladu básníci Jaromír Typl a Adam Borzič, prozaikové Iva Pekárková a Karel Hvíždala, dramatik Roman Sikora a další. Publikací osobních údajů, nezřídka získávaných ilegálními útoky na e-mailovou korespondenci „xenofilů“, „neomarxistů“, „hnusáků“, „úchylů“ a „propagátorů Židů“, jak AntiMultiKultiWatch zařazené osobnosti mimo jiné charakterizuje, se *White Media* dostávají i na hranici právního řádu Spojených států. Proto se již objevily úvahy o znepřístupnění tohoto webu, jehož by mělo být dosaženo prostřednictvím mezinárodní spolupráce.²⁹⁹ Zatímco však tištěný *Týdeník Politika* v raných devadesátých letech publikací podobného seznamu s antisemitským zaměřením rozhodl o okamžitém ukončení své činnosti, v případě webu *White Media* se teprve hledají právní i administrativní nástroje, jak se o podobné ukončení pokusit.

Navzdory problémům, které z hlediska trestního řízení představuje anonymita autorů publikujících na internetu, došlo již i v České republice k odsouzení několika osob za správu neonacistických webů nebo za zpochybňování holocaustu na veřejně přístupných internetových stránkách. Ideologicky podmíněné postoje krajní levice se – analogicky k jejich projevům v tisku – do konfliktu s justičním systémem dostávají jen vzácně (v souladu s tím neužívají obvykle exteritoriální registrace a působí pod domény přihlášenými v Česku). Výjimku zatím představoval nedokončený pokus pražské policie z roku 2011 o stáhnutí autora článků zpochybňujících katyňský masakr, jež byly publikovány na webu Komunistického svazu mládeže.³⁰⁰

Mediální teorie vychází z předpokladu, že nová média po svém uvedení do kulturní praxe nenahrazují prostě média dosavadní, ale proměňují je. Rovněž internet – médium médií, zpřístupňující v podobě hypertextu textové, vizuální a zvukové výpovědi i jejich nejrůznější kombinace – po svém nástupu na scénu postmoderní kultury nejen vytváří nové modely komunikačního jednání,³⁰¹ jejichž důsledky nejsme zatím s to plně dohlédnout, ale také doplňuje a proměňuje starší média i způsoby jejich užívání. Komprese, jíž v internetu procházejí prostorové dimenze, se týká i mnoha dalších tradičních hranic komunikace: hranice mezi médii, hranice masové a interpersonální komunikace, hranice veřejného a soukromého jazykového projevu, hranice historických vrstev literární a kulturní produkce apod. Teoretikové internetové kultury hovoří o této komplexní proměně kulturní praxe jako o remediaci. Definují ji jako „reprezentaci jednoho média v médiu ji-

299) Tamtéž, s. 132–134; Jana Niedermeierová: „White Media: Kvůli americké svobodě projevu na webu bují český ultrapravicový extremismus“, *iHNed.cz*, 31. 8. 2013, <<http://domaci.ihned.cz/cesko/c1-60537240-white-media-kvuli-americke-svobode-projevu-na-webu-buji-cesky-ultrapravicovy-extremismus>>, přístup 10. 11. 2014.

300) Š. Výborný: *Nenávistný internet versus právo*, cit. dílo, s. 88–104.

301) Jay David Bolter: *Writing Space. Computer, Hypertext, and the Remediation of Print. Second Edition*, New York – London, Routledge 2011, s. 40–46; Jan A. G. M. van Dijk: *The Network Society. Social Aspects of New Media. Second Edition*, London, Sage Publications 2006, s. 8–15.

ném“,³⁰² přičemž zdůrazňují, že jde o obousměrný proces. Po nástupu internetu můžeme pozorovat nejen to, jak se tisk přizpůsobuje internetu a zrcadlí jeho komunikační modely, ale také naopak, jak prostředí internetu odráží a proměňuje formy, jež se po staletí utvářely v oblasti tištěné kultury.

Prvních deset let masového rozvoje internetu nabídlo kromě jiného podněty pro úvahy, co tato remediace může znamenat pro cenzuru. Na závěr knihy o sociální regulaci literární a kulturní komunikace v éře masového tisku uveďme dva z nich. První se týká relativní kvantity informací v novém médiu, druhý diskurzu o cenzuře.

Většina knih či textů, které byly v období po demokratické revoluci v českém prostředí zakázány, je v současnosti na internetu k dispozici. Platí to pro antisemitské publikace Miroslava Dolejšího z počátku devadesátých let, publikované v Bratislavě, které jsou v současnosti v různých variantách k dispozici na řadě krajně pravicových webů. Totéž lze říci o nedávném českém překladu knihy *Základy tauhídu*. Její materiální edici sice velká internetová knihkupectví stáhla z nabídky, ve formátu PDF si ji však šlo v době korektur přítomné knihy volně stáhnout z umístění na serverech pro sdílení obsahu, na něž odkazoval rozcestník webu *Šaría pro Česko - Cesta k víře pro Česko*.³⁰³ Totéž platí pro ostatní zakázaná kulturní díla, jako například nahrávky White Power Music. V letech, kdy si autor rasistických textů z alba *Triumph of the Will* odpykával trest, bylo možné celé album i s inkriminovanými texty snadno nalézt v otevřené části internetu, na komerčních portálech pro sdílení dat. Tento stav nemá důsledky jen pro uvažování o efektivitě cenzury. Bylo by krajně zjednodušující říci na základě uvedených pozorování, že internet učinil cenzuru nemožnou.

Nástup internetu obecně vytvořil strukturální přehradu mezi digitalizovaným a nedigitalizovaným textovým a kulturním dědictvím minulosti. Bariéra je vytvářena poklesem kompetencí velkých skupin publika a oslabením jejich motivace vyhledávat informace ještě jinde než na internetu, tedy v materiálních médiích. Že se takové vyhledávání stává sociálně exkluzivní kulturní praxí, jako první zaznamenali knihovníci a vysokoškolská učitelé, konfrontovaní s mediální praxí nové generace, pro niž jiné informace než ty, které lze vyhledat na internetu, neexistují.

K čemu v návaznosti na tuto strukturální přehradu ve vzájemném vztahu oficiální a neoficiální polistopadové kultury v zrcadle internetu došlo, je obrácení pozic. Zatímco většina toho, co v období od demokratické revoluce tvořilo společensky akceptované výsledky literární a intelektuální diskuse, z nejrůznějších důvodů – autorskoprávních, technologických, ekonomických i mnoha dalších – na internetu k dispozici není, kulturní excesy, jež byly společností sankcionovány, v internetovém médiu naopak reprezentovány jsou. Nástup internetu tak prozatím remedioval dřívější cenzuru v tom smyslu, že provedl inverzi jejích výsledků. Na úkor toho, co je z české kultury v uplynulém čtvrtstoletí důležité pro většinu společnosti, zvýraznil to, co je důležité pro ideologické či kulturní skupiny motivované k aktivní komunikaci svou marginalitou.

302) Karel Piorecký: „Česká literatura a nová média. Prolegomena k tématu“, *Česká literatura* 60, 2012, č. 6, s. 821–850, zde s. 821.

303) *Šaría pro Česko - Cesta k víře pro Česko*, <<http://sharia4czechia.com/2014/05/09/rozcestnik-policejni-zasah-25-4-2014-kniha-tauhidu>>, přístup 9. 1. 2015.

Druhý signál remediace lze pozorovat v diskurzu o cenzuře. Patří ke známým zjištěním sociolingvistiky i mediální teorie, že internet radikálně demokratizoval přístup do veřejného diskurzu a uvedl do pohybu hranice soukromé a veřejné komunikace.³⁰⁴ V případě internetových diskusí se tato demokratizace veřejného diskurzu a jeho anexe diskurzem soukromým projevila nejen v nových komunikačních žánrech, jako je „hate“ či „flame“, ale rovněž v prudkém nárůstu informační redundance a iritujícího jazykového jednání, pocíťovaného jako důsledek psychopatologie. Otevřený přístup do internetových diskusí ve spojení s absencí jejich regulace vedl k tomu, že se diskuse staly – pro tu část participantů, kteří je vnímají jako součást občanské diskuse o otázkách veřejného zájmu – nečitelnými. Na sklonku nulté dekády začaly profesionální mediální organizace, zejména provozovatelé velkých zpravodajských a názorových (blogy) serverů, čelit této ztrátě smyslu poloautomatickým filtrováním anebo odborným redigováním těchto diskusí. Přistoupily i k uzavírání aktivního přístupu do nich, a to za značného souhlasu čtenářů diskusí (v anketě serveru *Reflex.cz* se 68 % hlasujících vyslovilo pro to, aby byly z diskusí mazány „nekvalitní komentáře“).³⁰⁵ Bouřlivá výměna názorů mezi uživateli internetu a odbornou komunitou se odehrála ve znamení remediace diskurzu o svobodě vyjádření, jejíž výsledek je podobně paradoxní či inverzní jako remediace výsledků tiskové cenzury v prostředí internetu. Bloggerka Iva Skochová ho v roce 2008 vyjádřila následující anekdotou o své účasti na panelové diskusi občanských žurnalistů pořádané v New Yorku:

„Vy v té východní Evropě jste s tou svobodou projevu zase tak o dvacet let pozadu, co?“ řekl mi s ironickým úsměvem jeden z bloggerů *The New York Times*, když jsem se ho zeptala, jestli moderace jejich internetových diskusí není cenzurovaná až příliš. „Problémem současných médií už dávno není nedostatek informací kvůli cenzuře, ale příliš zbytečných informací kvůli nedostatečné cenzuře.“³⁰⁶

304) Karel Piorecký: „Amatérská literární fóra na českém internetu mezi demokratizací a diletantstvím“, *Mediální studia* 8, 2014, č. 2, s. 127–148.

305) Michal Černý: „České weby se učí moderovat diskuse“, *Lupa.cz*, 30. 4. 2008, <<http://www.lupa.cz/clanky/ceske-weby-se-uci-moderovat-diskuse>>, přístup 20. 12. 2014.

306) Iva Skochová: „Jak cenzurovat/moderovat internetové diskuse?“, *Reflex.cz*, 11. 3. 2008, <<http://www.reflex.cz/clanek/stary-reflex-reflex-cz-reflex-cz-zvenku/29531/jak-cenzurovat-moderovat-internetove-diskuse.html>>, přístup 10. 11. 2014.